50.-

RINGERIKE

2000

RUNE

Ørnulf Viby -30

Denne siden er med hensikt blank

RINGERIKE

http://www.ringerike.com/ringerike/

2000
(Hefte nr. 72)

Utgitt av

RINGERIKES MUSEUM
RINGERIKE UNGDOMSLAG
RINGERIKE HISTORIELAG

Redaksjon
FRED HARALD NILSSEN (redaktør)
TOM BJØRNSTAD
OTTO FRYDENLUND
BJØRN KNOPH
LIV SKRETTEBERG

TRYGVE GJERALD (forretningsfører)

BK Grafiske as, Sandefjord
Opplag: 4.200 stk.

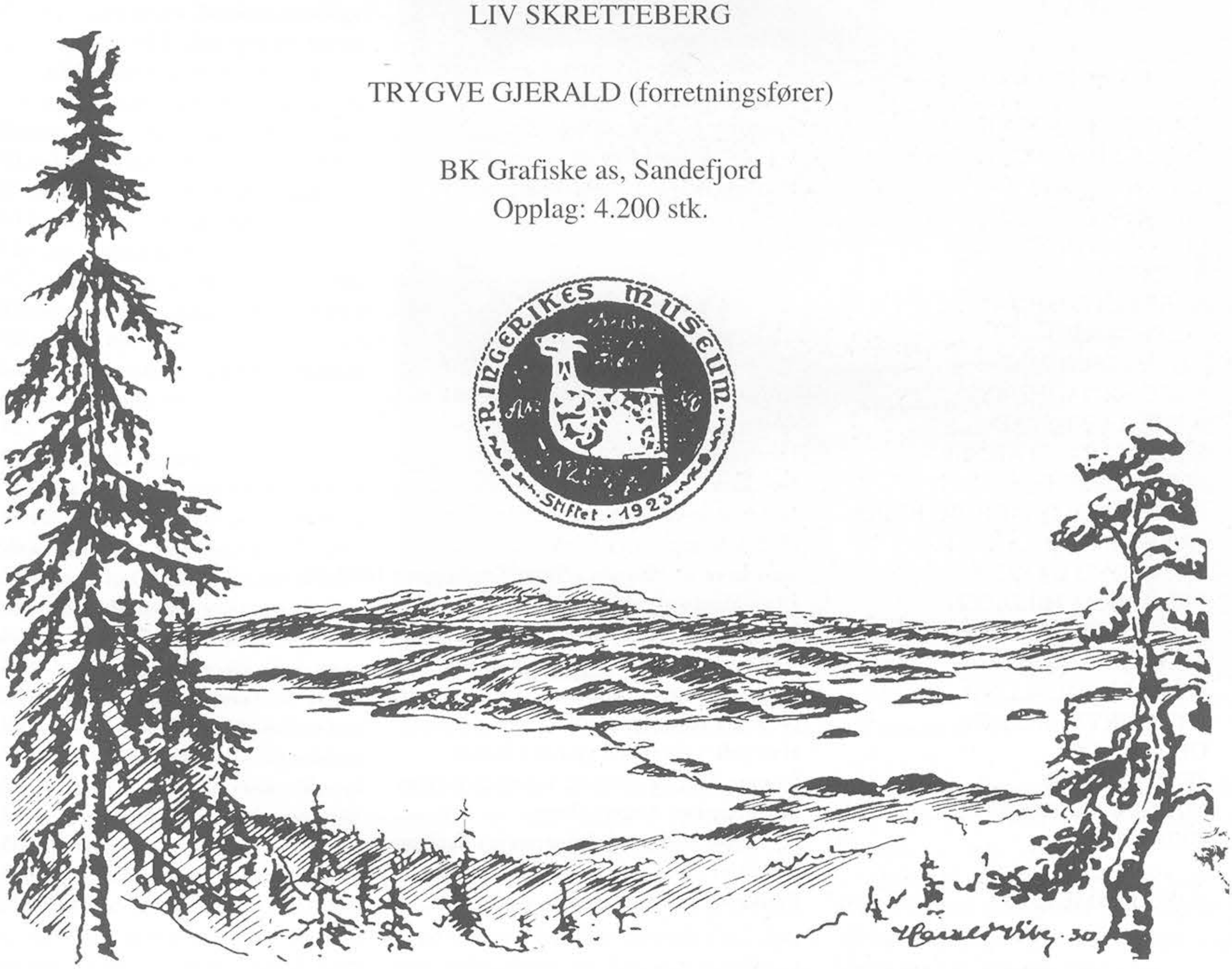

For 72. gang

For 72. gang har vi gjennomført den lokalhistoriske dugnaden som utgivelsen av heftet "Ringerike" er. Dugnaden har med andre ord overlevd det første året i det nye århundret. Vi takker alle som har gjort det mulig. Mange hyggelige tilbakemeldinger på fjorårets utgave forplikter og har virket som en oppmuntring til å fortsette i det sporet den første redaksjonen i 1922 tråkket opp.

Årets hefte har tre større artikler. Svein Åge Eriksen fortsetter serien om bussens historie på Ringerike. Som en opptakt til Hønefoss bys 150-års jubileum i 2002 skriver vi om hvordan stedet ved fossen ble by. Jørn Jensen tar oss med på en byvandring og forteller om de eldste husene i byen.

Norderhovpresten Jonas Ramus er i ettertid bare blitt omtalt som mannen til Anna Colbjørnsdatter. Dette ettermælet har han noe ufortjent fått på grunn av sin sykelighet under den berømmelige trefningen i prestegården i 1716. Men i sin samtid ble han sett på som en av landets lærde menn. Han skrev flere bøker og diktet salmer. Selv om det meste av forfatterskapet hans er utgått på dato, kan vi presentere en salme som lever videre – i Danmark.

F-red

Innhold

FRED HARALD NILSSEN	Andaktsbok var Ramus´ bestselger	3
	Få opplysninger om Ramus´ liv	
	En salmedikter for sin tid	
	Ordsamlingen fra Norderhov	
AASMUND O. VINJE	Fagre og forbanna Ringerike	9
INGER LIV GØYTIL LUND	Prosjekt Hringariki	10
BJØRN KNOPH	Hans A. Eriksen – en allsidig mann	12
OTTO FRYDENLUND	Skolemuseum på Veien gamle skole	14
OTTO FRYDENLUND	Ei gammal regle fra Norderhov	17
SVERRE GRIMSTAD	Homledalsjuvet	18
SVERRE GRIMSTAD	Mer om Vakerseterveien	19
OLAV SKARD	Barkebrødalléen på Røyse	20
ARNE FJELDSTAD	Skogsdrift på Krokskogen før 1950	22
FRED BROADHURST	Ringerikssommer sett med engelske øyne	26
KJELL LUNDSTAD	Søster Karen	28
FRED HARALD NILSSEN	Hvordan Hønefoss ble by	30
JØRN JENSEN	De eldste husene i Hønefoss	32
BENEDICTE GAMBORG BRISÅ	Hvordan holeværingene ble bønder	37
OTTO FRYDENLUND	Da telefonen kom til Åsa	40
GUDMUND BAKKE	Den store utskiftinga i Steinsfjerdingen i 1890-åra	42
FREDRIK C. HILDISCH	Et sjeldent smykkefunn i Hole	46
SVEIN ÅGE ERIKSEN	Mange små rutebilselskap ble ett stort	48
TORBJØRN RØBERG	Det tyske felttoget gjennom Ådal	54
OTTO FRYDENLUND	Ringerikslaget i Oslo	56
OTTO FRYDENLUND	Nedbørsmålinger i Hole	59
OLE SKAUG	Hva folk i Åsbygda gjorde i fritida	60
JENS E. FJELD	Connie fra Hønefoss og familien hennes	62
MAREN-ANITA OLERUD	Et minne om Annete Bærje	64
GEIR ODDEN	Alv Erlingsson – sjøkrigeren fra Tanberg	65
	Rettelser	68
JON RØMMESMO	Preikestolen i gamle Hole kyrke	baksida

Andaktsbok var Jonas Ramus´ bestselger

Andaktsboken "Naadens Aandelige Markets-Tid" var Jonas Ramus´ bestselger. For hva annet kan vi si om ei bok som kom ut i 41 opplag i mer enn 200 år. Med den var helvetet løs.

Av FRED HARALD NILSSEN

Det var som oppbyggelsesforfatter at Norderhov-presten ble mest lest. Ramus var 30 år da han skrev "Nådens åndelige markedstid" og fikk den gitt ut første gang i København i 1680. Femten år senere skrev han den mer tungleste andaktsboken "Aandelig Herbarium eller Siælens Lyst-Hawe" som bare kom ut en gang. "Nådens åndelige markedstid" ble trykt i 41 opplag i Norge, Sverige og Danmark. I Sverige kom den ut i 17 opplag fra 1769 til 1882. Den siste kjente norske utgave ble trykt i Trondheim i 1893.

Boka skal ha vært med på å gi Ramus prestekallet i Norderhov.

Helveteskildringer

Ramus´ tidstypiske andaktsbøker står i sterk kontrast til samtidas salmer. I "Nådens åndelige markedstid", skildret han helvete i livfulle vendinger. Helvetet begynner allerede i menneskets jordiske liv, men på dommens dag skal syndere stå til regnskap. Da skal menneskenes knær skjelve, hendene synke og ansiktene blusse. Mens de frelste blir vist til himmelen, skal de ugudelige kastes i helvete. Ramus synte likevel ikke han er god nok til å skildre helvete. I andaktsboken uttrykker han ønske om å tegne mer livaktig det dype helvete for våre øyne. Da ville han være sikrere på å vekke folk til å holde seg unna dans og gjestebud. Ramus lyktes likevel godt med å beskrive hvor intense plager og straffer vi skal møte i helvete. Fra Bibelen blir helvete omtalt som en "glødende pøl av en innsjø".

– Kan noen tenke hva det er for en pine å ligge i en kjele sydende med olje, bek eller tjære, så kan det imidlertid ikke sammenlignes med den sydende svovelsjø som aldri slukkes, skriver Ramus.

– Liksom i en badstue jo mer vann vi slår på ovnen, dess hetere blir badstuen, så også i helvetes badstue hvor man bader seg i svovel og tjære.

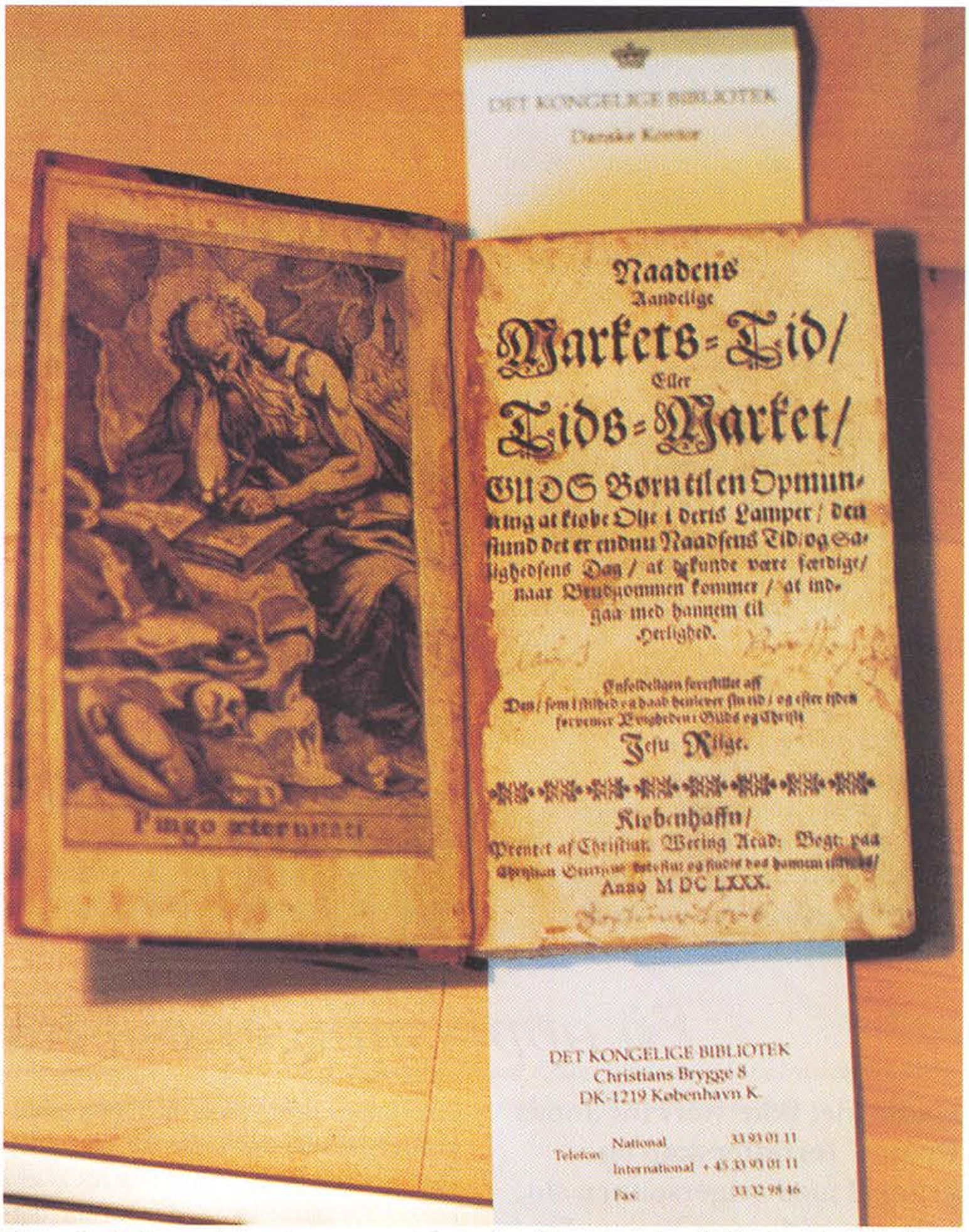

Ett av de få kjente eksemplarer av andaktsboken "Naadens Aandelige Markets-Tid" er i Det kongelige bibliotek i København. (Foto: Fred Harald Nilssen)

Ingen vanlig ild

Ilden som brenner i helvete er ingen vanlig ild.

– Den gir nemlig ikke lys. Det er kun en mørk og dum ild som det stiger en tjukk og mørk røyk fra. Ilden tjener ikke til annet lys enn forskrekkelige syner og spøkelser som kommer, fordi djevelen ses best i mørket.

Og Ramus holder fram med at søt musikk og sang i det jordiske liv skal vendes til fryktelige hyl.

– I steden for musikk og søt sang skal høres jammerlige brøl og tuting. Om vi på en gang kunne høre løver brøle, esler skryte, oksene bure, hunder tute, ugler og nattravner skrike, ja alle de forferdeligste rop som kan tenkes, så vil ikke det være noe mot den jammersang i helvete, hvor de løsaktige horeviser og vellystige melodier skal betales med begredelser og sukk. I stedet for notene "fa, so, la", skal det lyde "akk, akk, ve". Ekkoet av det skal slå tilbake i deres ører.

Slo godt an

På Ramus´ tid var trusler om helvete med på å skremme folk fra lovbrudd. Og det er nettopp truslene om helvete som synes å ha appellert mest til leserne. I den svenske utgaven blir dette spesielt framhevet.

Det er likevel noe forsonende ved "Nådens åndelige markedstid" at den ikke inneholder noen dogmatiske spekulasjoner eller polemiserer mot andre trosretninger. Kristendommens praktiske siktemål står i sentrum. Boka formidler verdier i skiftet mellom ortodoksien og pietismen.

Pessimismen rådet

1600-tallet var preget av mange kriger med påfølgende pest, sult og fattigdom. Krigs- og nødsår førte til en rå, åndelig atmosfære. Drap, ran og usedelighet preget hverdagen. Prestestanden var heller ingen engler. Slike forhold gjenspeilte seg i tidas religiøse litteratur og ga næring til et pessimistisk og dystert menneskesyn. Klaging og pessimisme ble en del av den religiøse sjanger på 1600-tallet. Ivrige studier av Det gamle testamentet ga ytterligere næring til pessimismen.

Ramus var forarget over tidens tilstander og svartmaler situasjonen fullstendig. Han tegner et dystert bilde av tidens åndelige tilstand. Pessimismen gjennomsyrer hele "Nådens åndelige markedstid". Tidens mennesker syntes å ha blitt som de ville dyr Paulus ble utsatt for. Verdens ende måtte derfor være nær.

– Slik er verden aldeles nedsunket i det onde, og denne verdens øverste, djevelen utøver nå all sin makt, fordi han vet at han bare har liten tid fordi verdens ende kommer.

Det dystre menneskesynet førte til en tiltakende moralisme. Det gjaldt å ta vare på den korte tiden mennesket hadde til rådighet på jorda. Derav tittelen som viser til at folk må bli som gode kjøpmenn ved å kjøpe igjen tiden til kristelige sysler framfor å leve i ugudelighet. Boka inviterer leseren til å bli med på en reise til det åndelige tidsmarked. Et aktivt kristenliv kunne forhindre at mennesket havnet i helvete hvor den lange evigheten ingen ende hadde.

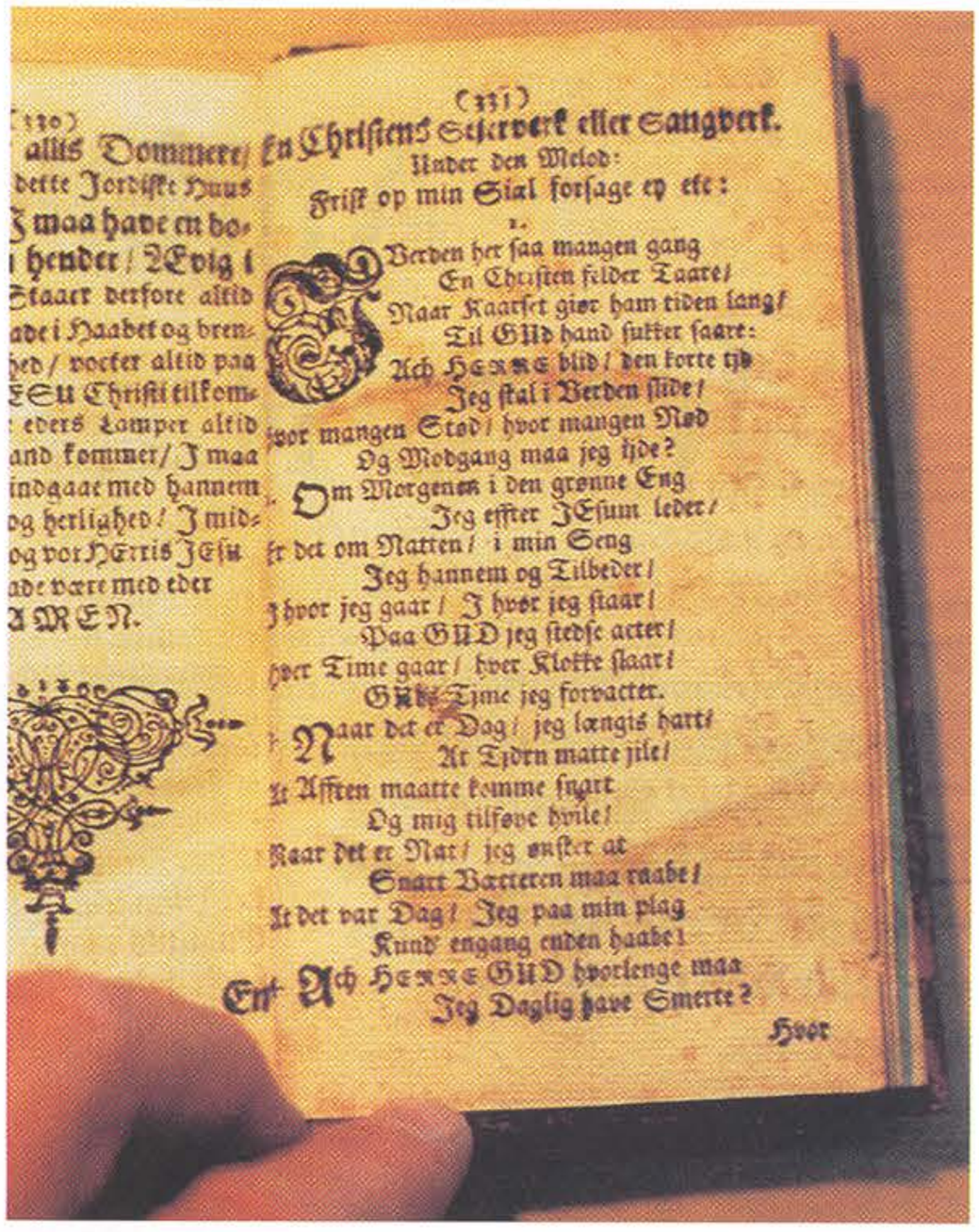
(331)
En Christens Sejerverk eller Sangverk.
Under den Melod:
Friſt op min Siæl forſage ey ete:
1.
Verden her ſaa mangen gang
En Chriſten felder Taare/
Naar Kaarſet giør ham tiden lang/
Til GUD hand ſukter ſaare:
Ach HERRE bliid/ den korte tid
Jeg ſkal i Verden ſlide/
hvor mangen Stød/ hvor mangen Nød
Og Modgang maa jeg hjde?
Om Morgenen i den grønne Eng
Jeg efter JEſum leder/
ſr det om Natten/ i min Seng
Jeg hannem og Tilbeder/
hvor jeg gaar/ I hvor jeg ſtaar/
Paa GUD jeg ſtedſe acter/
hver Time gaar/ hver Klokke ſlaar/
Gudz Time jeg forvacter.
Naar det er Dag/ jeg længis hart/
At Tiørn matte jile/
At Affren maatte komme ſnart
Og mig tilſøve hvile/
Naar det er Nat/ jeg ønſter at
Snart Barteren maa raabe/
At det var Dag/ Jeg paa min plag
Kund' engang enden haabe/
Ach HERRE GUD hvorlenge maa
Jeg Daglig have Smerte?
Hver

Salmen "En Christens Sejerverk eller Sangverk" slik den framstår i andaktsboka "Nådens andelige markedstid". (Foto: Fred Harald Nilssen)

Få opplysninger om Ramus´ liv

Hadde det ikke vært for Jonas Ramus´ forfatterskap og krangel med svigersønnen sin, ville ettertida visst lite om livet hans.

Fra Ramus begynte å studere i København til han ble kapellan i Sørum, vites lite. Det kan være at han i disse årene skrev flere av historie- og geografibøkene sine.

Det kan stilles spørsmål om Ramus fungerte som ufaglært prest siden det ikke finnes bevis på at han avla teologisk embetseksamen. Denne påstanden kom Kristian Nissen med i en artikkel i heftet "Ringerike" 1946-47. Jan Biering-Strand avviser påstanden i spesialoppgaven sin i kirkehistorie 1981.

Kranglet med svigersønnen

Vi vet mest om Ramus´ siste leveår fordi han kom på kant med svigersønnen, assessor og fogd Lars Mikkelsen. Mikkelsen var gift med Anna Colbjørndatter og Ramus´ datter, Johanna. Hun døde imidlertid ett år etter bryllupet. Fogden påsto at svigerfaren muntlig hadde lovt ham Hverven gård. Da Ramus nektet for det, ble han stevnet for retten. Under rettsforhandlinger våren 1718 ble det avgjort at Mikkelsen skulle få gården til odel og eie, men i mellomtida hadde Ramus og frue fått lov av kongen å sitte i uskiftet bo så lenge de levde. Ramus døde like etterpå.

Bare en måned etter begravelsen 16. mai, skrev Mikkelsen til kongen og påsto at svigerfaren i "Høy alderdom var i Barndom, og uden efftertanke". Da henvendelsen ikke førte fram, satte

Mikkelsen i gang vitneavhøringer for å bevise at Ramus var senil i sine siste leveår. Hensikten var å få erklært underskriften hans ugyldig. Disse vitneavhørene har historikere siden brukt til å sette Ramus i dårlig lys under trefningen i prestegården mellom norske og svenske soldater 28. mars 1716.

Flere vitneprov viser at Ramus var fysisk svekket, men bare ett vitneprov gikk i retning av at Ramus var åndelig svekket. Så sent som i februar 1718 utførte han kirkelige handlinger som gudstjeneste og dåp.

Da Anna Colbjørnsdatter døde i 1736, arvet fogd Mikkelsens 19 år gamle datter alle eiendommene. Hun var Ramus-ekteparets eneste barnebarn.

Født i Romsdal

Jonas Ramus ble født 27. september 1649 på Aukra i Romsdal. Både faren Daniel og bestefaren var prester. Faren latiniserte slektsnavnet Green til Ramus som følgelig betyr "grein". Faren døde da Jonas var fem år gammel. Den nyutnevnte kapellanen på Aukra giftet seg med presteenka slik skikken var på den tida. Stefaren hadde ansvaret for undervisningen av Jonas Ramus til han ble 14 år. Da ble han sendt på latinskolen i Trondheim hvor han ble student i 1665. Det året begynte han å studere teologi samtidig som to eldre brødre begynte studiene sine ved universitetet i København. Ingen kjente historiske kilder gir opplysninger om Jonas Ramus fram til han skrev "Nådens åndelige markedstid" i 1680.

I 1681 ble han kapellan i Sørum på Romerike. Året etter giftet han seg med Anna, datter til soknеprest Colbjørn Torstensen. Hun var da antakelig bare 15 år.

Til Norderhov

Da Ramus ikke fikk overta svigerfarens soknekall, begynte han å se seg om etter et kall et annet sted. Slik kom han til Norderhov i 1690. I utnevnelsen av 18. februar samme år, heter det "Det er een skickelig Mand, haffuer vell studeret, oc iblandt andre skriffter ladet udgaae eet med Titel Norvegia Antiqua et Ethnica". I Norderhov var han soknеprest til 1717, ett år før han døde. Årene i Norderhov gjorde han til velstående mann. For å sikre barnas framtid kjøpte han opp gårdene Søndre Frog, Gudsgården og Hverven. I tillegg hadde han Askersrud i Haug, men solge den. Ramus overlevde tre av de fem barna sine. De to siste levde bare ni år etter han døde. Derfor ble Anna Colbjørnsdatter sittende alene med alle eiendommene til hun døde i 1736. Begge ble balsamert og ligger i Norderhov kirke.

Tradisjonen sier at både Jonas Ramus og Anna Colbjørnsdatter ble balsamert og at de ligger i krypten i Norderhov kirke. Her et nærbilde av den antatte Ramus.
(Opphavsrett: Ringerikes Museum)

En salmedikter for sin tid

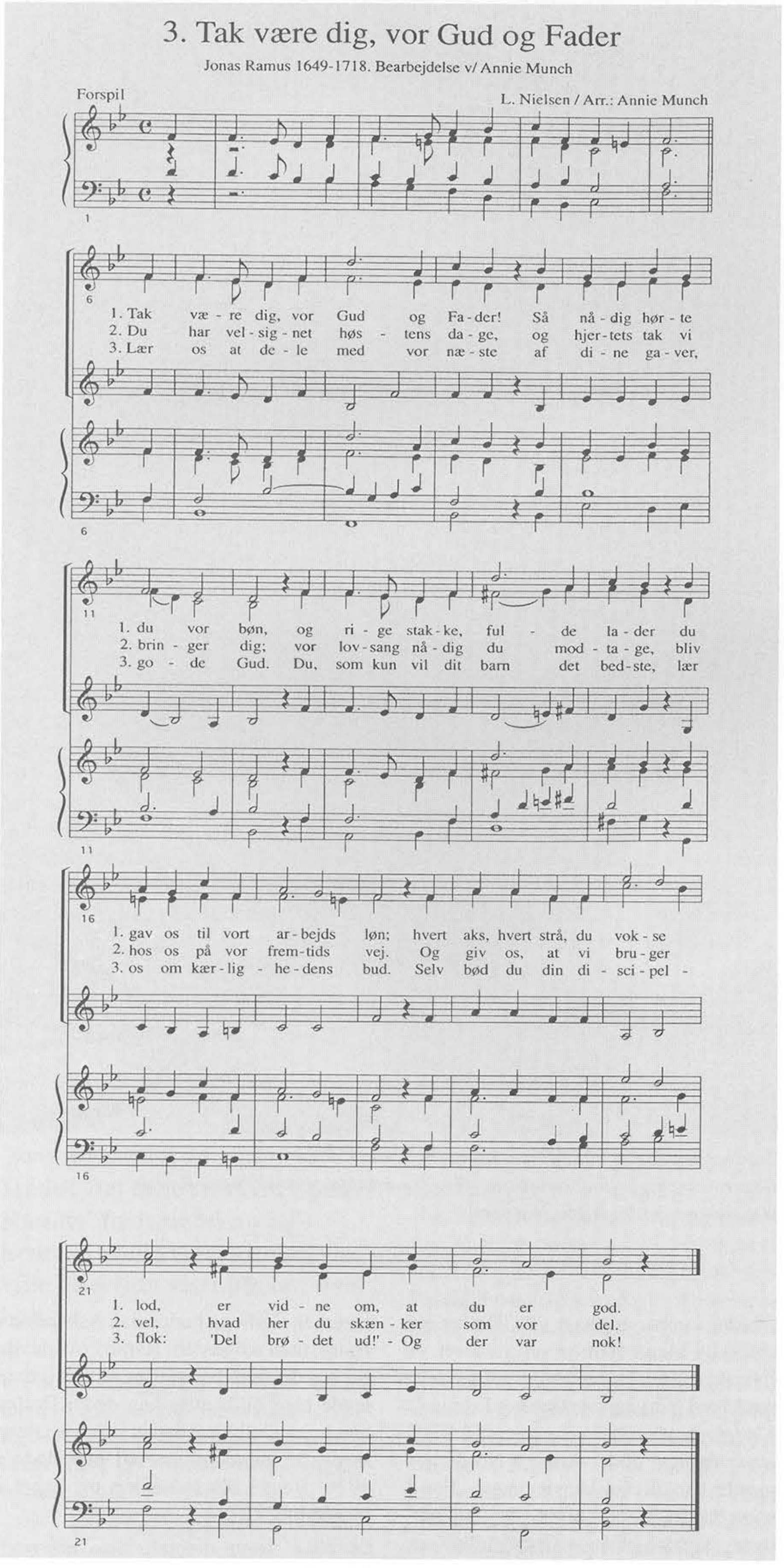

Jonas Ramus skrev salmer. Som salmedikter er han imidlertid blitt glemt. Ingen av salmene hans er lenger å finne i noen norsk salmebok eller sangbok.

Salmen "Tak være dig, vor Gud og Fader" ble derimot trykt i et lite dansk hefte så sent som i fjor. "5 høst- og takkesange for lige stemmer med orgel/klaver", er arrangert av Annie Munch og utgitt på Forlaget Sela i Hillerød i Danmark. Munch har bearbeidet teksten til nåtidsdansk og har arrangert salmen ut fra Ludolf Nielsens musikk. Med Annie Muchs tillatelse trykker vi hennes arrangement.

Funnet av salmen fikk oss til å lete fram mer om Jonas Ramus og forfatterskapet hans. Han skrev salmene på siste halvdel av 1600-tallet, i ei tid hvor salmediktningen blomstret. Siden ikke alle tider har behov for de samme tekster, er de fleste salmene hans gått i glemmeboka.

En ung manns salme

Den tungsindige salmen "En Christens Sejerverk eller Sangverk" var i 1600-tallets smak og ble tatt med i 1680-årernes salmebøker. Salmen avslutter andaktsboka "Naadens aandelige Markets-Tid" og er omtalt i og gjengitt av H. Blom Svendsens første bind av "Norsk salmesang, Arven fra gammel tid" (Bergen 1935). Salmen forteller om en ung mann som forbereder seg på livet og skildrer det kors som Gud pålegger en kristen å bære.

"Det er en meget personlig salme med en orientering over livet... Salmen omhandler sjelen som her i verden befinner sig i lengsel. Omgitt av verdens larm og med indre uro speider den efter trygg havn... For å skildre hjertets uro anvender forfatteren et meget anskuelig billede, nemlig et seierverk (urverk) hvor uroen alltid pikker. Som hjulene drives sterk, slik trekkes tankene rundt". Salmen er på ti vers. Legger vi sammen første bokstav i hvert vers, får vi navnet Jonas Ramus.

I Verden her saa mangen gang
En Christen fælder Taare;
Naar Kaarset giør ham tiden lang/
Til GUD hand sukker saare:
Ach Herre blid/ den korte Tid
Jeg skal i Verden slide/
Hvor mangen Stød/hvor mangen Nød
Oc Modgang maa jeg lide?

Om Morgen i den grønne Eng
Jeg efter JEsum leder/
Er det om Natten i min Seng
Jeg hannem oc tilbeder/
I hvor jeg gaar/ I hvor jeg staar/
Paa GUD jeg stedse acter/
Hver Time gaar/ hver Klokke slaar/
Guds Time jeg forvacter.

Naar det er Dag/ jeg lægis hart
At Tiden maatte iile/
At Aften maatte komme snart
Oc mig tilføye Hvile/
Naar det er Nat/ jeg ønsker at
Snart Vœcteren maa raabe/
At det var Dag/ Jeg paa min Plag
Kund engang Enden haabe!

Ach Herre Gud hvor længe maa
Jeg Daglig have Smerte?
Hvor længe skal jeg usle gaa
Med angist i mit Hierte/
Foruden Raad/ foruden Daad?
Naar Verden monne trænge
Med Fnyss og Brus/
og med Storm og Suus/
Ach Herre GUD hvor længe?

Som Skipperen om mørke Nat
Blandt Skiær oc Klipper mange
Forlængis at faa Dagen fat/
Jeg ønsker tusind gange:
Ach at det snart maa blive klart/
Jeg kunde Landet kiende!
Det bruser her/
det bruser der/
Hvor skal jeg meg hen vende?

Ret saa som i et Seierverk
Uhroen altid pikker/
Oc Hiulene omdrivis sterk
Ved tunge Lod og Strikker:
saa Tiden om (ja runden om)
Mit Sind oc Tanker driver/
Hver Øyeblik/
Minut oc Prik
It Sting i Hiertet giver.

At Klokken skal dis snarer slaa/
Naar Tiden varer længe/
Guld-Lod oc Vœct tit hængis paa/
Til Timen at frem trænge:
Men naar GUD vil/
oc siger til/
Hand skal vel Timen ramme/
Thi Haab og Lid oc slid din Tid/
Du bliver ey til skamme.

Maa du i verden slet foract
Din Tid med Sorg hen leve/
Naar andre med stor Pral oc Pract
I daglig Vellyst sveve;
Saa tænk der paa/de skulle staa
For Dommen det at svare/
Den Lyst forgaar/
oc Ende faar/
Men Pinen længe varer.

Ulykken her saa mangen Gang
GUD monne fra dig vende;
Men tænk hvad Evighed er lang/
Paa den er aldrig Ende:
Dit Kaars er læt/
et Klokkeslet
Det varer/
strax forsvinder/
Thi Lifvet kort/
snart flyder bort
Oc som en Strøm hen rinder.

Saa vær tilfreds min kiære Siæl/
Hvi vil du dig saa plage?
Naar GUD mod dig vil giøre vel/
Dit Sind fra Verden drage:
Thi vil jeg nu af grandske Hu
Til JEsum mig hen vende/
Ach Herre from/
Ach JEsu kom/
Gif mig en salig Ende.

Kristian Nissen tar i Norsk biografisk leksikon til orde for at denne salmen og et par andre av Ramus´ salmer i forkortet og språklig revidert form burde få plass i alle norske salmebøker. En annen salme Nissen viser til er "Til Paradiis staar min Attraa, At vinde Liffsens Krone". Den er i Ramus´ andre andaktsbok "Aandelige Herbarium" som ble trykt i 1695, men som antakelig ble skrevet før 1688. Andaktsboka inneholder ytterligere tre salmer i tillegg til en som blir trukket fram og gjengitt i Blom Svendsens "Norsk salmesang, Arven fra gammel tid". Det står skrevet at salmen "viser at forfatteren både litterært og kristelig er modnet. Han er nu en prøvet mann, som har sitt liggende fe i Himlen. Jorden er for ham idel møie og besvær. Siden han skrev den forrige salme er han blitt gift og har fått mange små. Livets trengsler har innfunnet sig, selv om hans navnkundige hustru var dyktig."

Blom Svendsen fikk biskop Bernt Støylen til å oversette fem av versene til nynorsk og publiserte dem i "Syn og Segn" i 1936. I Støylens versjon går melodien på tonen "O Helligånd, du skatt så skjønn".

Anders Hovden har oversatt hele salmen, og har den med i boka "Postludium" (A. S Lunde & Co.s Forlag, Bergen 1939). Boka er en samling oversatte salmer fra noen "glemte nordmenn".

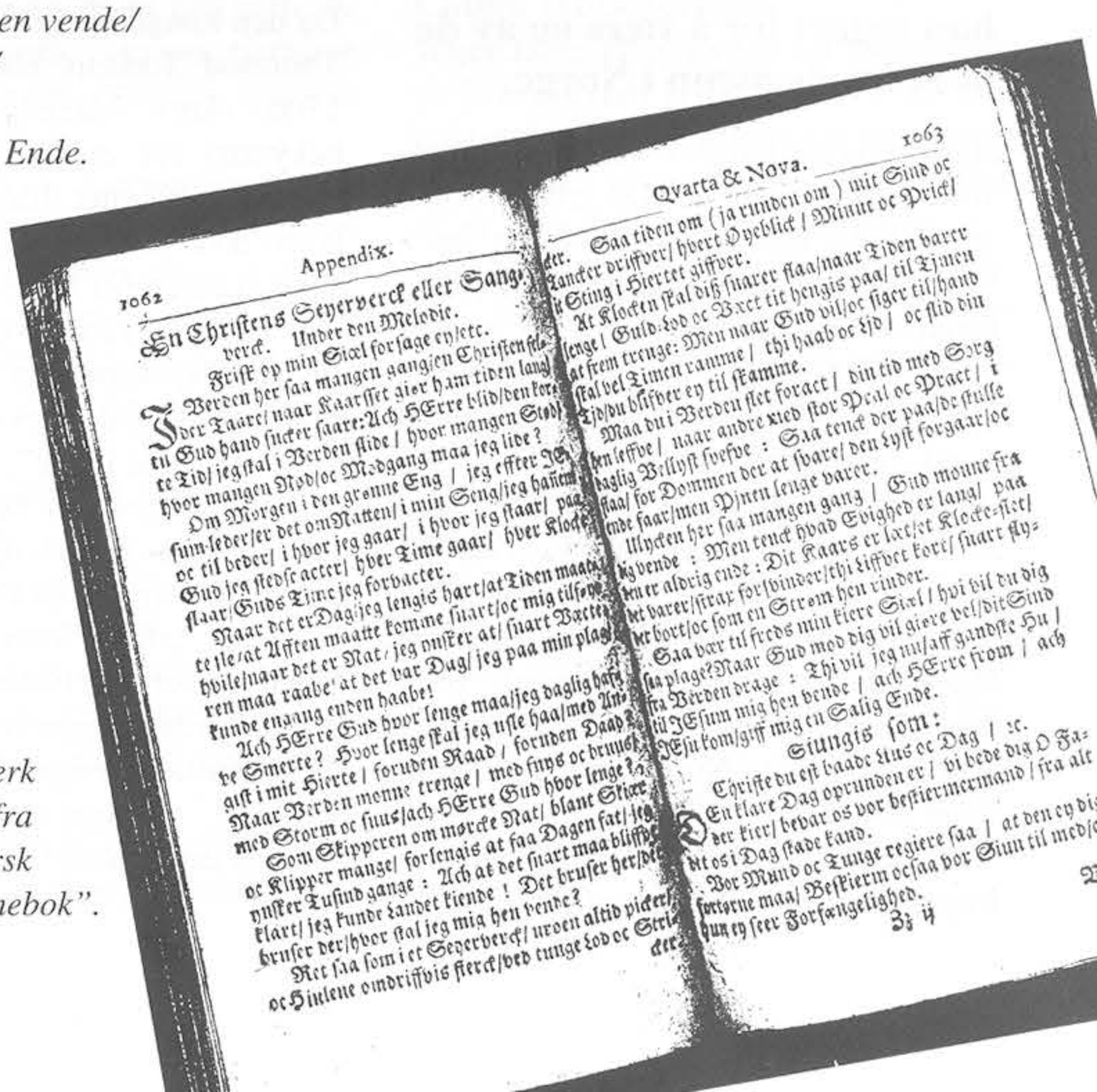

Faksimile av salmen "En Christens Sejerverk eller Sangverk" fra "En nydansk-norsk fuldkommen salmebok".

Til paradiset

Til paradiset stend mi trå
å vinne livsens kruna...
med sigerspalma der å stå
for Jesu stol og truna.
All verdsens drust
er berre dust,
i Paradis
er lov og pris,
der syng dei halleluja.

Nei, verdi med sin djupe ve
–mi sjæl ho aldri mettar,
eg mettast vil av livsens tre,
det einast trår eg etter!
Min hug er der min Frelsar er;
å, var eg nær min Frelsar kjær,
då song eg halleluja.
På jordi er so mykje åt,
og mange ting meg møder;
innunder smilen bublar gråt,
og hjartebotnen bløder.

Og her er harm i tronge barm,
men der eg skal i himmelhall
få syngje halleluja.
Det er so ljuvt i ljosens lund
mer kjærleik kveikt i bringa.
Der skal meg ingen lygnarmunn
med ormetunga stinga,
ei ringe kår meg gjera sår.
Der kan eg trygt og utan frykt
få syngja halleluja.

Det er kje daude meir og synd,
all trengsla er tilende,
all sorg og angeste skal med fynd
til hjartans frygd seg vende.
Som englehèr i kvite klær
i himmelborg me utan sorg
skal syngja halleluja.
Til evig sæla gjeng eg då
inn til den store stemna.

Gud Faders åsyn fær eg sjå,
min Frelsar, Jesus femna,
mi lyst, min trøyst som meg hev løyst!
Eg evig glad med takkekvad
skal syngja halleluja.
Ja, då skal me med fagnad stor
få røysta i tilsaman
og lova Gud i englekor
og syngja amen, amen!
Å, song so sæl for frelste sjæl,
når både munn og hjartegrunn
skal syngja halleluja!

Blant landets mest lærde

Ramus huskes best i ettertid som mannen til Anna Colbjørnsdatter. I samtida ble han regnet for å være en av de mest lærde menn i Norge.

Ramus skrev flere historiske og geografiske verk om Norge. Han arbeidet for å spre større kjennskap til Norge for å vekke fedrelandskjærligheten. "Norges beskrivelse med en del av Norges Natural-Historie", ble av historikeren P.F. Suhm betegnet som den til da beste norske geografibok.

"Norriges Kongers Historie" som kom ut etter at hans død, i 1719, ble skrevet etter Snorres kongesagaer. Det kan være at broren Melchior egentlig skrev dette verket. En annen bror, Joachim Frederik, tegnet det første trykte kart over Norge som kom som bilag til boka.

Samtidas historikere var ikke særlig imponert over Ramus´ forfatterskap. Professor og håndskriftsamler, islendingen Árni Magnússon (1663-1730). Han var nådeløs i kritikken av Ramus. Da den kongelige norske historiegrafen Thormod Torfæus ble alvorlig sjuk i 1706, skrev Magnússon at han var bekymret for at en ukvalifisert søker skulle overta etter Torfæus. Magnússon tvilte ikke på at det kunne komme en søknad enten fra Jonas Ramus eller "en slik en som kunne vende opp-ned på tingene, og skrive noe visvas, som konfunderer semidoctors og prostituerer vesenet hos de lærde".

Árni Magnússon besøkte for øvrig Jonas Ramus i 1716 og fikk ved denne anledning overakt en Lovkodex.

Andre bøker Ramus forfattet var bibel- og verdens historien "Guds Riige blandt Verdens Riger (1706), "Det gamle og hedenske Norrige" (latin 1689, dansk 1711) og "Norriges Beskrivelse" (1735) samt en ordsamling fra Norderhov.

Ordsamlingen fra Norderhov

I 1698 fikk sogneprest Jonas Ramus i oppdrag fra København å samle inn lokale ord som bønder, håndverkere og annet folk brukte på redskaper så vel som navn på fugler, fisker, planter og husets deler.

Tanken var å lage et norsk og dansk leksikon. Norsk målførearkiv fikk trykket opp igjen ordsamlingen i 1956. Den er ikke så lett tilgjengelig for den som ikke kan latin. Derfor har vi fått velvillig hjelp av den latinkyndige pensjonerte rektoren Arne Ommundsen til å tyde ordsamlingen. I denne omgang nøyer vi oss med gi noen smakebiter fra matriket Maal kunne både bety måltid og stemme. Beta mad var en bit eller en munnfull.

Magierre var å lage mat. Var du sulten, kunne du si Er det braat magiort? Er maten snart ferdig?

De ulike måltidene som blir nevnt er foreduur, duur, noon, kveldsmaal og meraffta. Når det ble sagt at duur er dags mat, betydde det at frokosten var dagens beste måltid.

Om det ble sagt imist om hvordan maten smakte, var nok ikke det høflig. Imist betydde både vondt og godt. Det kunne være at du da også var nossaa viis, nesevis eller laak, ond eller slem. Det kunne hende, det bar saa til. Det var ingen god skikk, buna.

Hvis du var heil mot, var du velkommen og maten var kansje Ei hæirs matreje som betydde herlig tillaget.

På bordet kunne det være bordprye, bordpynt. I godt lag kunne det bli skjenket mundgot, som betydde både øl søtt øl og bordøl. Kanskje kunne det utbringes minnekar, en minneskål.

Kilder:

Dansk biografisk leksikon 1899.
Jan Biering-Strand: Jonas Ramus og "Naadens Aandelige Markets-Tid", spesialoppgave i kirkehistorie, embedseksamen ved Universitetets teologiske fakultet, Oslo, 1981 Jonas Ramus: Ordsamling Norderhov 1698 (Sigurd Kolsrud, Norsk Maalførearkiv, Oslo 1956)

Fagre og forbanna Ringerike

Tyristrandi og rundt ikring fjordane er fagert og rikt land; det er ein gyllen ring, så det ikkje er eit under at det heiter Ringeriket.

Ein flatbu langsetter Steinsletta på Aasmund Olavsson Vinje si tid. Det ergra Vinje at flatbuen ikkje ville stå opp midt på natta for vegfarande mann. (Opphavsrett: Buskerud Fylkesfotoarkiv)

Slik innleier Aasmund Olavsson Vinje kjærleikserklæringa av gilde og fagre Ringerike. Men om naturen vert hylla av Vinje, har han lite til overs for folket her. Ringerikingen blir omtala som lite gjestmild i "Dølen". Den lite flatterende omtalen har vi funne i Olav Midttuns folkeutgåve av Vinjes "Skrifter i samling". Omtalen av Ringerike er eit utdrag fra artikkelen "Folkefesten på Modum 4. juli 1859".

Berre éin stor mann

Vidare skriv Vinje: Kong Ring var dervisst ikkje ein mann, men namnet på dei som styrde denne ringen. Eg trur at denne ringen er endå fagrarere enn Heidemark.

– Her er mange kongsgardar, men dårlege kongar, sa eg; var de endå norske, fekk det vera det same om dei ikkje var gode, men som Byron sa om Grekland: "alt hev gjengi ned, berre ikkje soli deira."

I staden for at det skulle yrja og kry av store menn frå eit slikt vent og velsigna land, så fær vi berre sledar og gatehellor og ein og annan okerkar derifrå. Jørgen Moe er den einaste dugande ringeriking eg kjenner. Folk må eta vitet av seg her og på Heidemark.

Du land! av herren gjort til hage.
Du hovudlause mann med feite mage.

Det er for fælt at der korkje her eller på Heidemark ein gong skal finnast ein god stortingsmann frå desse kongsgardane, for med all vyrdna for dei som er valde, er dette sant. Der er fint og fagert i hus og gard; der er "kultur", men ånd og norsk merg er ikkje spyrjande etter. Eg skulle ynskja at dette var usant, for eg elskar dette gilde, fagre land og sjølve hunden med som jagar meg ut, når eg bed om hus og ikkje fær, men må fara husvill heile natti.

Frametter Steinsgata

– Høyr gutar, sa eg då vi om natti fór frametter Steinsgata, – vi må gjera ein stevleik med namn: "Dei tri husville poetar på Ringerike".

Vi brende opp vår svevnløyse i lått og løye og sa med borgarmeistaren, då han vart vektar: Tidene forandrast: "Før var poetane bodne opp i høgsetet til kongen, og sjå no oss, som ikkje ein gong kan få ein skarvegamp til å køyra skreppone våre".

Men det var natti; det var saki det, so at skuldi var vår.

Folk må sova godt i eit so feitt land; der er ikkje der som opp i dei magre fjellbygder der folk er svelte lette som engelske kappridarar, so dei med letto stend opp midt på natti til vegfarande mann.

Dette seier eg her, for at ingen med oss (meg) skal leita etter fjellskikk på det flate land. Flatbuen må sova han. No hev eg lært det ogso.

Sov i fred og ver jute! Det stend ikkje i mi makt å vekkje deg opp til norsk.

Langs Holsfjorden

Vegen langs Holsfjorden frå Sundvollen til Svangstrandi er eit kjempeverk; han buktar seg som ei silkeborde på gjentekjolen i den bratte fjell-lid, der fjorden djupt nedunder rullar sine båror mot foten. Å køyra der som hangande millom himmel og hav og sjå utyver Ringeriks-fjordane med øyar i og kransa ikring med gardar, er det fagraste eg hev sét; det er alt kva eg kan seia.

Men so køyrde vi med ei skranglekjerre til dyre domar, for om landet enn hev kosta hundre tusen dalar på den vegen, so hev enno i desse fem seks år amtet ikkje komi so langt til som til å få fast stasjon, men no skal det vera på god veg. Det er folk som fortener vegen! Det skulle fara på gamle geitevegar som dei er skapte til.

Prosjekt Hringariki

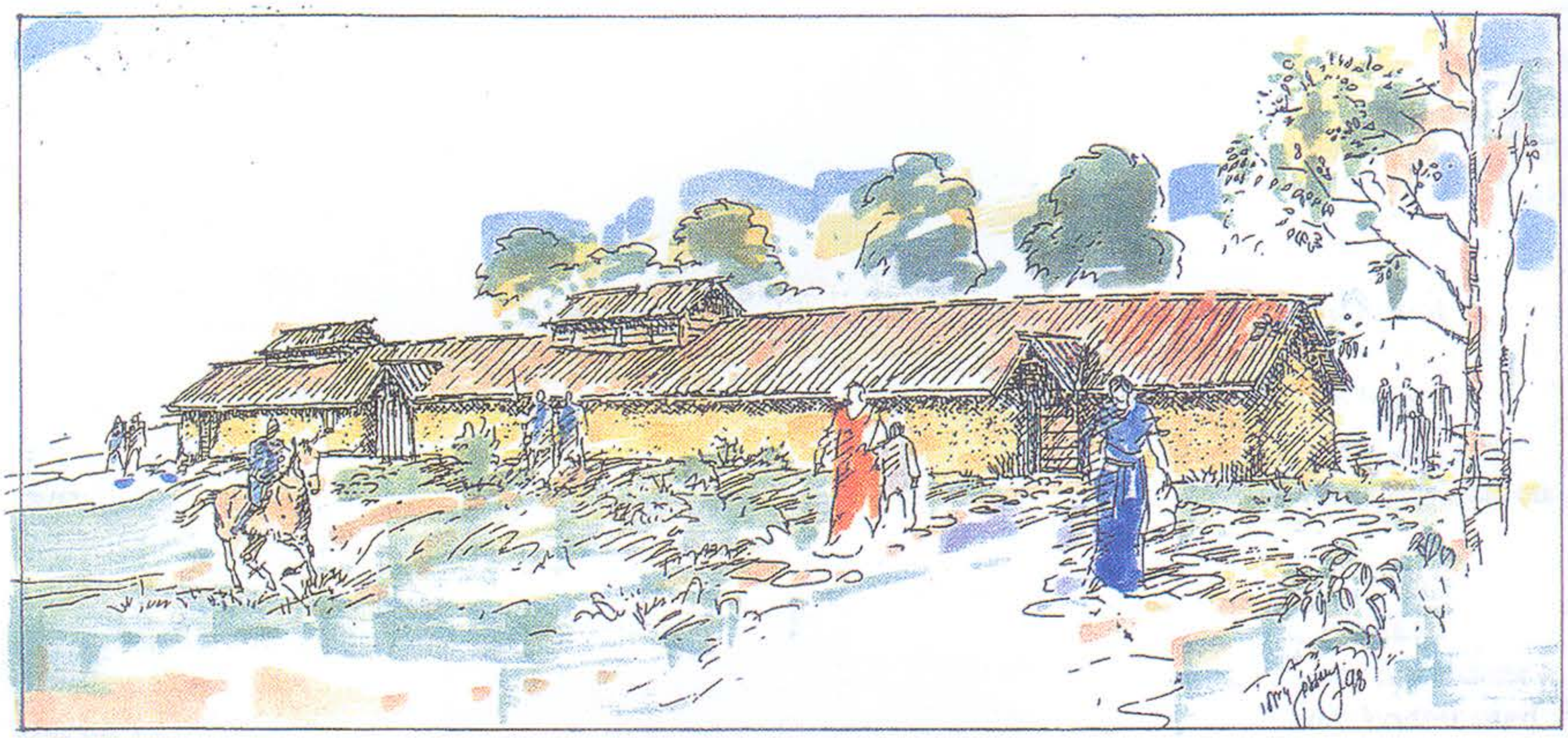

Rekonstruksjon av Langhuset. (Illustrasjon: Torry Jøssang)

Buskerud fylkeskommune har i samarbeid med Hole og Ringerike kommuner laget en plan for utvikling av parken med flere byggeprosjekt. Det nye navnet på prosjektet er Hringariki, det eldste kjente navn på småkongeriket rundt Tyrifjorden.

Av INGER LIV GØYTIL LUND

Hringariki – Veien kulturminnepark – er Buskerud fylkes tusenårssted. Prosjektet omfatter følgende:

- **Kulturminneparken**
  Parken og gravfeltet, tilrettelagt med gangstier og skilting, skal være rammen rundt prosjektet og være en vesentlig del av opplevelsen og anlegget.

- **Rekonstruksjon av Langhuset**
  Rekonstruksjon så autentisk som mulig og bygges på samme sted som det er funnet. Huset blir tilrettelagt for besøk og det vil bli aktiviteter i og utenfor huset som publikum kan delta i. Det vil bli servert «jernaldermat» i huset og mulighet for utleie av huset til private selskaper. Huset er planlagt skal stå ferdig i 2002 til Hønefoss bys 150-års jubileum.

- **Arkeologisk opplevelsessenter**
  Bygges i nærheten av langhuset og planlegges integrert i framtidig nybygg for Ringerikes museum. Dette skal inneholde alle service funksjoner for publikum, billettsalg og informasjon, butikkvirksomhet og servering. Utstillinger med skiftende tema og spesialutstillinger av oldsaker utlånt av Oldsaksamlingen, dvs. det planlegges et fylkesarkeologisk museum.

  Det er også planlagt en multimediasal for audiovisuelle/virtuelle opplevelser for å trekke store publikumsgrupper.

  Utenfor bygget lages et amfi i terrenget for friluftsteater osv.

Ringerikes museum

Ringerikes museum har planer under utarbeidelse for nybygg i Veien kulturminnepark. Museet får en direkte tilknytning til Arkeologisk opplevelsessenter med fellesfunksjoner, publikumsfasiliteter med mer. Dette håper vi vil gi positive effekter for begge institusjoner.

Andre planer

På lang sikt planlegges det også å etablere et forskningssenter med for eksempel eksperimentell arkeologi. Det kan bli aktuelt å rekonstruere flere hus og bygge opp et lite gårdsanlegg basert på en tidlig historisk periode med aktiviteter for barn og familier. Det nevnes også i planen å bygge et skip kalt «Hringariki» som skal benyttes på elvene.

Planen for Hringariki har et budsjett på 47 millioner kroner. Foreløpig har Buskerud Fylkeskommune bevilget fire millioner kroner over en tre års periode. Hole og Ringerike kommuner vil vente til budsjettbehandlingen før avgjørelse blir tatt. Avklaring av finansieringen vil trolig komme i løpet av 2000.

Siden 1991 har jeg som fylkesarkeolog arbeidet med prosjektet. I starten var det et samarbeid mellom Veienmarka ungdomsskole og fylkeskommunen. Etter hvert kom Ringerike kommune og senere også Hole kommune inn i samarbeidet. Utgravningene og resultatene fra dem økte interessen for kulturminneparken. Det er nå 3-4000 besøkende årlig uten at vi har markedsført tilbudet. Mange lokalt interesserte er kommet for å se utgravningene. Ellers har vi hatt besøk blant annet av den norske UNESCO-kommisjonen og en internasjonal kongress for frivillige kulturarbeidere.

Det er å håpe at politikerne kan enes om en løsning for prosjektet «Hringariki» slik at vi får bygget langhuset innen 2002. Det vil bli et sted folk kan komme til og delta i aktivitetene og lære om hverdagsliv og fest i jernalderen.

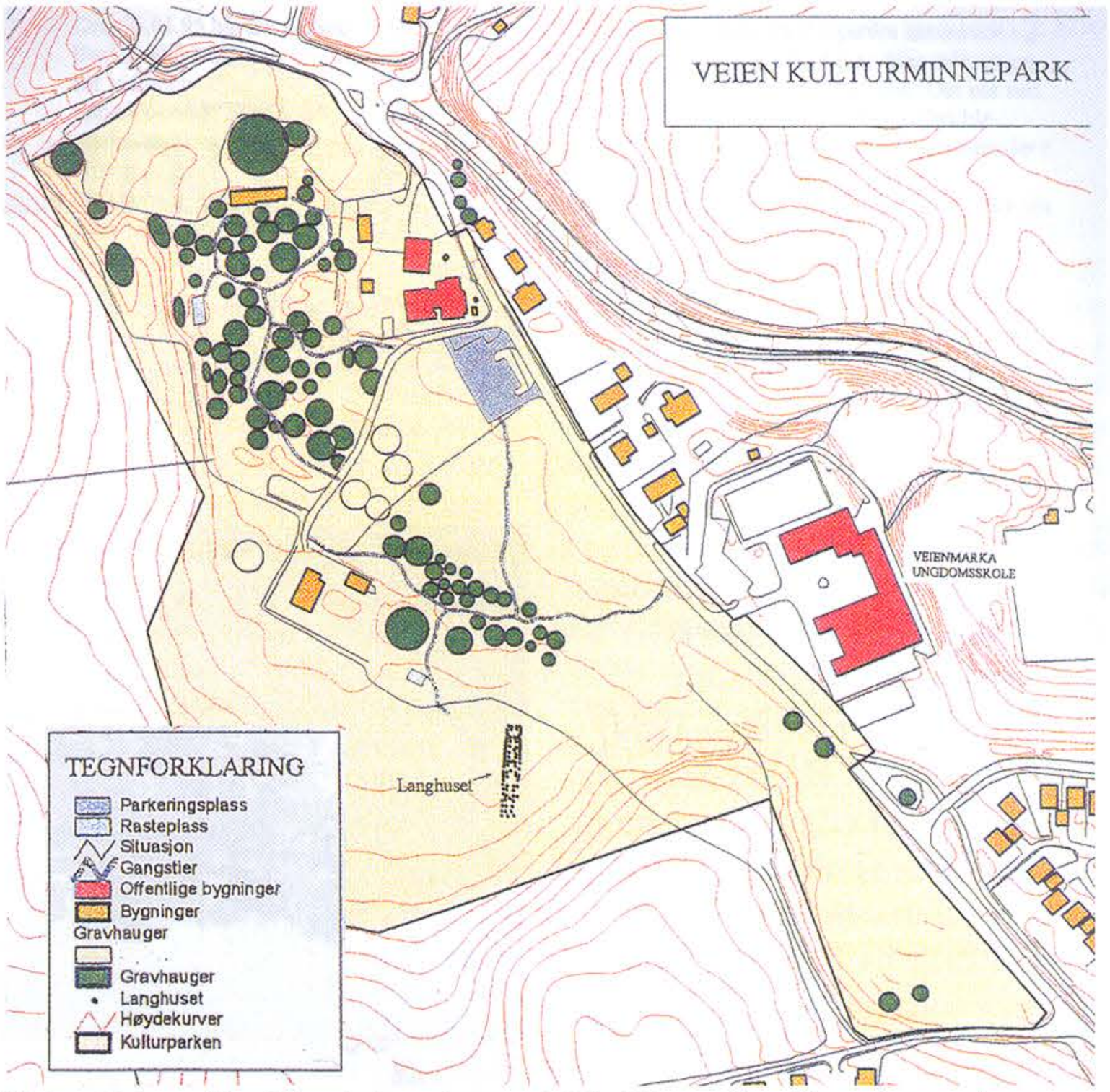

Slik kan Hringariki – Veien kulturminnepark bli. (Illustrasjon: Torry Jøssang)

Årlige utgravinger

Siden 1992 har elever fra Veienmarka ungdomsskole vært med på utgravinger i Veien kulturminnepark. Arbeidet har foregått under ledelse av Universitetets Oldsaksamling i samarbeid med Buskerud fylkeskommune.

Nye og spennende funn er gjort. Blant annet er det funnet stolpehull og ildsteder etter fem hus. To av dem er unike i norsk sammenheng. I 1995 ble sporene etter et langhus gravet fram. Huset har vært 47 meter langt og 8 meter bredt på det bredeste og var orientert N-S. Det hadde 17 par takbærende stolper og rekker med veggstolper utenfor. Huset ble datert til perioden Kr.f. til 200 e. Kr. som kalles eldre romertid. Arkeologer tror at dette huset ikke var noe vanlig gårdshus, men at det var et hus benyttet til seremonier i forbindelse med gravlegging og til andre rituelle fester. Trolig var dette høvdingens hus og en festhall for folk som bodde i Heradsbygda.

Årets utgraving

Sommeren 2000 var det utgraving i sju uker med arkeologer fra Oldsaksamlingen.

Da ble sporene etter tre hus utgravd hvorav ett var usedvanlig stort. Huset var orientert NNØ-SSV. Dette huset har hatt fem par takbærende stolper og med rester etter vegg-grøfter. Huset har vært 11 meter bredt på det bredeste og har svakt buede langvegger på ca. 40 meter. Det er tidligere datert et ildsted som kan ha tilhørt huset og som er datert til 3-400 tallet. Dersom dette huset er fra denne perioden, er det svært sannsynlig at høvdingen som var hauglagt i Kongshaugen bodde der. På grunn av størrelsen på huset, tror arkeologene at dette var en høvdinghall og en festhall.

Det er bemerkelsesverdig at de 16 meterne lengst nord i huset mangler takbærende stolper. Dette har stilt store krav til veggkonstruksjonen. Det er også uvanlig at veggene er markert med en veggrøft istedenfor stolper. For å bygge et hus med en slik bredde, kreves store teknologiske og håndverksmessige kunnskaper. Det er aldri funnet et så bredt hus fra denne perioden i Norge og det sammenlignes derfor med de store kongshallene i Danmark som for eksempel i Lejre.

Det ble funnet en yngre utgave av samme type hus på samme hustomt, men noe mindre. Dette har også veggrøfter og er 8 meter på det bredeste og med en lengde på 30-35 meter. Tre par takbærende stolper og ett par som er noe usikkert samt en mulig dørmarkering er avdekket. Dette er foreløpig ikke datert.

Vest for sørenden av langhuset som ble funnet i 1995, ble det funnet et langhus med 5 par takbærende stolper og trolig 17 veggstolper. Huset er ca. 20 meter langt og 7 meter bredt og orientert ØNØ-VSV. Heller ikke dette er datert foreløpig.

Det ble funnet rester av to flatmarksgraver som inneholdt brente bein, men ellers ingen funn.

Utover dette ble det funnet 34 kokegroper. De fleste konsentrert sør for husene. Det ble for det meste funnet kull og stein i kokegropene. I en ble det funnet hestetenner og i noen ble det funnet brente bein, trolig dyrebein. Disse kokegropene blir tolket til å ha vært brukt i forbindelse med rituelle måltider.

Rapport og analyser fra årets utgravinger er ikke avsluttet ennå.

Om artikkelforfatteren

Inger Liv Gøytil Lund (54) har vært fylkesarkeolog i Buskerud fylkesarkeolog siden 1990 og bor i Nesodden. Hun er født og oppvokst i Skafså i Tokke kommune i Telemark.

Gøytil Lund har studert ved Universitetet i Oslo og arbeidet 15 år ved Universitetets Oldsaksamlings Vegplanavdeling som ble nedlagt i 1990.

Hans A. Eriksen – en allsidig mann

Gjennom et langt liv treffer man adskillige tusen mennesker. Noen av dem gjør et større inntrykk enn andre – som Hans A. Eriksen (1889 – 1984) fra Holttangen i Hønefoss. Han var et elskelig menneske av den gamle skole og uvanlig begavet på mange felter. Han levde et fullt liv og satte spor etter seg som amatørastronom, fotograf, forfatter, friluftsmann og en av distriktets første sjåfører. Den lengste periode av sitt liv var han maskinist i Hønefoss kraftstasjon.

Av BJØRN KNOPH

Hva Eriksen hadde drevet det til med høyere utdannelse kan man bare spekulere om. Sannsynligvis ville han blitt naturvitenskapsmann liksom sønnen Kåre Elgmork.

Han ble født i Drammen i 1889 og kom til Hønefoss via en omvei om Chicago, Christiania og Ask. I ungdommen arbeidet han som handelsbetjent fra klokken 8 til 20 (klokken 22 om lørdagene). Månedslønnen var 40 kroner. Han la seg opp penger og som 18-åring reiste han til USA. 20 år gammel kjøpte han et kamera, og med det tok han fine bilder både i Chicago og ute på prærien når han arbeidet på farmene i onnene. Der var det dobbelt så mye å tjene i høstnings- og tresketiden som i Chicago-fabrikkene, skriver han i boken "En amatørfotograf forteller" som ble gitt ut av Preus Fotomuseum i 1978.

Kameraet og parafinlampen med rødt glass som han brukte som mørkeromsbelysning, er nå på Preus Fotomuseum i Horten. Kopieringen kunne by på problemer, for det var ikke vanlig med elektrisk lys verken i byene eller ute på landsbygda i USA i de dager, og gassbluss dugde ikke. Den unge Hans måtte derfor bruke dagslys til kopieringsarbeidet. De første fotografiapparatene var ellers store, og når han skulle ut å fotografere måtte han dra med seg kameraet, stativ og en koffert med de fotografiske glassplatene - som for øvrig var temmelig lyssvake. Siden konstruerte Eriksen sitt eget fremkallingsutstyr i form av forstørrelsesapparat, stillbar ringeklokke for mørkeromsarbeid, regnestav for eksponeringstider og mer. Han laget også sin egen fremkallingsvæske som han varierte for å få gode resultater.

På hybelen i Chicago 1913. (Bildet er tatt med selvutløser).

Teorien fenget

Noe av det interessante var nettopp å lage sitt eget utstyr, og å sette seg inn de teoretiske sider av fotograferingen. Mye av teorien var ikke utforsket på den tiden, og man diskuterte teori og utstyr i tidsskriftet American Photography. Eriksen var bidragsyter til dette tidsskriftet. Han hadde noe å bidra med på høyt teoretisk plan. Den som skal følge med når Eriksen skriver om f.eks dybdeskarphet bør ha fulgt godt med i matematikktimene. Senere i livet hadde han artikler i tidsskrifter i USA, England og Norge om fotografi og astronomi, for å nevne noe. Vi trekker den slutning at han behersket det engelske språk godt etter å ha vært i USA i 4 år. Han var for øvrig ikke bare interessert i den tekniske siden av fotograferingen. Han hadde sans for den kunstneriske side og vant også flere premier i fotokonkurranser. Han var for øvrig en dyktig tegner og maler.

Sjåfør på Ask gods

Han kom hjem til Norge i 1913 etter lærerike år i USA. I 1914 tok han førerkort for automobil og ble privatsjåfør på Ask gods. Ved siden av hadde han tilsynet med godsets kraftverk da han hadde lært noe om slikt i Amerika. Det ble drevet av en dieselmotor som ladet opp batterier slik at man hadde lys i noen dager.

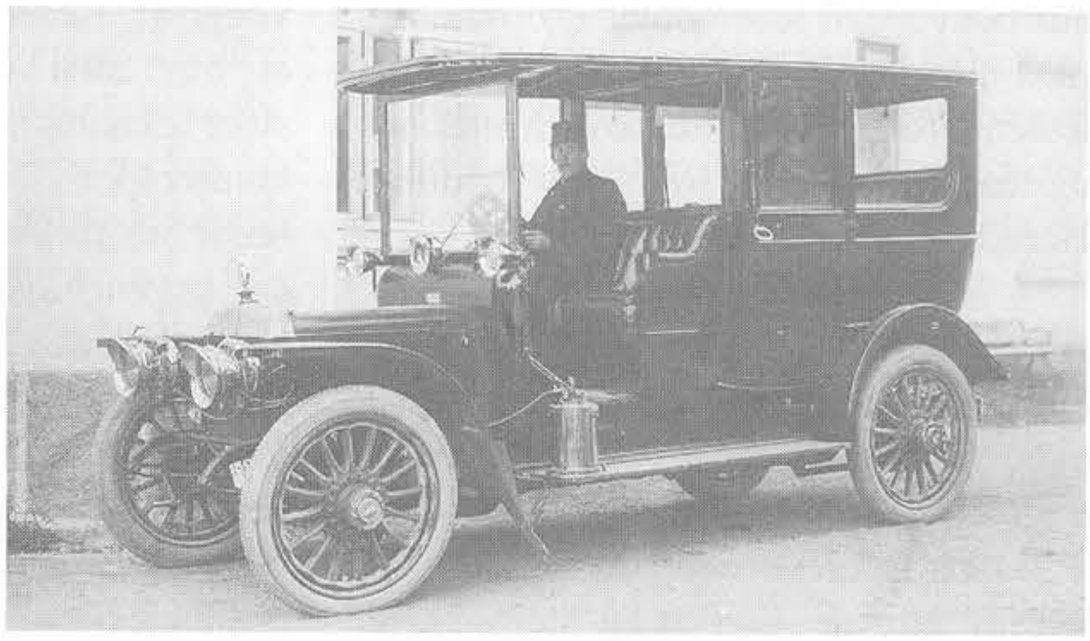

Bak rattet på Daimler'en på Ask gods. Motoren hadde 16 hestekrefter, men når Eriksen hadde veien for seg selv om natten, kunne det hende at han freste av gårde raskere enn de tillatte 35 kilometer i timen! (Foto: Privat)

En stille kafferast på Krokskogen i oktober 1959. (Foto: Privat)

Kjørte man parallelt på batterier og motor var det strøm nok til å drive treskemaskinen.

Om sommeren var det ikke stort behov for lys, så da var det stort sett bare bilen, en Daimler, å stelle med. Det var en virkelig luksusbil som kostet 30 000 mark. Motoren var bare på 16 hestekrefter, så den kokte stadig i bakkene.

Den gang var det bare 4 - 5 biler på Ringerike, så det var ikke så stor fare for å møte noen på de smale grusveiene. Men så var det desto flere hestekjøretøyer, og ved møte med slike måtte Eriksen stoppe. Så fikk hestekjøreren velge hvilke side han ville kjøre forbi på. Det var særlig vanskelig å kjøre i Kristiania når bøndene kom med høylassene sine om morgenen. Da var det mye mere moro å kjøre om natten når man hadde veiene for seg selv. Da kunne det nok hende at man freste av gårde en del raskere enn de tillatte 35 kilometer i timen!

Et resultat av oppholdet ved Ask gods var at her traff han en ung kokkepike, Inga Henriksen Nylende, som ble hans hustru helt til hun døde i 1950. De fikk sønnen Kåre som siden tok navnet Elgmork. Han ble professor i zoologi, og våre lesere vil kjenne ham som bidragsyter til Heftet Ringerike.

I årene 1916 - 20 arbeidet Eriksen ved Kristiania Elektrisitetsverk. Han kom til våre kanter igjen i forbindelse med at Hønefoss og Norderhov Kraftverk bygde nytt kraftverk i Hønefossen i 1920. Her ble han til han fylte 71 år. Han var godt likt, og gamle arbeidskamerater husket hvordan Eriksen kunne forteller om naturen og om turer han hadde tatt.

Mange interesser

Det bringer oss over på andre sider av hans karakter og hans interesser. Bokhyllene hans vitnet om interesse for litteratur, kulturhistorie og astronomi. Helt fra barndommen var han interessert i stjernehimmelen. Som 10-åring kjøpte han boken "Hvordan jorden ble til", og med årene steg interessen. Han lærte matematikk per. korrespondanse, og han leste om astronomi. Han kunne regne ut måneformørkelser på sekundet for Hønefossområdet og Merkurpassasje for å nevne noe.. Hendige kalkulatorer fantes ikke den gangen, og det tok ham ti timer å regne ut måneplasseringen på himmelen ved hjelp av logaritmetabeller. Han var observatør for professor Carl Størmer ved Universitetet i Oslo når det gjaldt nordlysobservasjoner. Stjernekikkert skaffe han seg også, og en tid arbeidet han for den kjente amatørastronomen Sigurd Einbu.fra Lesja. Oppgaven var å holde øye med to bestemte felter på himmelen hver eneste kveld for å se om det skulle dukke fram nye stjerner. Einbu ble verdensberømt ved å oppdage en nova. Det opplevde ikke Eriksen, men Ringerikes Blads spalte "Fra gamle dager" fortalte i fjor at Eriksen i 1974 observerte kometen Kohoutek med sin kikkert som forstørret 45 ganger.

Sønnen Kåre fikk prøve stjernekikkerten i 1930. (Foto: Hans A. Eriksen)

Eriksen hadde ellers stor glede av å korrespondere med amatørastronomer i USA opp gjennom årene.

Friluftsmann

Så hadde han vel fritiden fullt besatt? Nei da, han hadde tid til mange og lange turer i naturen. Helt fra barnsben av likte han seg ute, og den knappe fritiden en handelsbetjent hadde brukte han til lange turer i skog og mark. Han var ivrig tursyklist og i løpet av livet besøkte han alle byer sør for Trondheim på sykkel – bortsett fra Ålesund og Røros. Da han bodde i Hønefoss fartet han mye i Vassfartraktene og på Krokskogen og valgte ikke bestandig de letteste rutene. Det har han fortalt om, sjarmerende og velskrevet, for Hans A. Eriksen var forfatter også, må vite. Gyldendal utga i 1980 boken hans – "Dager og netter på skogen."

Han skrev en stor mengde artikler i norske aviser. Det kunne dreie seg om astronomi, tidsregning og i senere år om naturvern. En kronikk i Aftenposten for 26. juni 1958 satte spor etter seg. Eriksen foreslo der en landsplan for naturparker. Det var en idé som fenget hos myndighetene, og arbeidet med dette begynte. Ni år senere kom Kommunalkomiteen med sin innstilling om en landsplan for nasjonalparker.

Vi bevilger oss en liten prøve på hans stil. Den er hentet fra en artikkel i "Naturen" om hvordan han opplevde en total solformørkelse i Sandefjord i 1954.: Da.... A- ah! Der sto solkoronaen på himmelen. Den foldet seg plutselig ut som to strålende hvite sommerfuglvinger. I fullkommen renhet mot den mørke himmelbakgrunnen. Hvit som englevinger... Hvit som glansen i håpet og gledens vidunderlige lysprakt.....

Om artikkelforfatteren

Bjørn Knoph (72) er født på Nordstrand, Oslo. Etter avlagt examen artium arbeidet han som journalist i Dagningen, Lillehammer. Han flyttet til Hønefoss i 1957 og arbeidet på Fremtidens avdelingskontor. De siste 15 arbeidsår var han ansatt i Ringerikes Blad. Han har vært bidragsyter til Heftet Ringerike i en årrekke og har i flere år representert Ringerike Historielag i redaksjonen.

Skolemuseum på Veien gamle skole

Ringerike har fått sitt skolemuseum. Etter mange års strev kunne vi 11. mars 2000 innvie museet i første etasje i Veien gamle skole. Her er historien om hvordan museet er blitt til.

Av OTTO FRYDENLUND

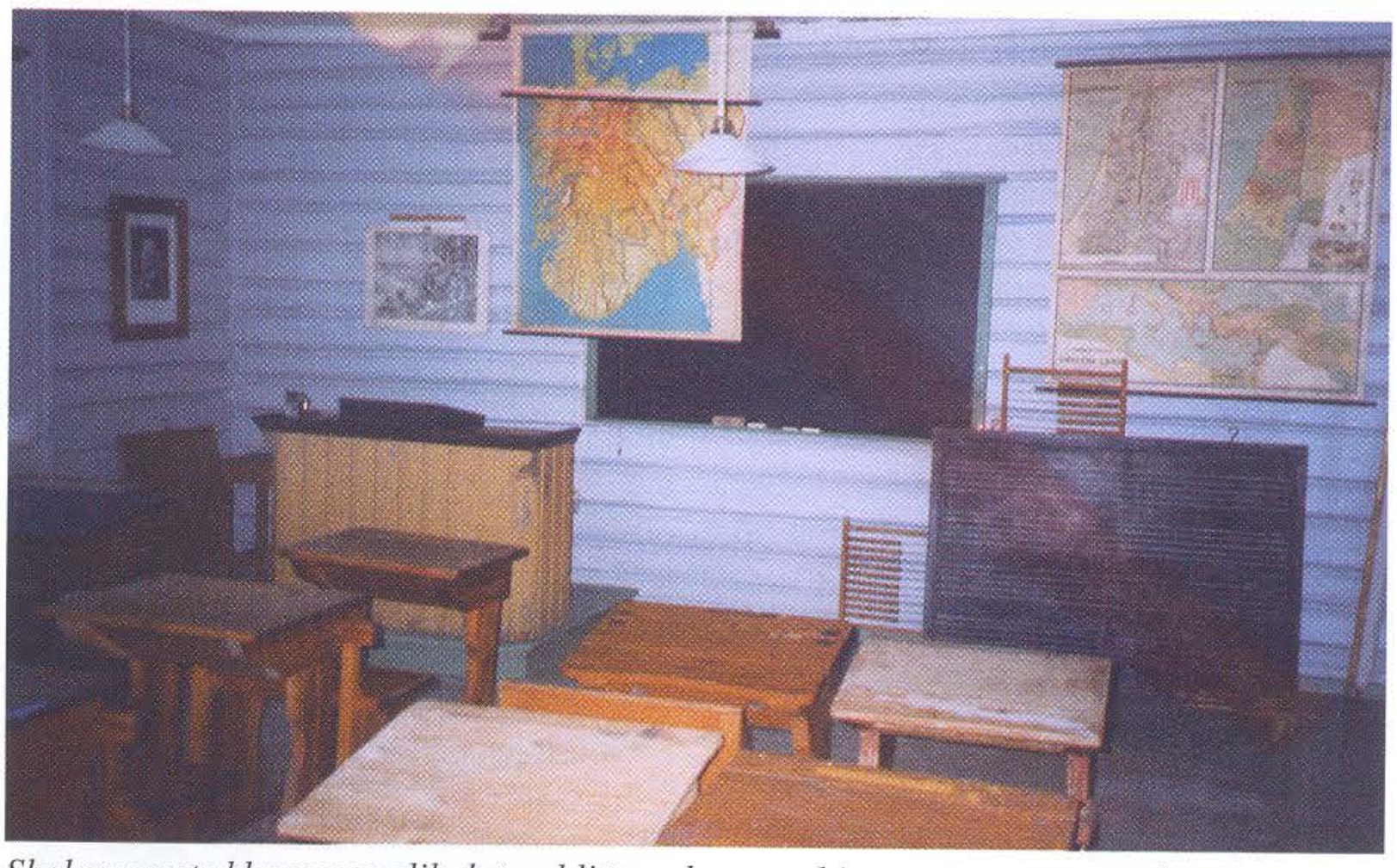

Skolemuseets klasserom slik det er blitt med gammel inventar som er samlet sammen fra forskjellige skoler. (Foto: Otto Frydenlund)

I mange år ble det arbeidet med å skaffe Ringeriksregionen et skolemuseum. Ringerike kommunes siste skolesjef Olav Haaverstad, skoleinspektør Øistein Kaaseth, rektor Olav Urnes og lærer Ola Bjørntoft i spissen sørget for at eldre, bevaringsverdig skolemateriell ble tatt vare på. En del ble vist fram under 250-års jubileet for grunnskolen i 1992, ved at et klasserom på Hønefossskolen ble utstyrt med det gamle inventaret. Etterpå ble alt det gamle utstyret samlet i annen etasje på Veien gamle skole.

Men det som manglet var en gammel skolestue og en passende tomt som kunne bli et skolemuseum for distriktet.

Den gamle "Brugsskolen" fra 1780-årene som lå på nedsida av Hønefossbrua, ble dessverre revet i 1961. Det var en av landets eldste faste skolebygg ute i provinsen.

Samlet bygninger

De pensjonerte skolemennene Frank Otterbech og Ola Bjørntoft tok da initiativet til å skaffe en bygning til skolemuseum. De sporet opp gamle tømmerbygninger som skulle rives. Det ble tre i alt for å være sikker på å få gode materialer til en bygning. Det var to bygg i Hønefoss. Et i Mollvaldsgate og et i Hoffgårdsgate. Det ene av disse husene var det særdeles kort tid på å rive. Ved hjelp av elever fra yrkesskolen ble fristen holdt. Den tredje bygningen ble gitt av Marie Western ute på Hundstad i Hole. Det var en god del dugnadsarbeid som skulle til for å rive husene og få de lagret til senere bruk.

Diskusjon om beliggenhet

Da de hadde materialer til skolebygningen, visste de ikke hvor museet skulle plasseres. Dette var ingen enkel sak. Mange skulle ha et ord med i laget. Flere alternativer var inne i bildet, blant annet disse; området ved Hønefoss skole, Glatvedt, Riddergården, Veien Gamle Skole og Hønefoss Hjelpefengsel. Det sier seg selv at et slikt lite museum burde bli knyttet til et eksisterende museum. Å plassere skolemuseet oppe i nordøstre hjørnet av Riddergårdsanlegget syntes praktisk, spesielt ved at det lå nær Hønefoss skole. Men Fylkeskonservatoren mente det ikke passet å legge denne bygningen inne på dette området.

Det ble fortsatt en del diskusjon hvor dette skolebygget skulle plasseres og tiden gikk.

I 1998 fikk Ringerike historielag en avtale med Ringerike kommune om vederlagsfritt å disponere første etasje i Veien Gamle skole. Avtalen gjelder fram 2005 og blir automatisk fornyet med tre år av gangen.

Veien gamle skole er bygd i 1864. Andre etasje ble påbygd i 1885. Her ligger museet i nærheten av Veienmarka Ungdomsskole og Veien Kulturminnepark. Dette ble godtatt av dem som arbeidet med skolemuseet. Det ble til at det østre klasserom skulle bli det framtidige skolemuseet. De andre rommene i denne etasjen skulle Genealogisk Datasentral disponere. Men klasserommet var gjennom tidene modernisert betraktelig. Det var arbeidskrevende å føre rommet tilbake til slik de gamle skolestuene så ut på begynnelsen av 19. hundreåret.

Innredningen

Forandringsarbeidet startet med fire mann pluss den uunnværlige pensjonerte sløydlærer Ola Eidsmoen. Etter

hvert ble arbeidstyrken noe redusert på grunn av sykdom.

Gulvbelegget og plater under det måtte fjernes. Det kom da fram et malt tregulv som var mer tidsriktig. Det ble satt opp en delevegg slik at et lite lærerrom ble plassert i ene enden av lokalet. En del panel ble fjernet fra veggene så tømmerveggen ble synlig. Denne panelen ble så brukt på deleveggen. Da panelen ble fjernet på sydveggen, dukket det opp en vindusåpning som hadde blitt kledd igjen med vanlig bindingsverk. Eidsmoen som gjorde alt snekkerarbeid, laget til den gamle vindusåpningen slik at det så ut som vanlig tømmervegg.

Hvert av de store vinduene var med et bredt glassfelt i midten og et smalt glassfelt på hver side. Disse sidefeltene i klasserommet og lærerommet ble så kledd igjen og midtvinduene fikset Eidsmoen med å lage sprosser på innervinduene, slik at de fikk den gamle stilen. Nedre vindusrekke ble så hvitmalt som var vanlig på de gamle skolene. Ungene skulle ikke bli distrahert av å kikke ut. Ved å sette sorte plater inn bak de smale sidevinduene som ble kledd igjen innvendig, hadde utvendig fasade samme utseende som før.

Det var samlet sammen en del gammelt undervisningsutstyr. Dette skulle gjerne bli vist fram. Det ble da brukt et skap hvor dørene ble fjernet og det ble satt inn akrylglass i ramme. (Eidsmoens patent). Der ble da plassert gamle skrivesaker, utstyr for undervisning i fysikk m. m. Noe liknende er laget i et skap på lærerrommet. Der er det lagt ut gamle skolebøker.

Alle dørene var jo moderne og måtte skiftes ut. Det viste seg at på museet ute på Norderhov var det lagret gamle speildører. Tre av disse ble deponert til skolemuseet sammen med en gammel seng som ble plassert i lærerrommet. Tidsriktige dørklinker og låsskilt ble tryllet fram etter en tid.

I taket var belysningen moderne lysstoffrør. Disse måtte fjernes og lysanlegget lagt om.

Problemet var å skaffe til veie slike hvite lampeskjermer som ble brukt i førstningen det var elektrisk lamper, så det ble den gammeldagse belysningen. Dette lot seg også ordne gjennom en elektrisk forretning i Hønefoss. Det stod fra før store, grålmalte, panelovner under vinduene. Ved plasseringen av pultene

Rommet ved sia av skolestua, hvor læreren bodde. (Foto: Otto Frydenlund)

ble de ikke så synlige. I skolestua står det fra før en prektig gammel ovn, og i lærerrommet er satt inn en ovn som kan se ut som det gis kokemuligheter.

Sprekkene i tømmerveggene ble spunset igjen. Sammen med veggene ellers ble det en god del sparkling. Veggene, dørene og vinduene i begge rommene ble så gått over med maling to ganger.

Nå begynte det mest spennende. Å møblere skolestua og lærerrommet. Som før nevnt var det lagret en hel del gamle pulter og skoleutstyr ellers i 2. etasje i samme bygg. Tyngden av alt som var lagret, gjorde at taket i skolestua buet nedover. Det var 18 pulter som skulle plasseres. Noen var dobbeltpulter, men de fleste var enkle. Som annet utstyr vi skulle plassere, måtte det en grundig vask til etter så lang tids lagring. På grunn av at det er så mange forskjellige typer pulter vil mange eldre finne igjen slik en de satt på i folkeskolen. Et stort problem var å komme over et tidsriktig kateter. Da var det Eidsmoen igjen som ordnet opp. Han fant fram til det kateteret han selv hadde sittet foran på folkeskolen. Han fikset på det og bygget det opp på platting. Hylle med knagger til klærne som den gang var inne i skolestua ble også satt opp.

Fotografier av Nansen, Amundsen og Bjørnson, samt gamle kart og historiske bilder kunne også henges opp. Det tradisjonelle kartet over Israel, Jødeland, som unga kalte det den gang, ble plassert på veggen ved siden av kateteret. En historisk oversikt over Veien gamle skole fikk plass ved sida av en utgang. Et gammelt orgel ble plassert nede i skolestua, selv om det nok hadde vært mer tidsriktig å hatt et salmodikon der. Kuleramme og annet skoleutstyr er også å finne i klasserommet.

Innemiljøet

Når vi i dag leser om de store problemer skolene har med innelufta, kan vi ikke la være å tenke tilbake til skolene i 1920-30-årene. Elever som satt ved ovnen ble overopphetet på vinterstid, mens de som var plassert ved vinduene måtte ha godt med klær på seg skulle de ikke fryse. Ved å ha alle ytterklærne hengenes inne i klasserommet, for eksempel når de var våte etter regnvær, ga ikke det akkurat høyfjellsluft i klasserommet. Det var ordensmannens plikt å pusse tavla og lukke opp og igjen vinduene for lufting i friminuttene.

Dugnad

Finansieringen av museet ga ikke det offentlige store utgifter. Det ble sendt noen få henvendelser til forskjellige næringsdrivende om støtte til foretagende, men det ga ingen respons. Faktum er at det eneste utlegget kommunen har hatt, er en sum som ble bevilget til riving av det ene tømmerhuset, for det måtte gjøres innen 14 dager, da tomta skulle gjøres klar for videre arbeide. Den ligger fortsatt som da huset ble revet!

Men noe penger måtte jo skaffes. Materialer til snekker måtte kjøpes, maling og det elektriske utstyret måtte betales. Noe av det som stod igjen i det

ene av tømmerhusene ble omsatt i penger. Historielaget har bevilget 7000 kroner til foretaket. Ellers har bokkontoen i Historielaget støttet med midler når behovet har meldt seg. Alt arbeide er gjort på dugnad, og Eidsmoen har båret den tyngste byrden uten å telle timer. Så for det offentlige kan en vel si de har fått et skolemuseum gratis.

Det å skaffe gammelt utstyr til for eksempel lærerommet har ikke vært så lett. Bare en så enkel ting som spyttebakk, som var fast inventar i husene helt fram til siste krig, har vært vanskelig å få tak i. De er vel blitt kastet når de ikke lenger var i bruk. Lærerne var den gang ofte skråtobakktyggere.

Alt galt er godt for noe, heter det jo. Disse tre tømmerhusene som er lagret omkring på Ringerike, er det mulig Åsa Vel overtar for med tiden å bygge et Kjerratmuseum.

Hvordan blir så driften av museet? Det er vel muligheter for at skolemuseet blir knyttet til Ringerikes Museum. Når planene blir realisert på Veienfeltet, kan det passe bra inn med skolemuseet så nær. Inntil dette skjer blir det bare sporadiske besøk av for eksempel skolebarn eller spesielt interesserte som kan bestille visning. Hovedsaken er at museet nå ligger på Veien. Alle de gamle tingene er på plass, slik at de ikke blir spredt for alle vinder.

Fra omgangsskole til fastskole

En god del av oss husker vel vi leste Bjørnstjerne Bjørnsons stykke om Bård Skolemester i lesebøkene på skolen. Bjørnson skildret omgangsskolens dager. Alle skolebarna fra de største til de minste satt rundt et stort langbord på den gården som var skolelokalet for en tid. Slik var det da loven om almueskolen trådte i kraft i 1739. I Hole kom ikke omgangsskolen i gang før i 1745. I Hønefoss ble det i 1781 opprettet en gratis bruksskole for barna til sagbruksarbeiderne. Andre barn fikk adgang mot betaling.

I 1860 kom landsfolkeskolelova. Den representerer et gjennombrudd for alles rett og mulighet til å få en grunnleggende allmennutdanning. Lova hadde bestemmelser om skolebygg, om at det skulle være skole i hver skolekrets. Statlige tilskudd førte til at skolebyggene relativt raskt ble reist i hele landet.

Forholdene for elevene ble atskillig bedre enn før. På skolene ble det også bygd til ett eller to rom slik at læreren kunne bo på skolen.

Etter hvert ble også pensumet utvidet. Skolen fikk mer materiell til undervisningen, men når vi ser på de kravene som dagens skole har til undervisningen og materiellet, var nok skoletilbudet på slutten av 1800-tallet temmelig primitivt.

Kommentar:

Historie på skraphaugen

På godt og vondt har alle et forhold til skolen, men få synes å tenke på å ta vare på skolens historie. Og kanskje enda mindre å sikre samtidsdokumentasjon.

Gjennom tidene har det vært vist liten interesse for å ta vare på skolehistorien. Dette er ikke bare et lokalt fenomen. År for år er mengder av undervisningsmateriell blitt kastet på søppeldynga. Gamle lærebøker, inventar, veggkart og pulter er blitt kastet i stor stil. Dette er skammelig og virker lite fantasifullt. Er virkelig ikke skolehistorie verdt å ta vare på?

Hvorfor fratar vi kommende generasjoner å få et innblikk i hvordan forfedrene og formødrene hadde det på skolen? Hvorfor skusler vi vekk viktige bidrag som kan være med på å skape respekt og forståelse for fjern og nær fortid og samtid. Én sak er å ta vare på inventar og materiell. Noe av samme sak er å ta vare skoleminner, hvordan vi hadde det timene og i friminuttene.

Derfor er denne kommentaren en oppfordring til barn, foreldre og besteforeldre og lokale myndigheter til å komme sammen og sette seg ned for å finne ut hvordan vi kan snu den rådende bedrøvelige trend.

Som det går fram av Otto Frydenlunds artikkel er det noen ildsjeler som har tatt vare på noe av skolehistoria på Ringerike. De skal de ha mye ære for å ha reddet noe av historien for ettertiden. Hadde det ikke vært for de nevnte og unevnte hedersmenn i artikkelen, hadde enda mer av den lokale skolehistorien endt på skraphaugen.

Ringerike skolemuseum har ikke noe organisert styre eller vedtekter og mål å arbeide etter. Når slikt er fraværende, viser det hvor vilkårlig skolehistorien blir tatt vare på.

Da dette gikk opp for oss, henvendte vi oss umiddelbart til skolefaglige ansvarlige i Hole og Ringerike for å finne ut hvilket ansvar kommunene tar for å ta vare skolehistorien. Vi spurte også hvilket ansvar distriktsmuseet Ringerikes museum tar for saken.

Alle svarer at de setter pris på jobben ildsjelene har gjort. Utover det er svarene lite forpliktende. Brevet fra Hole er mest oppløftende i og med at skolefaglig ansvarlig Marit Henriksen skriver at kommunen vil oppfordre bygdas tre grunnskoler om å registrere gamle gjenstander "og ta vare på disse på en forsvarlig måte hvis skolene ikke uten videre har plass til å stille dem ut. Her finnes nok også en rekke gjenstander fra relativt nær fortid, eksempelvis balloptikon, spritduplikator osv. som etter hvert er blitt "bevaringsverdige".

Oppvekstleder Anne-Lise Rian i Ringerike kommune opplyser at kommunen i samarbeid med Genealogisk datasentral har samlet inn protokoller og annen skriftlig dokumentasjon fra skolene på Ringerike for at de skal bli behandlet på riktig måte datateknisk og bli forsvarlig oppbevart. Partene har også gått sammen om registrering av diverse inventar og utstyr. Det foreligger ikke noen kommunale planer utover hva den enkelte skole, Genealogisk datasentral og historieentusiaster gjør.

"Enkeltpersoner og grupperinger kan ønske og mene at Ringerike kommune skal gjøre mer innen ulike felter. Innenfor de rammene vi opererer vil det alltid måtte bli prioriteringer," svarer oppvekstleder Rian.

Distriktskonservator Preben L. Johannessen ved Ringerikes museum ser at også skolehistorien er en oppgave for museet, men at det både praktisk og økonomisk er begrenset hva museet kan få til. Johannessen er imidlertid åpen for å finne ut hvordan skolehistorien på Ringerike best kan bli tatt vare på.

F-red.

Ei gammal regle fra Norderhov

Kuntås og Latås – Burås og Bakås – Keisern og Kjyra – Jamsis og Myra – Kloa, Helvete og Pina.

Av OTTO FRYDENLUND

Dette var ei regle om en del plasser i Norderhov. Opprinnelig var vel de fleste husmannsplasser, som lå i nærheten av det nedlagte Kalkverket på grensa mot Åsa. De fleste plassene er borte i dag, og de som bodde der for kanskje 150 år sida, er forlengst bak glemselens slør.

Jeg hadde glemt regla inntil Aase Moe (84) i Oslo ringte meg i vinter. Hun hadde som barn vært med sin far, Anton Andersen, på besøk hos en tante som bodde i Sandviksbråtan i Åsa. Nå var Aase Moe interessert i om jeg kjente noe til denne tanten. Og det var jo bingo for henne. Denne tanten var det alle i denne delen av bygda som i min barndom kalte "Gamle-Matja".

Aase Moe hadde hørt regla av Mathea Pedersen (1845 – 1942), og var nå interessert i om jeg kjente til den. Jeg hadde også hørt Mathea referere den for meg i min barndom, men jeg fikk tilfeldigvis notert den ned for en del år siden hos Johanne Åserud (født Bagaasen), som bodde på gården Myra.

Oppnavn

De fleste av disse navnene i regla er nok noe som er kommet til på folkemunne. Det å sette oppnavn på folk og steder var det mange hadde som en slags hobby før i tida. Vi kan jo bare tenke på en person som "Gleden" som ble omtalt i heftet "Ringerike" i 1998. Lokalt kunne vi jo regne opp en hel del oppnavn som var i bruk før, men det ville vel ikke være særlig populært og ta de opp i dag. Heldigvis er dette en uskikk som er blitt borte.

Mathea Pedersen på trappa i Pålsrud, hvor hun hjalp til med dyrene på gården. (Foto: Privat).

"Kuntås" og "Latås" var to plasser som lå nord for stedet Sønderenga. "Burås" var en plass som skal ha ligget syd for stedet Raubakken. "Bakås" var et småbruk som het Bakåsen, som lå rett over veien for Kalkverket. Husene er borte i dag. "Keisern" var ei lita stue som lå der gamlehusene i Åkerløkka lå før tunnellen ble bygget. Der hadde det bodd en gammel mann som ville være litt fin av seg. "Kjyra", en gammel husmannsplass som skal ha ligget på eiendommen Teigen. Det er mulig navnet kom av at der hadde de flere kuer. "Jamsis" var en plass som lå noe nord for gården Myra. Navnet på plassen kom visstnok av at den gang gikk grensen mot Hole like ved, jamsis, om man vil. "Myra" er den gården som nå ligger i Ringerike etter grenseregule-ringen. "Kloa" var stedet Nebiklo, som i dag er en fraflyttet plass. "Helvete" skal visstnok ha vært plassen Hanserud. Hvorfor det oppnavnet er ukjent. "Pina" er vel det som i dag er gården Tolpinrud.

Et prektig menneske

Gamle-Matja var et prektig menneske, snill, hjelpsom og et oppkomme når det gjaldt historier fra gamle dager. Hos henne var det et fast samlingssted for unga og ungdommen i "Sandvikskroken". Dette var jo før radio og fjernsynet pluss alle avisene og ukebladene var blitt daglig kost for folk. Det er ikke lett for nåtidas ungdom å forstå hva folk før i tida fant på når man hadde litt fritid. Men de eldre benyttet tiden til å besøke hverandre. Over en kopp kaffe ble det som hendte i bygda diskutert. I dag må vi først sjekke fjernsynsprogrammet før vi besøker en annen familie, så vi ikke går glipp av en eller annen serie på skjermen.

Mathea, som var den eldste av en barneflokk på seks, var den som på sine gamle dager hadde overtatt den gamle stua som stod ved sida "Solstrand barnehjem", der huset til Alfhild Langen står i dag. Det var faren, Anders Olsen, som hadde bodd der før. Anders hadde gjort en avtale med kommunen, at hvis kommunen ville fø ham den tida han hadde igjen, skulle eiendommen tilfalle kommunen. Det er mulig at dette er den "dauhøl-Anders" jeg hørte omtalt i min barndom, og utenfor der han bodde er det i dag en fiskeplass som kalles "dauhøl-settet".

Mathea ble etter sigende 97 år før hun døde på Norderhovshjemmet i begynnelsen av siste krig.

Homledalsjuvet

Fra Homledal i Hole går den stupbratte 400 meter lange kløften Homledalsjuvet ned til Holsfjorden. Kartet forteller at høydeforskjellen er nesten 200 meter. En stigning det står respekt av!

Utsikt over Holsfjorden hvor Homledalsjuvet starter. (Foto: Sverre Grimstad)

Av SVERRE GRIMSTAD

Vi var blitt fortalt at juvet var transportvei for varer, utstyr og husdyr i gamle dager før veien kom. Så den kunne ikke være altfor ille. Trodde vi!

Derfor ga vi oss trøstig i vei en vårdag i 2000. Bratthenget begynte umiddelbart. Vi skled i grusen og steiner vi tråkket på løsnet og dundret nedover gjelet. Vi måtte passe på å gå ved siden av hverandre for ikke å bli truffet. Noen steder måtte vi krabbe for ikke å miste fotfestet. Digre trær som var falt over ende sperret kløften mange steder og fremdriften var langsom. Hvert skritt måtte nærmest planlegges av frykt for å løsne større ras. Den opprinnelige stien så vi lite til, ødelagt som den ble av skred hvert år. Under oss i ura hørte vi bekkesig som vi av og til så mellom steinene. Halvveis lurte vi på om vi hadde gjort noe dumt og burde snu, men vi stålsatte oss og fikk til slutt sklidd oss ned til vannet. Da var det gått en drøy halvtime siden vi startet. Lang tid på 400m, men raskere bør ikke juvet gås av sikkerhetshensyn.

Nede hvilte vi etter den anstrengende og konsentrerte tur. Vannet lå vakkert og speilblankt foran oss. Holsfjorden heter denne tarmen av Tyrifjorden, med Sylling innerst inne. Der lå det gamle fergeleiet Svangstrand, med regelmessig fergetrafikk til Sundvollen før veiene kom. På Homledal var det en stang ute på skrenten og var flagget oppe, ønsket stedet anløp. Båten la inntil bergrabben på nordsiden av kløften hvor det var bygget en primitiv trebrygge.

For et slit det må ha vært å frakte utstyr opp og ned denne kleiva. Nesten utrolig, men noen annen mulighet var det ikke før veien kom. Litt bedre ryddet var den vel den gang, med oppbygde steintrinn og vaier festet i fjellveggen til å holde seg i på de vanskeligste stedene. Vi hadde i hvert fall mer enn nok med oss selv og en liten, lett sekk.

Skysstasjon

Homledal var veiløs til 1860. Da kom veien over Sollihøgda og ned til Sundvollen. Den avløste Kongeveien over Krokskogen og ned Krokkleiva. Noen år senere ble det også vei fra Skaret til Sylling og varetransporten ble vesentlig enklere.

Samtidig ble Homledal skysstasjon og stedet et populært stoppested. De reisende tok seg god tid, fikk mat og drikke mens hester ble skiftet. De fleste gikk bort til Utsikten, hvor fjorden og landskapet omkring ble beundret. Det gjorde også prinsesse Sophie (1836-1913) da hun passerte. Stedet er senere blitt oppkalt etter henne. Rundt århundreskiftet avløste etter hvert bilene hestene som transportmiddel, men Homledal fortsatte som skysstasjon fram til 1930 med Lina Rustand som siste driver.

Kafé

I 1950 satte Margit Skovli opp et hus ved Utsikten og startet en kafé som hun kalte Fjellstua. Hun kom fra Toreplassen hvor hun hadde vært husholderske for Fearnley-familien. De eide området og bygslet bort tomta til henne for en lav, årlig sum slik at hun skulle komme ordentlig i gang. Kafeen blomstret fra første stund. Den ble et populært utfartssted, både for folk fra Ringerike og Bærum. Mange hundre biler kunne stoppe her på de store utfartsdagene

I 1970 ble driften nedlagt og i dag er det Margits sønn Arvid som eier og bor i huset med familien sin. Riksveien ble lagt om. Nå går den i tunnel og heter E 16. Behovet for kafé på Homledal falt bort. I dag er det bare trafikken mot Lier som passerer.

Juvet opp igjen

Vi sitter fortsatt nede ved fjorden og samler krefter til den bratte og skumle tilbaketuren.

På andre siden ligger Modumlandet, med Horn gård tvers over. Fra Hornstua nede ved vannet ble det også fraktet varer hit til Homledalsbrygga. I nord ser vi Røyselandet med snøkledde Norefjell bak. Landskapet er åpent og vennlig.

Så kaster vi et blikk oppover juvet, hvor bjørkene nettopp er blitt grønne og liljekonvallen snart er i blomst. Da ser vi en fiskeørn seile elegant over horisonten. Den holder seg gjerne inne på skauen, men har matfatet sitt her i Tyrifjorden. En praktfull flyger. Det var ikke mange vingeslagene den gjorde de minuttene vi så den.

Så er kreftene tilbake og vi tar velvillig imot den utfordringen kleiva gir oss. Opp skal vi og i god behold! Så skulle det imidlertid vise seg at det var lettere å gå oppover enn nedover! Den opprinnelige stien var lettere å se og følge der den siksakket seg oppover. Visst var det tungt. Mange steder testet vi stegene før vi la på kroppstyngden slik at vi var sikre på ikke å gli eller løsne noe. På det smaleste er kløften fem meter, med loddrette bergvegger på begge sider og vi må nærmest klatre oppover. Til alle fjellvandrere: Bukkelægret og Besseggen er blåbær mot Homledalsjuvet!

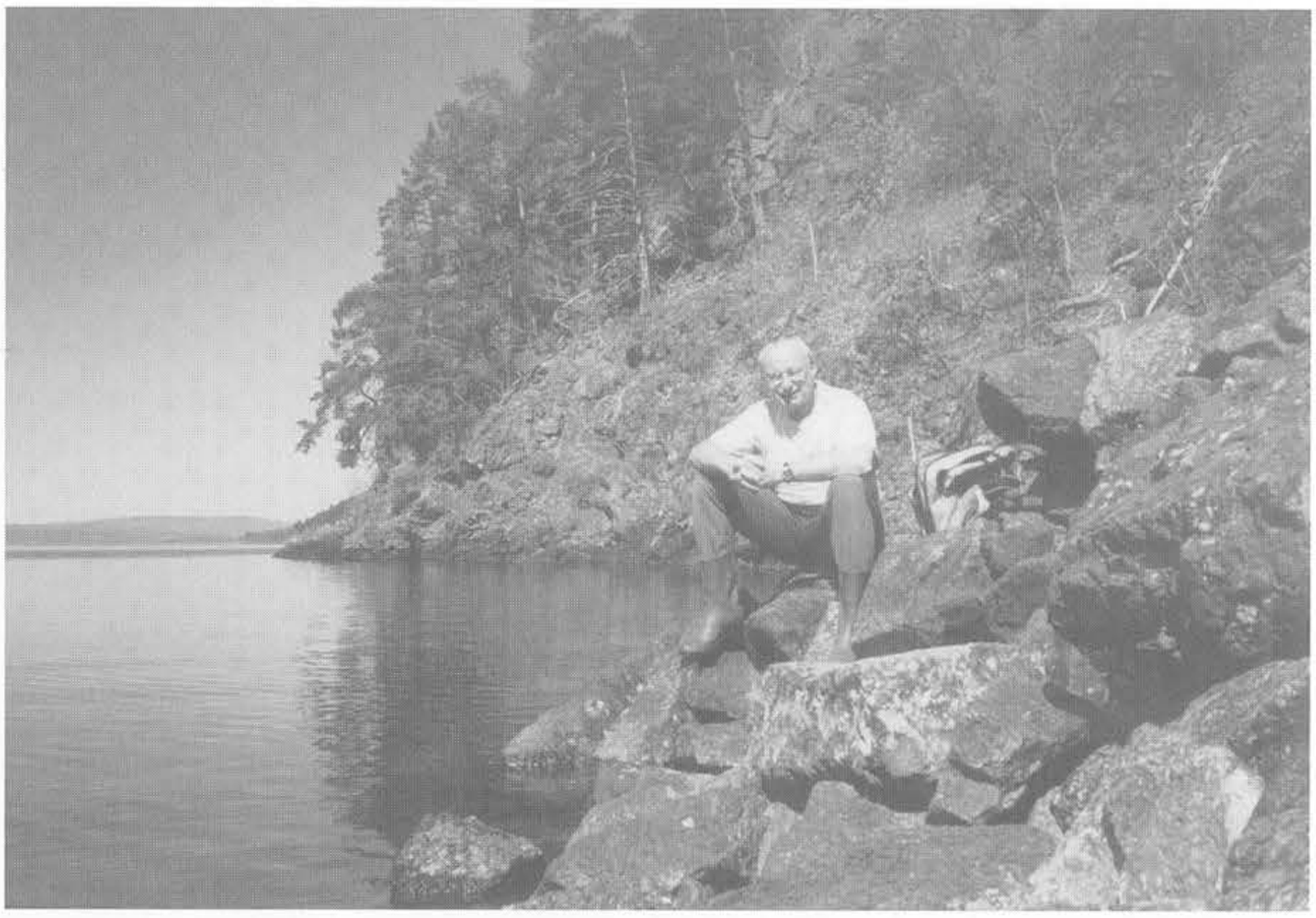

Artikkelforfatteren hviler ut etter en opplevelsesrik og strevsom tur ned Homledalsjuvet.

Vel oppe igjen følte vi oss vel tilfredse, men sa samtidig til oss selv at flere ganger behøver vi ikke å gå den. Men til alle som ikke har forsøkt seg og det er vel de fleste:

Prøv Homledalsjuvet en gang. Større utfordring får du ikke på Krokskogen, Mørkganga iberegnet! Den starter ved den tidligere kafeen.

Om artikkelforfatteren

Sverre Grimstad (58) er født i Ullensaker og bor i Oslo. Han er utdannet bedriftsøkonom og arbeider som salgssjef i Galleberg A/S.

Grimstad har siden 1991 bidratt med artikler om Nordmarka og Krokskogen i heftet "Ringerike" og skrevet om samme emne i Skiforeningens medlemsblad "Snø & Ski" i mange år.

Mer om Vakerseterveien

Av SVERRE GRIMSTAD

Heftet for 1995-96 hadde en større artikkel om Vakerseterveien, seterstien fra Stubdal i Åsa til Vakerseter ved Heggelivann. Beskrivelsen stoppet imidlertid på Heggelia, da stien videre til Vakerseter var borte.

Arild Schultz syntes det var trist. Familien hans har leid øvre Vakerseter av Løvenskiold siden 1949 og han ville gjerne ha seterstien fullført helt frem.

Han begynte å lete i terrenget og fant etter hvert bruddstykker av den. Etter flere års spennende ettersøkning er jobben nå fullført og en strålende septemberlørdag i 1999 ble den "innviet" av et følge "garvede markatravere".

Fra Heggelia runder stien sydenden av uthuset og går gjennom gamle portstolper ned til bekken. Her ligger det fortsatt steiner etter brua som opprinnelig sto her. Videre går stien opp til bilveien, krysser denne og fortsetter parallelt med den bort til Jerpekleiva. Derfra tar den bratt opp lia gjennom grov skog i "sin Jerpekleiv". Fra toppen fortsetter den i åpent og vennlig terreng fram til Vakerseter. Stien er godt ryddet, lett å finne og følge.

Arild Schultz, mye sammen med Thor Furuholmen, har gjort en kjempejobb, ikke bare med å spore opp det gamle veifaret, men også rydde det slik at det er fremkommelig. Her var det seterdrifter i mange hundre år. Ringeriksgårdene Vaker og Bure hadde seteretten her inne og den legendariske Signe Bure (død 1994) var fast budeie på øvre Vakerseter gjennom to verdenskriger fram til 1947. Da var det slutt.

Men en kulturhistorisk setervei er bevart for fremtiden.

Barkebrødalléen på Røyse

Ved århundreskiftet 1700-1800 var det så stor pågang på almebark til mat at treslaget flere steder ble utryddet. I årene 1808-1812 var det uår, krig med svenskene og blokade av engelskmennene. Årene har gått over i historien som "Barkebrødstider", med 1812 som "Barkebrødsåret".

Av OLAV SKARD

Det var også nødsår rundt 1860 og somrene 1870 og 1871. Fra Jevnaker og Sylling er det data for tilbakegang eller utryddelse av alm fra slutten av 1700-tallet og fram til 1812 - 1813. Ut fra de vedvarende krisetider er det lett å forstå at sokneprest til Hole, Kjeld Andreas Bugge, plantet en allé alm. Bugge var sokneprest i Hole fra 1868 til 1879.

Alléen på Røyse

Alm kan bli 400 år gammel, og ville være matressurs for senere slekter. Alléen gikk fra Moeskommen forbi Kjeldsborg og Moe gård.

Rundt 1940 talte alléen mer enn 20 livskraftige, frodige trær. De hadde nådd en anselig størrelse, og "alléen vakte stor beundring både vinter og sommer". På slutten av 1970-tallet ville kommunen rydde i alléen, men arbeidet ble stanset. Nå står bare tre almetrær igjen, ett av dem sterkt svekket av almesyken. På stammen er en rirkule, ca. 70 cm i diameter. Rirkuler er runde utvekster og selvskrevet materiale til boller.

Gammel matvekst

Alm kom til Norge for 7000 – 8000 år siden. Gjennom tidene var alm alltid et viktig treslag, og langt viktigere som mat og fôr til folk og fe, enn som trevirke. Eiendommene ble verdsatt etter hvor mange almetrær de hadde. Det ble ført eget regnskap for trærne, og de kunne bli skilt ut som egen eiendom.

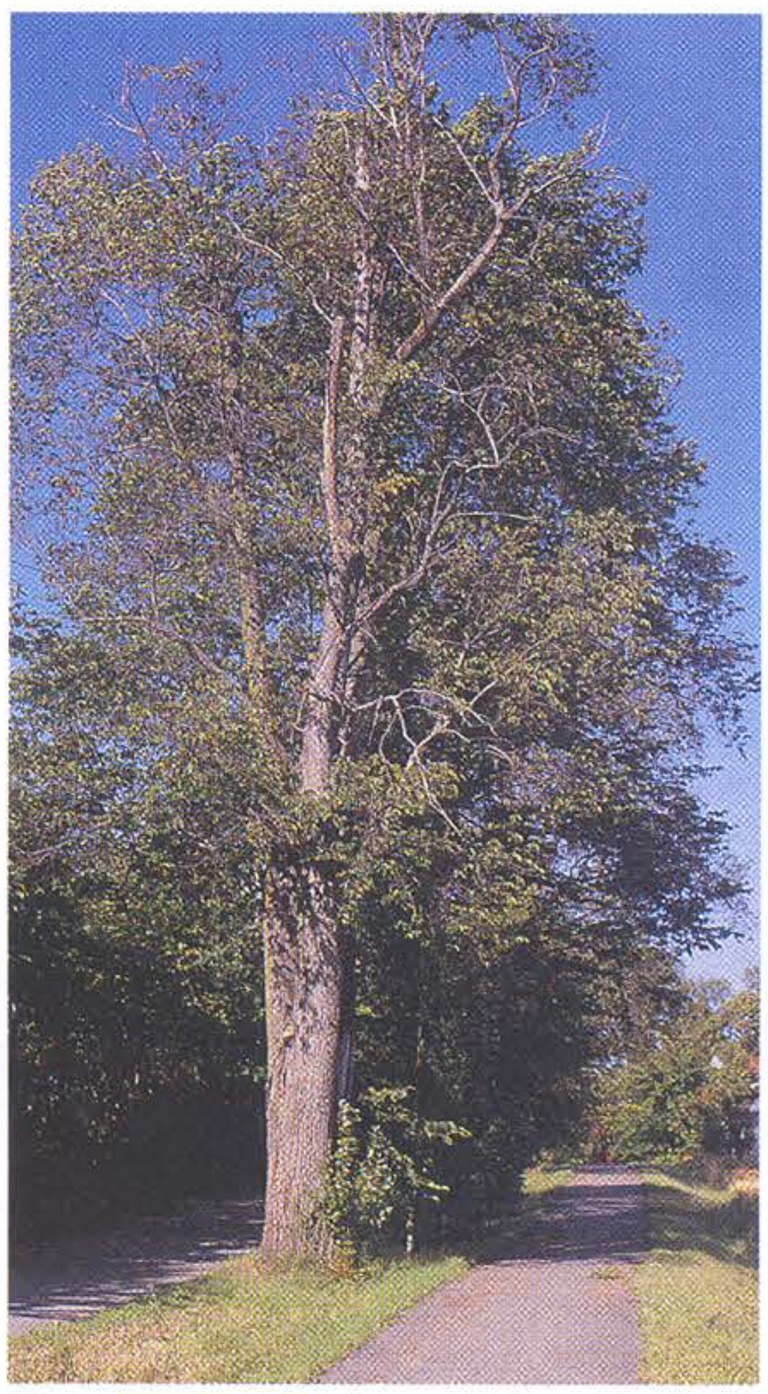

Almetrærne som står igjen har mistet mye av livskraften sin. (Foto: Fred Harald Nilssen)

I 1802 utga Selskabet for Norges Vel et skrift om bruk av alm til mat. Det ble innprentet at alm ikke måtte brukes til andre formål enn mat. Den første sikre beskrivelsen av barkebrød er fra 1590 fra Romsdalen, Namdalen og Vest-Agder. Peder Clausen Friis (1545-1614) var den første til å skrive om mel av bark fra alm og furu. I avhandlingen "Diur, Fugle og Træær udi Norge" (1599). Almebarken var best, så god at J. Th. Landmark skrev: "Almen fortjener Navnet Nordens Brødfrukttræ". De fleste opplysningene om bruk av barkebrød er fra 1700 - og første halvdel av 1800 - tallet.

Almebark inneholder ikke harpiks, som ellers finnes både i gran, furu og bjørk. Almebark inneholder opp til fire prosent bitter- og garvestoffer. Disse gir melet en bitter smak, men mengden er liten i forhold til innholdet i andre treslag. Innerbarken hos alm inneholder proteiner, stivelse og ca ti prosent slim. Alm er det viltvoksende treslaget i Norge som inneholder mest slim. Slim finnes praktisk talt ikke hos for eksempel furu. Slim holder deigen sammen for elting og kjevling.

Barkebrød

Det beste melet fikk man av almebark fra to – tre år gamle skudd og renninger. Barken ble tørket, knust og sammalt med korn til barkebrød, grøt, velling og noe til flatbrød. Almebark ble brukt både til å forbedre kvaliteten på matkornet og til å drøye det i dårlige år. I de verste uårene var forbruket av furu- eller bjørkebark, mose og lav størst.

Skulle denne deigen holde sammen, var det helt nødvendig å blande i mel av almebark.

Jacob Nicolay Wilse beretter i "Beskrivelse over Spydebjerg Prestegjeld og Egn" (1779): "Barken tørkes, males af fattige Folk i deres Meel, kaages ogsaa og eltes i Meelet". Hans Jacob Wille (1735-1808) forteller i 1786 hvordan almebark ble brukt til mat i Seljord: "Ved at koge Barken og afkryste den – naar Meelet ikke vil henge sammen til Brød, saa ældtes deien i dette Vand. Barken har man og tilforn malet til Meel, og den har smaget som Meelet af den lette Rug".

Flatbrød sto framme på bordet som brød gjør det i dag. Men til flatbrødbaksten kom man ikke utenom almebark. Hele barkestrimler ble tørket, knust, malt og blandet med annet mel, oftest bygg, i like deler. Deig av et slikt blandingsmel var lettere å kjevle ut enn annen deig. Noen bakstekoner ville alltid ha almemel i deigen, selv om det ikke trengtes. Deig av hjemmeavlet bygg er lite egnet til å bake flatbrød. Leiven blir for lite seig og går i stykker. Alm ble flekket og lagt i vann, slimet trukket ut og tilsatt deigen. Da ble deigen passelig seig. Dette kaltes å "seiga" flatbrødet.

Almesyke

Almesyken skyldes en sopp som overføres av margsplintboreren, en bille. Når den svermer, kan den også bli ført av vinden, som tilfellet var først på 1990-tallet. Da invaderte billen sørlige deler av Hole med en kraftig sønnavind fra Lier. Soppen lever i almeveden og kan også bre seg gjennom rotsystemet. Angrepet viser seg som brå visning av hele trær eller deler av trær i juli-august. Løvet blir skikkelig brunt, ikke først langsomt brunt, som er vanlig og som har andre årsaker. Almesyke kan ikke bekjempes effektivt, verken kjemisk eller mekanisk. Sanering er det eneste mulige mottiltak for å dempe angrep og hindre spredning. Sanering kan være at yteveden i angrepne trær blir gravd ned eller brent før billene forlater treet i mai-juni året etter at angrepet har skjedd.

Dagens forekomster

Jo mer spredt bestand, jo senere vil angrepet komme. Det er langt mellom almetrærne i Hole-delen på Krokskogen. De vil være vanskelige å finne for biller og medfølgende sopp. Her er angrep av almesyken ennå ikke registrert, og trærne her er de som har størst sjanse til å overleve.

Ask kirkegård er den foreløpig nordligste registrering av almesyke. Den største forekomsten av alm er i liene fra grensen mot Lier og til Storøya. Vi finner alm bl.a. i Åsa, på østsiden i Ådal, spredt på Bønsnes og ved Onsakervika. En bestand på Leine er blitt sanert.

Vi vil beholde alm lengst mulig. Det er i alles interesse at utviklingen i almetrærne blir fulgt opp ved observasjoner, slik at angrep kan holdes under kontroll. Meld derfor fra til Landbrukskontoret for registrering og for å drøfte eventuelle mottiltak.

Alm er gårdsnavn i Åsbygda, på en varm, vestvendt lokalitet, og rett nordøst for Hønefoss, der den opprinnelige Almegården etter hvert er delt i tre gårder.

Bladverket bærer preg av sykdom. (Foto: Fred Harald Nilssen)

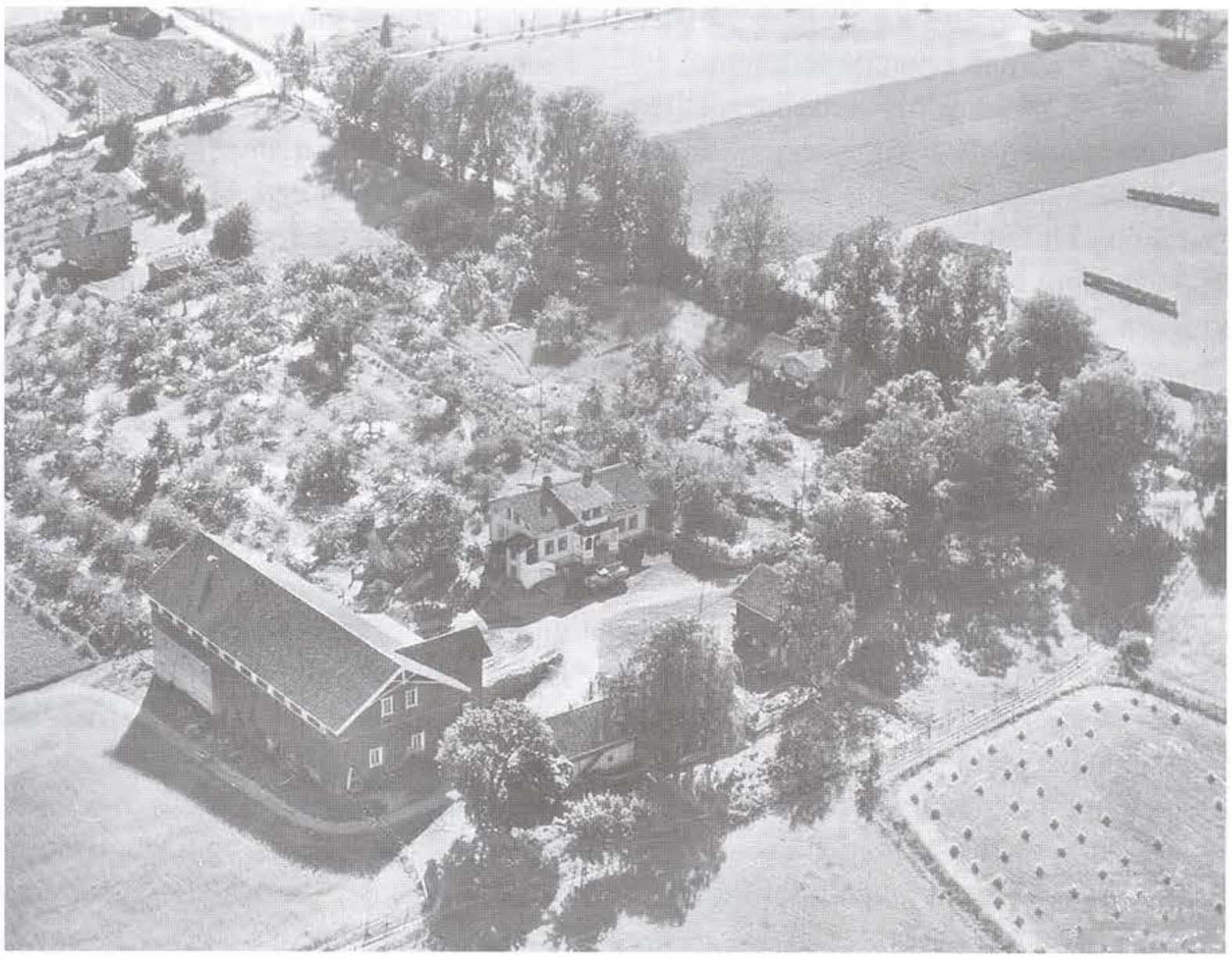

Trerekka i all sin prakt for 50 år siden mellom Moskummen og Kjeldsborg på Røyse. (Foto utlånt fra Hole lokalhistoriske arkiv)

Kilder:

Knut Fægri: Norges planter (J.W. Cappelens Forlag 1958)
Egil Hansen: Prydbusker og trær for norske hager (Landbruksforlaget 1997)
Ove Arbo Høeg: Planter og tradisjon (Universitetsforlaget 1974)
Knut Nedkvitne/Johannes Gjerdåker: Alm i norsk natur og tradisjon (Norsk Skogbruksmuseum 1995)
Gunnar Tveiten: Hole herred (1914)

Om artikkelforfatteren

Olav Skard (62) er født i Hole og bor i Bærum. Han er utdannet sivilingeniør og har arbeidet med plantevernmidler ved Bayer. Skard har skrevet om vegetasjon på torvtak og spesialartikler om ca. 30 norsk treslag, foruten en rekke fagartikler om skadegjørere i ulike plantekulturer.

Skogsdrift på Krokskogen før 1950

Den motoriserte skogsdriften utviklet seg sterkt etter 1950. Forandring i driftsmåter som har skjedd fram til i dag, kan nesten fortone seg som en revolusjon. Derfor vil jeg beskrive driftsmåter før denne tid, og håper det kan gi yngre generasjoner et innsyn i eldre tiders skogsdrift.

Av ARNE FJELDSTAD

Arne Fjeldstad klar for tømmerkjøring på Krokskogen på 1950-tallet. Her med den siste hesten "Basse". (Foto: Privat)

Det er mitt inntrykk at det var liten utvikling i driftsmåter fra eldre tid og til ca. 1950. Sjøl ble jeg konfirmert i 1937, slik at mine erfaringer skriver seg fra da og fram til 1950.

Mine erfaringer er mest gjort i egen skog. Skogen til Frøyu (Frøyhov-Frøhaug) har to teiger på Krokskogen. Det østre går vestover fra Prestehytta og hadde naturlig drift mot Krokkleiva.

Den vestre teigen går vestover fra Finne-Flagseter og rundt Kroktjern. Herfra gikk tømmeret ned Manaskaret til Eldstangen.

Sjøl om det ofte var mye slit, står denne tida for meg som en fin tid. Det var du og hesten i en snødekt skau. Alt var så stille og fint, og alt var greit. Du skulle gjøre dine vendinger om dagen, og dagen var kort, og kvelden var din. Ingen annen lyd enn knitringen i ovnen.

Men når lørdagen kom, var det jo godt å komme hjem. Hesten i sin egen stall der den fikk selskap. Jeg til familien og egen seng. Kanskje det var fest på Røysehall også.

Det var langt inn på Krokskogen før i tida. Vi må tenke oss skogen uten traktor- eller bilveger. Huggeren måtte helst gå med niste og redskap for en uke. Hadde du hest, måtte du også ha med fór til den. Det tok helst en halv dag å komme fram til driftshytta, så skulle du få gjort noe, måtte du være borte hele uka, og dra hjem igjen på lørdag.

Ved og tømmer ble helst hugget om sommeren, og da helst" på sevjan" slik at barken slapp lett, og tømmeret kunne tørke og bli lettere før høsten. Det var få bønder som hadde tid til dette om sommeren, Så det var helst andre karer i bygda som tok hogsten.

Redskapen var først og fremst øks og sag. Yngre hoggere brukte barkespade. Sagen var buesag eller svans, men dreiv to sammen kunne det også være tomanns fellesag. På sagene var det en viss utvikling fra enkle skjæretenner og over til Tiger-svans og Diston-svans, som også hadde høveltenner. Det sto ofte en slipestein på setrer og driftshytter. Ellers måtte hoggeren ha med bryne og fil for å holde redskapen kvass.

Kappingen av tømmeret har gått etter forskjellige regler. Fra gammelt skulle det være svært langt, 18 halvmeter (9 m) og helst førsteklassing over 150 liter. Etter hvert skulle det være kortere, og delt i midtmålt og toppmålt tømmer, der hoggeren merket lengden med romertall henholdsvis på midten eller toppen.

Lunning

Vedhogst var det mange som drev med. Alle fyrte jo med ved, og hadde de ikke skog sjøl, fikk de vedstykke hos en som hadde. Veden ble lagt opp i reis for tørking. Seint på høsten når folk var ferdige med alt ute på jordene, var det tid for å dra på skogen for å " lunne", det vil si at tømmer eller ved ble kjørt sammen i store hauger eller "lunner". En lunne ble helst lagt i en skråning, der nedkanten av lunnen lå slik til at det var grei utkjøring med gjeitdoning om vinteren. Lunnen skulle helst være godt oppbygd nederst, så det var plass til mye snø under lunnen etter hvert som du lesste , og helst kunne lesse nedover. Lunnen skulle være høgest mulig. Det gikk greit i en skråbakke, da en lett kunne trille tømmeret utpå på "sleiper". Rotenden på lunnen rett og jevn, gjerne skrå litt ut på toppen for snøens skyld.

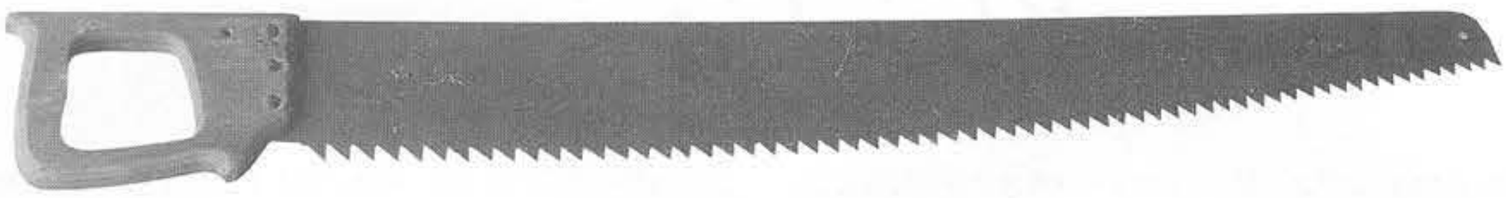

Sagene som ble brukt, var enten bogesag eller svans.

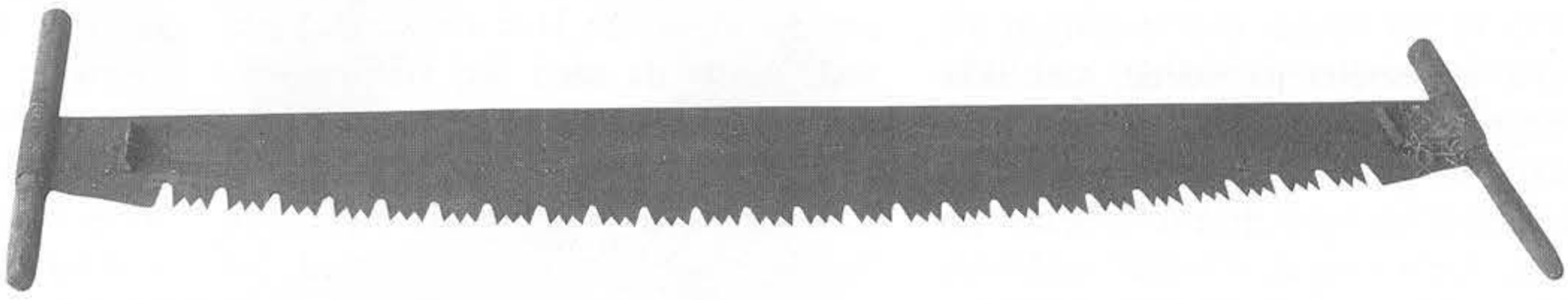

Dreiv to mann sammen kunne de bruke tomanns fellesag.

Veden ble gjerne lunnet på en bukk, der en måtte benne fast med bennebjønn for hvert reis en la på.

Lunnedraget for tømmer var et litt kraftig drag med solide "hæler" og med klave på midten av dragslira, der det var en "hverv" med fire til seks lekkestumper i, hver med en haka eller blei i enden.

Disse ble da slått inn i tømmeret ute i skogen, og så kjørt fram til lunnen, der de ble banket ut igjen. Hakan passet best å banke inn fra siden på mindre tømmer, mens bleien ble brukt i enden på grovt tømmer. Kjøreøksa var svært nødvendig i dette arbeidet. Var den ikke i bruk, satt den i armkroken på kjørekaren. Kjøreøksa hadde smalere vigg enn en vanlig øks, og en solid, skarp hammer av stål bak. Denne øksa ble også brukt til å løfte og å dra tømmer med Denkunne også hugges med, men var ikke god til det.

Lunninga burde helst være ferdig før jul, da det ofte kom store snømengder i jula og videre utover. Det var for det meste mellomen og to meter snø på Krokskogen den gangen. Men snøen kunne også komme før, og jeg har lunnet tømmer i en halv til en meter snø. Om tømmeret lå under snø, og kanskje også med noe bar over seg, var det et slit å få samlet det.

Brøyte veg

Når det er blitt stabilt snøføre, helst etter jul, var det tid for kjipping (framkjøring) og kleivkjøring. Kom snøen på tien mark, måtte vi først ta en tur når kulda kom, å trå snøen ned i myra der hesteveien gikk, slik at vi fikk en issåle å kjøre på. For de fleste vinterveiene fulgte myrene. Somme tider også tjern som ofte måtte vannes opp. Da det ofte kom mye snø før vi kom i gang med kjøringa, måtte vi brøyte veg. Vi trommet gjerne sammen alle som skulle kjøre den vegen den vinteren, både ved og tømmer. Vegen måtte bunnkjøres med en gang, og en måtte fortsette å kjøre. Så det var vanskelig å få organisert dette før folk var skikkelig ferdig med jula.

Et spesielt minne har jeg fra vi brøytet opp Manaskaret, innover myrene mot Kroktjern, og opp til Frøyu-størreset på Finneflagsetra Det var mye snø innover skogen. Det måtte gå en mann foran fremste hesten, så den ikke skulle "gå seg på" en staka eller noe som gjemte seg under snøen. Han gikk i snø til oppunder armene, så vi byttet på med den jobben. Vi var i alt sju mann og fire-fem hester. Det var en strabiøs tur, og vi var ikke framme før i mørkinga. Etter å ha stellt og foret hestene, var det inn i hytta og fyre opp og få seg noe mat. Det gamle størrelset på Flagsetera er ikke stort, så jeg husker ikke hvordan vi lå alle sammen, men det ble nok så som så med søvnen. Men en opplevelse ble det likevel, med mange historier og skrøner utover kvelden. Og så litt ekstra fyring midt på natta for å holde kulda noenlunde fra livet.

I min tid gikk framkjøringa på gjeitdoning, som består av en framslede med drag, og en bakslede som hang i framsleden i et regulerbart lekke fra bukken eller stuttingen som den fremre kaltes. Den bakre var gjeita.

Stuttingen hadde skrubbedrag, det vil si at draget hadde solide hæler, gjerne beslått. Stuttingen var festet i draget på begge sider med lekker med litt "slakk", og slik at om lasset trykket på, gikk stuttingen inn på dragslira slik at draget skrubbet. Stuttingen hadde svingbru med beslag, somme tider sagtannet, og

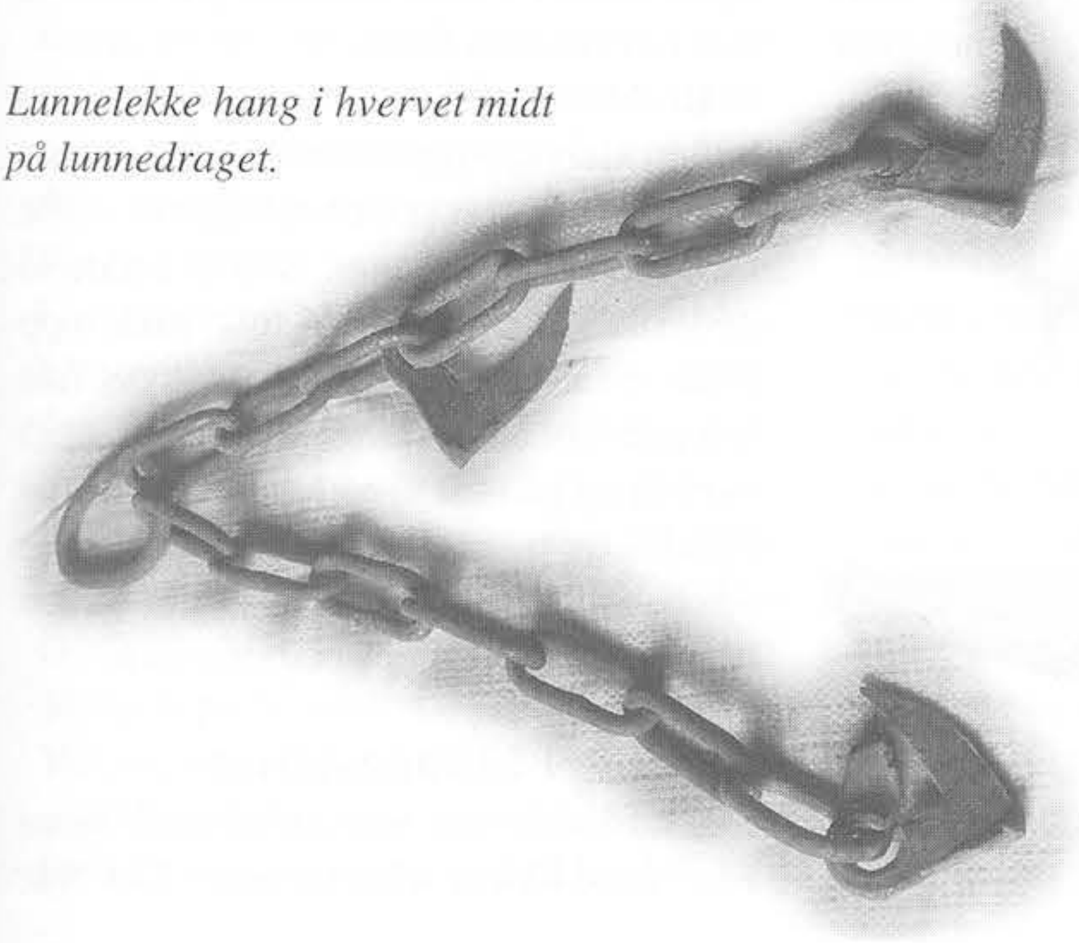

Lunnelekke hang i hvervet midt på lunnedraget.

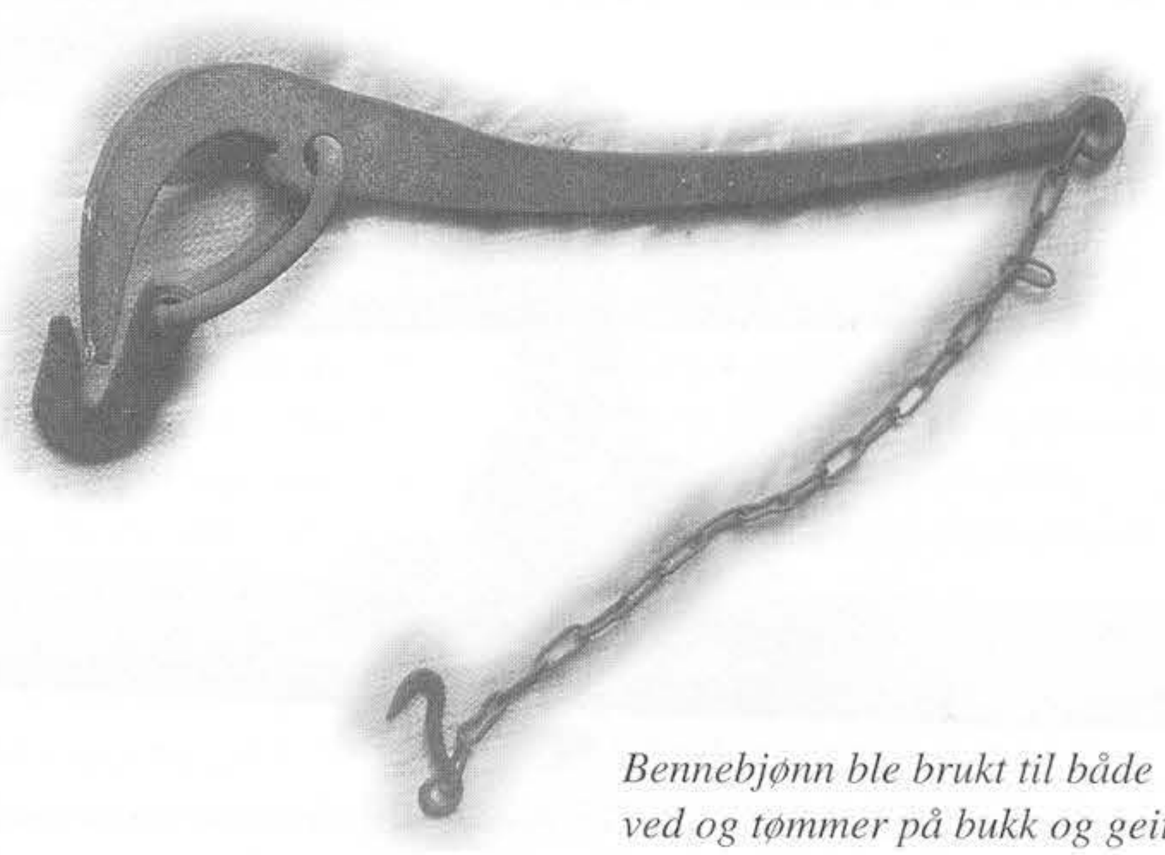

Bennebjønn ble brukt til både ved og tømmer på bukk og geit.

et lekke i hver ende for fastbenning av lasset med bennebjønn. Her skulle det bennes fast og godt. Under svingbrua en krok som styrelekket til gjeita ble festet i.

Gjeita var lenger enn stuttingen, og hadde styremeier på sidene, men ikke svingbro. Flatt jern på bærebanken, og lekker for benning som på stuttingen. Her måtte en imidlertid ikke benne for hardt, for styrelekket måtte holde seg stramt slik at gjeita styrte pent etter stuttingen. Passet vi ikke på dette, kunne gjeita skjære ut i laussnøen. Da kunne lasset velte, da vegen ofte ble mye høgere enn bakken ved siden av, etter som du stadig kjørte ned og pakket den snøen som etter hvert falt.

Det hadde mye å si å få en jevn, fin veg der lasset gikk som på skinner. I litt ujevn medbakke bevirket skrubbedraget at ujevnhetene ble forsterket, og vi fikk store "staup". Disse måtte vi hogge toppen av og fylle i gropene, helst en kald kveld da snøen satte seg godt. For staupene var en sann hesteplage.

Det framkjørte tømmeret ble lagt i hauger eller lunner frampå kleivstupet. Noe av det så langt utpå som mulig, da ingen hest kunne dra hel vending innante flata. Derfor var det ofte litt kamp om de beste plassene på kleiva.

Før gjeitdoningen brukte de en mindre bukk uten svingbru. Den har jeg ikke sett i bruk. I stedet for gjeit, ble det brukt en mindre bakslede som ble kalt dubb. Den var lav og lett og hadde uavhengig svingbare meier med lekke i tuppen. Disse ble festet med en haka på hver side av lasset. Det hendte vi brukte en dubb under stuttingsveninga bak eller under en flaka hvis det var tungt føre på flatene i Sundvollen. Det står fortsatt gjeitdoning og et par dubber på gården her.

Kleivkjøring

Kleivkjøringa foregikk ofte parallelt med framkjøringa. Han som skulle kjøre ned, hadde da med seg stuttingsvendinga fram til kleiva, og dro unna gjeita her. En kleivvending hadde ofte fem, men opptil sju "flakar" (ettervendinger). Stuttingsvendinga ble lesst med litt solide stokker i bunn, og kortere stokker oppå. Bak på bunnfloa ble det slått på et oppålessingslekke. Det hadde et kortlekka midtfelt med en blei i en ring i hver ende. I ringene gikk det så et langlekke til hver side, også med en blei i. Midtfeltet på oppålessingen ble festet med bleiene bak på flakan foran, en i hver av de ytterste stokkene, ca. en fot frampå. Midtlekket ble tvinnet så det holdt flakan passe stamt sammen. Oppå her ble så neste flaka lagt, og festet med sidelekkene og bleiene i de og ellers hakar. Vi hadde bestandig en hakapåsa med oss. I de fremre flakane kunne det være fire stokker. Mens vendinga smalnet av og ble lettere bakover. En middels kleivvending kunne være ca to tylfter. Vendinga måtte spikres med en viss slakk i alle lekker, slik at vendinga tålte svinger og kuler uten at noe ble brutt løs. Stokkene måtte legges på "gångsida", det vil si at evt. krumming på stokken måtte ligge ned. En lang vending var bedre å kjøre med enn en kort, for på den lange vendinga var stadig noe i ei bratt kneik, en annen del der det var slakkere. Allikevel måtte det bremses. Det ble gjort med ristelekker, grove lekker med en blei i hver ende. Det ble festet i ytterstokkene i en flaka, og slik at det ble liggende i en bue bakerst under den flakan. Det kunne brukes flere slike, og flere måtte spikres på og fjernes flere ganger på en tur. Øverst i kleiva kunne det ofte være mye snø som vendinga "hang" i mens det kunne være svært isete nederst, så det måtte ristes mye. Var det en flate foran, måtte rista slås av mens mye av vendinga var i bakken, for å få fart til flata. Rista ble bare slått av på den ene sida, og hang etter den ene siden til den skulle på igjen. I et knipetak kunne en også sette meierist på stuttingen. Det var et lekke med ring som ble lagt som en rennesnare rundt meien på stuttingen. Noen flater kunne være svært seige å komme over, særlig når det var trått føre. Ved Brobekk var en slik flate som nesten gikk i mot. Men videre nedover i Sundvollen forbi Samvirkelaget gikk det greit. Vi måtte ofte langt ut på isen med tømmeret. Det ble for tungt, så vi slo av de 3-4 bakre flakane og kjippet fram de etterpå. På isen ble tømmeret lagt i jevne floer på underlag, toppmålt og midtmålt tømmer hver for seg, ferdig til tømmermåling (annamels) på våren.

Det ble et godt tillitsforhold mellom hest og kjørekar i skogskjøring. En god hest kunne gå uten tommer (tommekjøring) i hele lunninga. Den visste godt når den skulle gå og når den skulle stanse. Og en god kleivhest sto rolig mens du slo på flaka, og gikk fram en stokkelengde når du skulle slå på neste. Når kjørekaren drev bakerst i vendinga sto hesten litt ned i første bakken, og det var stor avstand mellom hest og mann. Det var ingen ting å binde hesten i, annet enn å surre fast tommene i bennebjørnen. Hesten lærte også fort og holde igjen foran en bratt bakke, og å sette på full fart foran ei flate.

Krokkleiva fikk en spesiell form under kleivkjøringa, da det ble ei djup renne etter tømmervendingene, ofte med meter høge kanter. Kleiva hadde så god bredde at hestene som gikk opp gikk ved siden av renna. Her ble det fine trappetrinn etter hestebeina, som også var bra og gå i for kjørekaren. Det kunne bli to -- tre turer om dagen, under krigen også med trebunnstøvler, så det kunne bli noen stive legger i begynnelsen.

Kjøring i Mannaskaret

Mannaskaret var vanskeligere å kjøre enn Krokkleiva (Sørkleiva). Det var

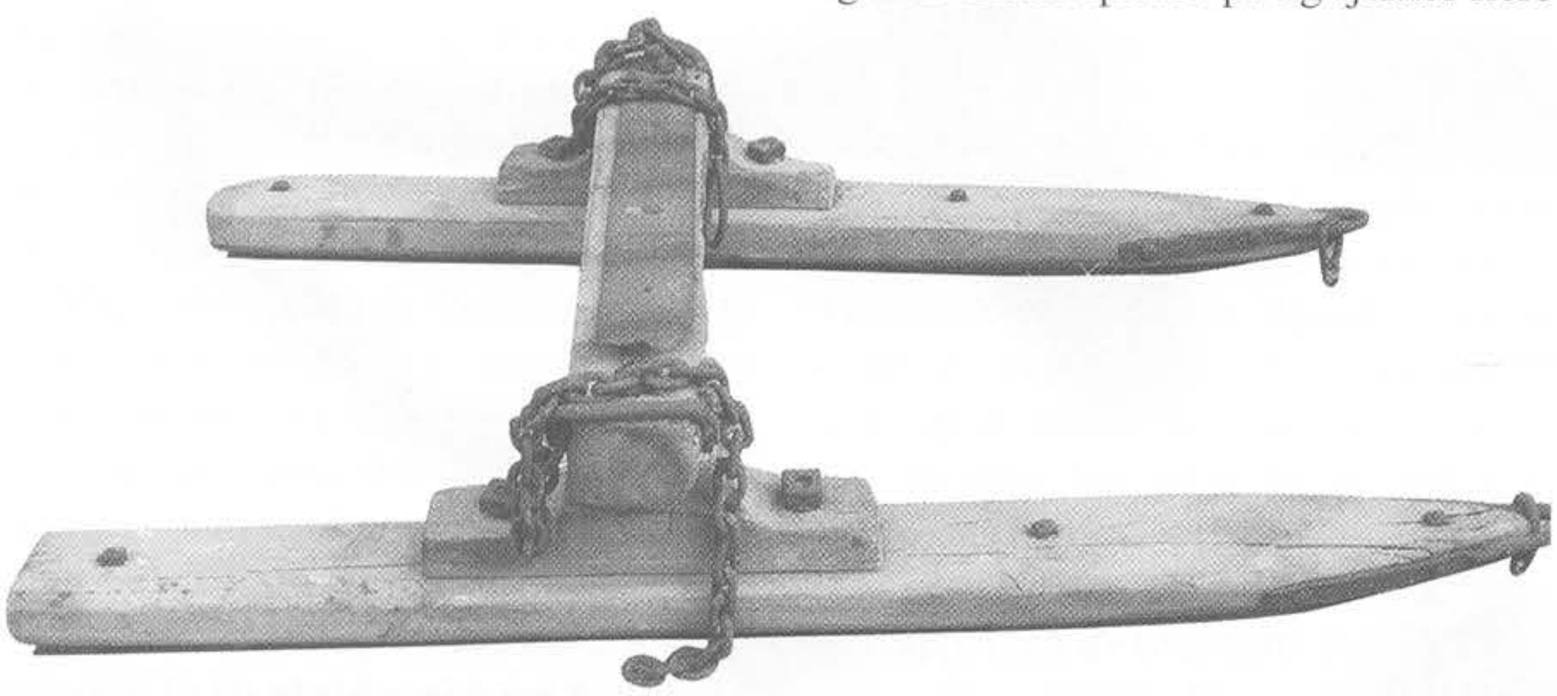

Dubben var en mindre bakslede. Det hendte den ble brukt under stuttingsveninga bak eller under en flaka hvis det var tungt føre på flatene i Sundvollen.

Oppålessinglekket ble slått på bak på bunnfloa.

flere bråe svinger og hufs, og den var svært steinete nederst, der det ofte var lite snø. Det var også et par leie flater, den siste mellom Klokkerbråtan og den siste kneika ned på riksveien. Før en slapp seg ned på vegen måtte en stanse og lytte etter bil fra Oslo-kanten, da det ikke var noen sikt den vegen. For slapp du deg først ut her, stoppet det ikke før du var på isen ved Eldstangen. Bare en gang kan jeg huske vendinga ble tatt av bil her. Da var det Ole Nilsen Lehne som kjørte ned for oss, mens jeg kjippet fra Flagsetra. Det var en lastebil som traff stuttingsvendinga, slik at hesten ble dratt baklengs på ene siden av bilen, ettervendinga på den andre og Ole ble slått av lasset. Men det gikk bra både med hesten og med Ole.

Vedkjørerne hadde gjerne to gjeiter, en nede for hjemkjøring og en oppe for framkjøring. Dette for å slippe å dra den tunge gjeita opp kleiva. Under kleiva kjørte de så opp på en stor stokk, så de fikk tredd gjeita under lasset for hjemkjøring. Det var vanligvis god is på fjorden, så det ble kjørt på isen. Innerst på Røyse kjørte vi ut Sælabånn, over Lemostangen og inn til Sundvollen eller Eldstangen. Lenger ut på Røyse kjørte de ut ved Svarstad og tvers over Sælabånn til Lemostangen. Storøysundet kunne være farlig, for det gikk understrømmer som åt isen nedenfra. Derfor holdt vi oss unna land. Var det dårlig is på Sælabånn, kjørte vi vegen til Vik, og så videre på Steinsisen.

En god hest i god form hadde alt å si for å få arbeidet unna. Inn til kvelds, var det hesten som måtte få mat og stell før kjørekaren stelle til mat til seg sjøl. Det var nok mang en kjørekar som måtte ta seg en tallerk rå havregryn med mjølk og sukker (råkar) mens potetene kokte, for å døyve verste sulten. Mat til hesten var høy, havre og "sørpe". Sørpe var fuktet hakkels med mjøl på, godt innblandet med en sørpekjepp i ei sørpetro, som hesten åt av. Kostholdet for kjørekaren var mye flesk, ofte i steikepanna sammen med biter av poteter som var kokt før. Potet- og blodklubb var også takknemlige saker, bare å dele opp og steike i panna. Men vi hadde bestandig med poteter som ble kokt til annen middagsmat. Og en del brødmat gikk det jo. Ellers kunne matstellet være vanskelig, to-tre karer rundt en liten vedovn, der det ofte hang våte klær og vått seletøy også. Det hendte nok det kunne dryppe litt i steikepanna, men vi var aldri sjuke.

Det var ikke lite vi skulle ha med oss for ei veke. Tre-fire hardstappede sekker med høy og hakkels, mjøl og havre til hesten, og mat til en mann for ei veke. Personlig så hadde jeg bestandig med en ti liter med mjølk også. Om vinteren hadde vi grei veg, så da lesste vi alt på en lem på stuttingen. Var det bar bakke, var det verre. Da kjørte vi vogn til Sundvollen, der vi måtte lesse over på "sleipe". Vi brukte da gjerne lunnedraget, og en sleipelem oppå draget bak. Denne gikk på to solide staure, gjerne krokete bjørk med rotenden bak. Oppå lemmen to spedere staure til å surre lasset i. Skulle vi til Finne-Flagstera, måtte det surres godt, og strammes etter flere ganger. Da brukte vi sommervegen til Nordsetra, og videre vestover under Åbborås. Opp til setervollen var det noen leie skrå flaberg som ofte var våte. Det var et strev for hesten å komme opp, mens sleipa hang på skrå etter.

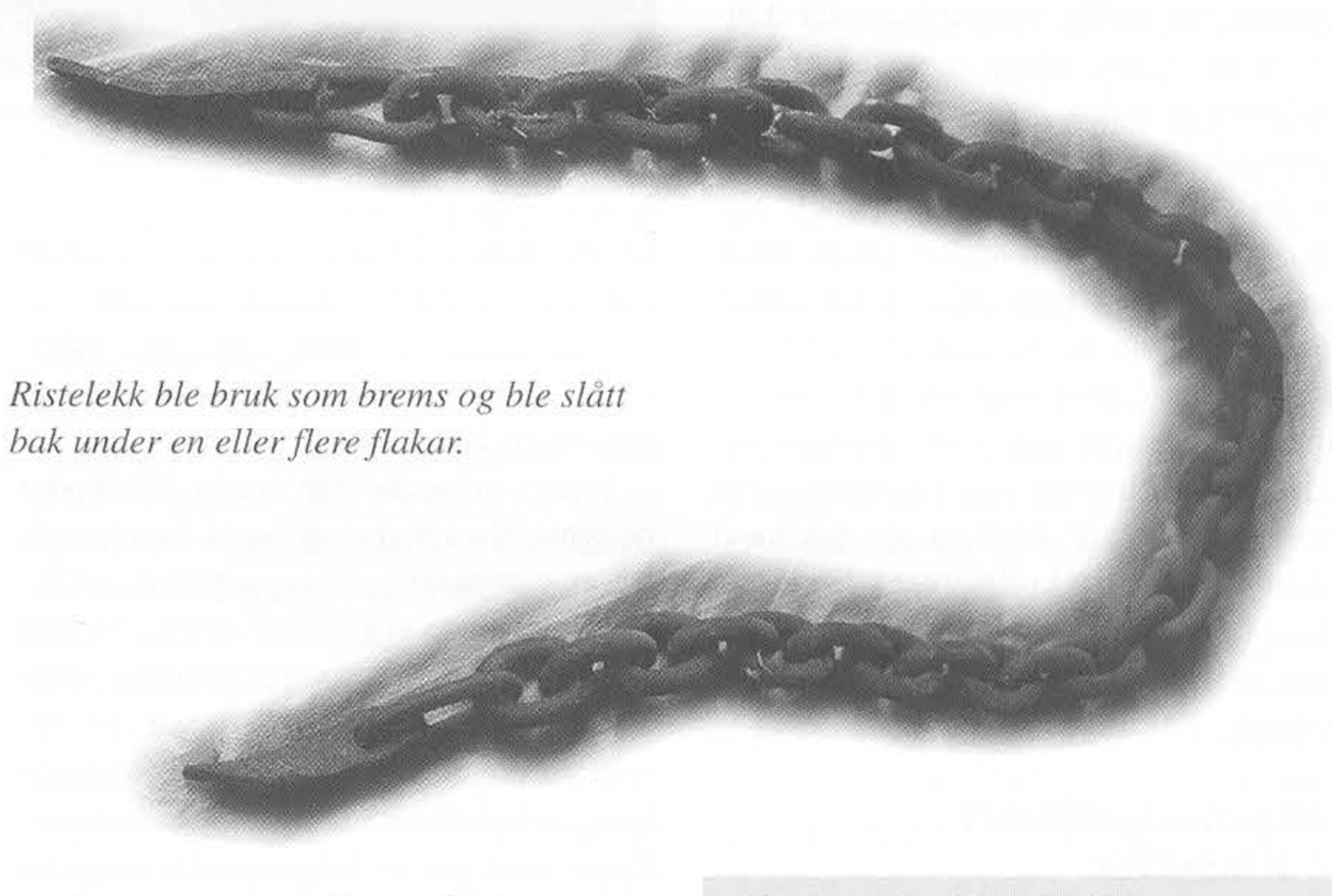

Ristelekk ble bruk som brems og ble slått bak under en eller flere flakar.

Alle foto: Fred Harald Nilssen

Om artikkelforfatteren

Arne Fjeldstad (77) er født i Oslo og bor i Hole. Han er utdannet agronom og har arbeidet som bonde som sjuende generasjon på slekstgården Frøyu.

Han har tidligere bidratt med en artikkel til heftet. Fjeldstad har vært med i den kommunale bygdebokkomiteen i Hole siden 1995.

Ringerikssommer sett med engelske øyne

I 1963 hadde jeg med familien min, fruen Rosemary og de to år gamle barna Andrew og Caroline fra Manchester til Ringerike for et tre måneders opphold.

Av FRED BROADHURST

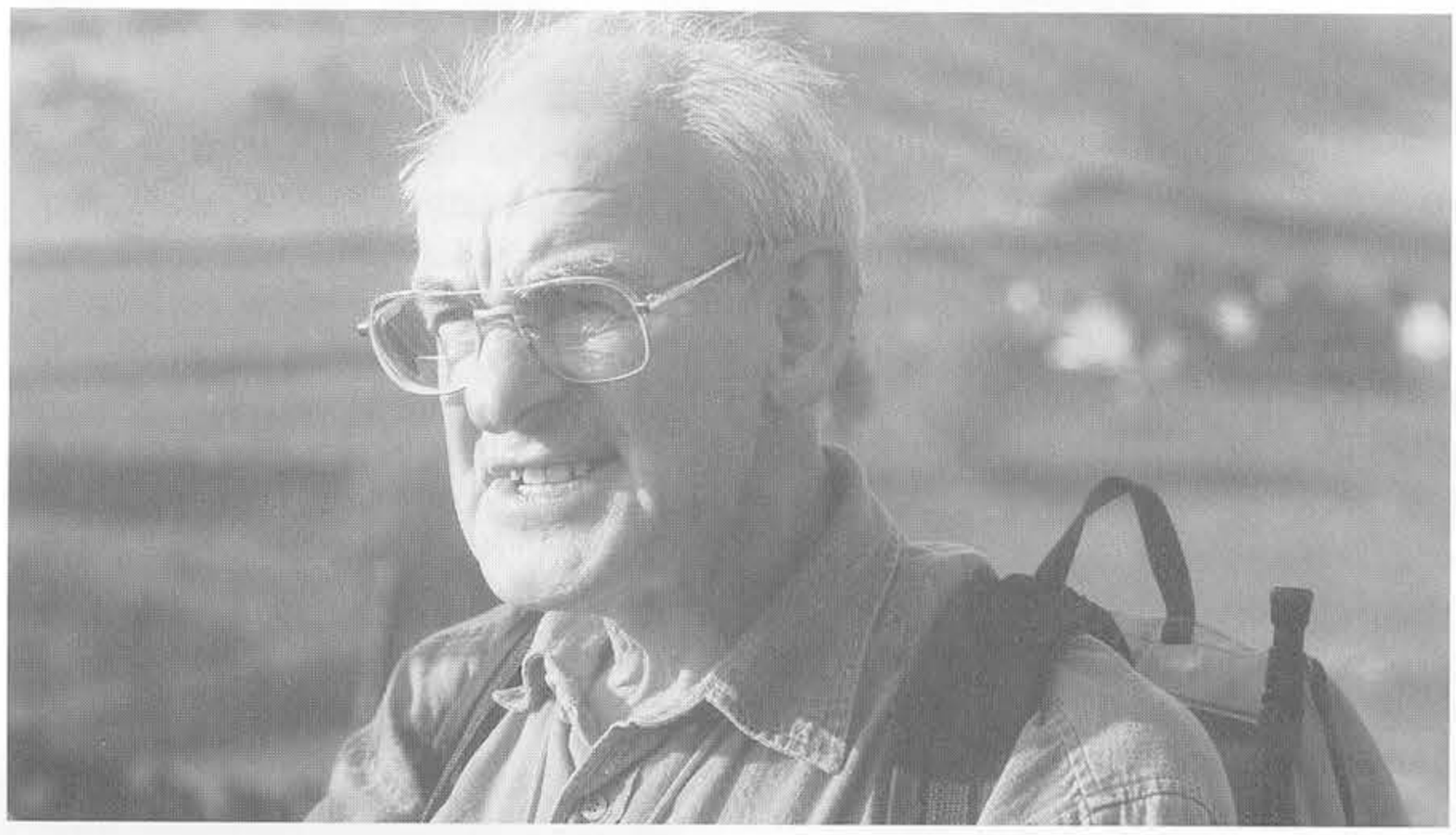

Geologen Fred Broadhurst har gode minner fra sitt geologiske feltarbeid i Hole i sommeren 1963. (Foto: Privat)

Den tiden arbeidet jeg på Universitetet i Manchester som geolog. Jeg forelest for studenter, men jeg hadde det også travelt med å undersøke bergarter som opprinnelig hadde vært sedimenter dannet under sjøen, elver, osv. for mange millioner år siden. Særlig var jeg interessert i å studere de forskjellige tilstander hvor sediment lag var dannet. Var det sediment avsatt under sjøen, eller fersk vann, dypt vann eller grunt vann? Var strømmene sterke eller svake? For å svare på disse spørsmål var det nødvendig å studere hva sediment var laget av, sediment strukturer og fossilene som fantes. Jeg hadde arbeidet for det mest med bergarter fra kullgruver i England. Disse bergarter var dannet under ferskvann i et delta fra karbontiden for omkring 300 millioner år siden.

Saltvannsbergarter på Ringerike

I 1963-64 hadde jeg et sabbatsår, og jeg valgte å fortsette med arbeidet på Ringerike på grunn av at bergartene der var dannet under sjøvann. Disse Ringeriksbergartene var fra silurperioden, omkring 420 millioner år gamle. Jeg var bare interessert i avsetningsmiljøet. Prospektene var gode på grunn av at bergartene er godt blottet langs stranda av vann i Ringerike og består av mange forskjellige slags sedimentlag, blant annet kalkstein og sandstein, men også med mange gode oppbevarte fossiler av mange forskjellige typer. Planen var at arbeidet skulle fortsette på Universitetet i Oslo og på Paleontologisk Museum på Tøyen etter at feltarbeid var sluttet.

Noen måneder før turen til Norge begynte Rosemary og jeg å lære norsk fra et gammeldags Linguaphone språkkurs som viste seg meget nyttig. Vi fant at det norske språk var vanskelig, men interessant. Grammatikken var litt lik som på engelsk, men det var ikke lett å lære vokabularet og idiomer. Avhandlinger som var av interesse for meg om geologien av Ringerike, var for det meste enten på norsk eller tysk. Da hadde jeg to problemer.

God mottakelse

Da vi ankom Norge, fikk vi kontakt med journalist Bjørn Knoph og hans engelske kone, Pauline. De hjalp oss med å finne et sted å bo i Ringerike. Det var ikke lett på grunn av at det ikke var mange ledige hus på den tiden. De fant ett hus med navnet "Haugen" for oss på Røyse. Fru Jonsrud, eieren av huset, var meget vennlig og hjelpsom, særlig med å ordne transporten og bagasjen fra Hønefoss ved hjelp av Jørgen Dæhli.

Bjørn, Pauline, Rosemary og jeg ble snart gode venner. Pauline ga Rosemary mange matoppskrifter og hjalp med råd om å sylte rødbeter, slangeagurk og slikt. Hun lærte Rosemary å lage smørbrød, syltetøy og fruktsaft. Bjørn viste oss rundt på Ringerike. Vi gikk turer over Gyrihaugen, Kongens utsikt og mange andre steder.

Brevene til slektninger forteller at Ringerike var flott, med vidunderlige fjell, store vann og frodige bondegårder. Dagene var lange, og det var mange forskjellige fugler. Nordmennene var vennlige og hjelpsomme, særlig våre naboer.

Fint for barna

Familien Jøta bodde nest til Haugen, og familien Fjellstad bodde på den andre siden av veien. Det var godt at Andrew og Caroline hadde Sissel og Ole Halvar Jøta og Lars og Hans Christian Fjellstad å leke med, selv om at Andrew og Caroline var litt yngre enn de andre. Vi

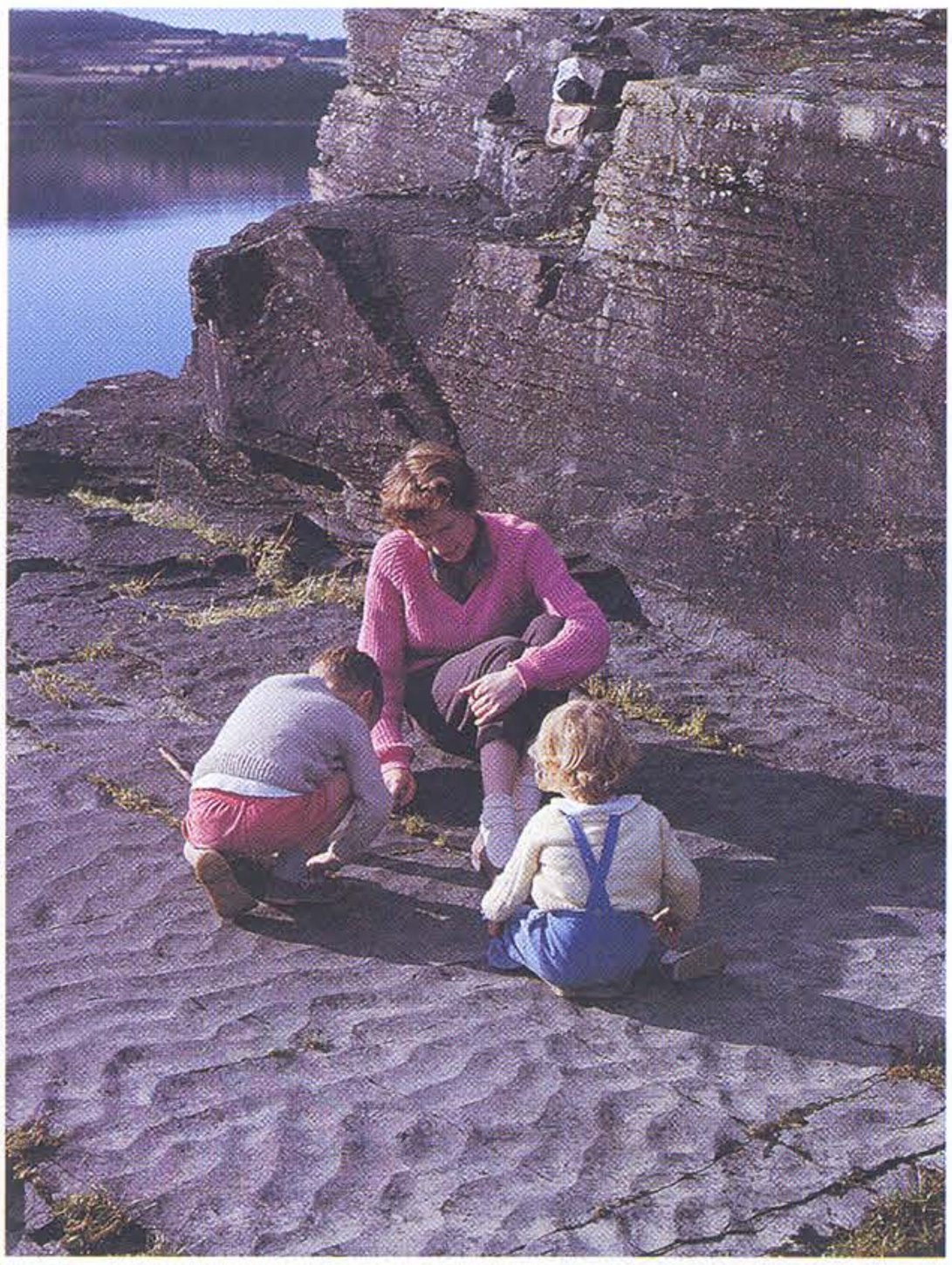

Rosemary, Andrew og Caroline i Borgenvika der det er fine forsteinede bølgeslagsmerker. (Foto: Fred Broadhurst)

bemerket at problem med språk mellom barna ikke gjorde noe. Andrew lærte snart noen ord på norsk.

Barna pleide å leke hos Jøta og hos Fjellstad, og de norske barna kom selvfølgelig ofte til oss ofte. En gang fortalte Andrew oss at familien Jøta brukte en flat skje for å skjære ost. Ostehøvel brukes sjelden i England, til og med i dag.

Det var hester og griser på gårdene. Et brev forteller at Caroline hadde vært på et grisehus for å leke med Jøtas gris. Brevene forteller også om besøk til markedet i Hønefoss, ofte med Pauline. Vi syntes det var rart at kjøtt kunne kjøpes som store stykker, for eksempel halve griser for å oppbevare dem i leide dypfrysere. Det kunne ikke gjøres i England den tiden. Store supermarkeder var av høy kvalitet med innkjøpsvogn, ganske uvanlig i England den gang. Vi bemerket at radioen sluttet over lunsjtid og at fjernsynet sendte bare en kort tid hver dagen, men vi hadde ikke fjernsynsapparat i Norge. Elektrisitet var mye billigere enn i England.

Av og til reiste vi til Oslo med buss fra Hønefoss. Vi fant at bussene var rene og ordentlig. Det var uvanlig i England den tiden. Vi bemerket at bussen stoppet omtrent halvveis til Oslo for å tillate passasjerer å forlate vognen for å røyke. I England den var det den gang tillatt å røyke på bussene og togene.

Gertrude

En av de mer minneverdige mennesker vi møtte på Ringerike, var Gertrude Adamsen. Hun var engelsk, enke til en norsk sjøkaptein som hun hadde giftet med for mer enn 40 år siden. Hun hadde flyktet til Røyse fra Drammen under krigen, på grunn av at hun hadde nektet å ha tyske soldater i en av hennes engelske klasser. Vi møtte henne en gang når vi hadde problemer med å snakke norsk med Jørgen Dæhli, sjåføren på en halv buss, halv lastebil, som han kjørte mellom Hønefoss og Røyse. Vi kunne ikke fortelle han akkurat hvor vi måtte stige av bilen.

Gertrude ble en god venn og våre barn elsket henne. Vi besøkte Gertrudes leilighet i en moderne bygning, men oppdaget at det var ikke lagt inn vann eller wc, en uvanlig situasjon i England den tiden. Gertrude pleide å fortelle oss om sjøreisene med hennes mann. Vi skrev brev til hverandre i mange år etter at vi kom tilbake til England.

Geologiinteresse

Jeg hadde en sykkel for å reise rundt på Ringerike. Jeg møtte mange barn som imponerte meg på grunn av at de skjønte mye om bergartene og fossilene. Noen kunne fortelle meg navnene og alder av fossiler. Voksne også var interessert i geologi. I England var det ikke slik interesse. Vi fant at avisene ofte hadde artikler om geologiske temaer. En gutt, Per Nøsterud, da omkring 11 år, skjønte mye om bergartene.

En gang spurte han meg om hva betyr navnet "Broadhurst". Etterpå sendte han et brev til "Fred Storskog". For et par år siden møttes Per – da en mann, selvfølgelig – Rosemary og jeg på Vik. Møtet var nokså følelsesmessig. Per spilte i Anitas Orkester. Den dagen hørte vi på "Du er den beste" som hilsen på lokalradioen.

En lærer fra skolen i Røyse, inviterte meg for å besøke skolen. Jeg skjønte ikke at han hadde inviterte meg for å snakke til barna om hvorfor jeg var i Norge og hva jeg arbeidet med. På dagen gikk alt bra og barna sang på engelsk for meg. En hyggelig anledning.

Feltarbeidet

Jeg måtte besøke mange lokaliteter langs strendene av flere av øyene i Tyrifjorden og Steinsfjorden. Jeg var nødt til å låne små robåter, men jeg hadde ingen problemer, folk var så hjelpsomme. Men av og til var folk for hjelpsomme. Det var mange hytter, og jeg hadde mange invitasjoner for å stoppe og prate og drikke kaffe. Kanskje ankomsten av en utlending som snakket en slags morsom norsk var interessant. Det var godt for å øve min norsk, men ikke godt for fremgangen av feltarbeidet. Jeg måtte lure meg mellom trærne så mye som mulig.

Det var noen spennende tider med en liten robåt. En gang, på Storøya, lenge før oppførelsen av broen, begynte en sterk bris å blåse. Da jeg kom tilbake til båten, kunne jeg ikke sette den på vannet.

Vi flyttet fra Røyse slutten av september etter at vi hadde sett innhøstingen. Vi hadde avertert på Broadhurst-norsk (Bjørns råd) for å finne et sted å bo nær Oslo, og fant et hus på Nesodden. Johan Fjellstad hjalp med å transportere mange kilo bergart-prøver til Oslo. Vi flyttet med invitasjoner om å komme tilbake på en fødselsdagsfest og julebesøk hos familien Jøta. For noen naboer!

Om artikkelforfatteren.

Dr. Fred Broadhurst (72) avtjente verneplikten som kullgruvearbeider. Han studerte geologi ved University of Manchester der han senere underviste studentene. Som pensjonist har han arbeidet mye som foredragsholder. Sammen med en kollega har han arrangert en rekke studiereiser for geologi-interesserte pensjonister. Reisene har blant annet gått til USA og New Zealand. Norge står på programmet for 2001.

Søster Karen

Det ser ut til at den organiserte sykepleien på bygdene kom i gang på slutten av 1800-tallet. Den ble startet på privat grunnlag. Norske Kvinners Sanitetsforening (NKS) ble stiftet i 1896. Samtidig startet foreningen elevhjem for utdannelse av sykepleiersker, som blant anna skulle gjøre tjeneste på bygdene.

Av KJELL LUNDSTAD

Etter hvert ble det stiftet sanitetsforeninger som ble underavdelinger av NKS. Dette viste seg å ha heldige ringvirkninger for helsestellet på landsbygda.

På Ask var det Stranden Kvinneforening som fikk i gang den første sykepleien i bygda. Olava Lerberg (1872 – 1954), som hadde gjennomgått NKS´ elevhjem i Kristiania, ble i 1899 ansatt som pleierske. I instruksen for ansettelsen heter det blant anna: " for sin gjerning lønnes hun med fast aarlig løn kr. 300 á 350".

Karen Finsand da hun fikk kongens fortjenestemedalje i 1947. (Privat)

Til Stranden i 1918

I 1918 ble Karen Finsand (1889-1961) fra Finsand i Ådal ansatt. Hun hadde også sin utdannelse fra NKS´ elevhjem. Etter at Stranden Sanitetsforening ble stiftet i 1921, var denne hennes arbeidsgiver. For bygdefolket ble søster Karen en viktig del av livet, og brystnålen med kløvermerket som symboliserte Norske Kvinners Sanitetsforening ble hennes kjennemerke. På sykkel tok hun seg fram i nær sagt all slags vær og på vanskelige veger.

Det ble sterke opplevelser for den unge sanitetssøsteren, da hun kom for å ta fatt på sin søstergjerning. Arbeidsoppgavene og påkjenningene ble store, da "Spansken" herjet over hele bygda. De siste dagene av oktober i 1918 ble særlig alvorlige. I løpet av fire dager døde tre søsken av sykdommen i Korsdalen. Bare en gutt hadde foreldrene tilbake da epidemien var over. Gravstøtta ved Norderhov kirke vitner om det som hendte. Det er fra denne tida det ble fortalt at søster Karen, i tillegg til helsepleien, ofte tok seg av dyrestellet når de som skulle utføre dette på gården, var sengeliggende.

Behovet for sanitetssøster var stort i årene framover også. Det går fram av dagboka som søster Karen førte. Denne viser at hun var ute i pleie, 297 dager i 1925 og 307 dager i 1926. I tillegg kom kortere hjemmebesøk. "Det har vært megen sykdom i kretsen og søsteren har vært god å ty til", heter det i foreningens årsberetning.

Ned i lønn

I disse årene, mens tuberkulose ennå var en trussel, ble sanitetsforeningens viktigste oppgave å skaffe pengene for å klare lønnsforpliktelsene til helsepleien. De økonomiske vanskelighetene viste seg særlig fra 1929, da styret måtte henvende seg til søster Karen med bønn om et nedslag i lønna hennes. Dette gikk hun straks med på og 2 år seinere ber hun sjøl om at årslønna settes ned til kr 1.320,- for å lette styrets arbeide.

I nærmere 30 år utførte søster Karen helsearbeid på Ask. Da ønsket hun å trekke seg tilbake, grunnet alder og helse.

I 1947 ble hun tildelt H. M. Kongens fortjenestemedalje i sølv for sin søstergjerning. Hele bygda var møtt fram på Sollys, for å gratulere og takke da overrekkelsen skjedde. Det var en høytidelig forsamling som merket seg hva sanitetsforeningens formann sa da hun overrakte medaljen med ordene: Medaljen er av sølv, men den henger ved et hjerte av gull – hvor hele Strandfjerdingen har plass.

Prolog

Kven var det som oftast på vegen du såg,
på sykkel i regn og i skodde?
Om sola ho steikte, hell nysnøen låg
og snødrevet hindra, du mest ikkje såg
så fram til dei sjuke ho nådde.
Ja, det var nå a'søster Karen.

Og banka det seinast om kvelden på dør
når søster sku få seg litt kvile.
Det er nokon i mørket som angstfull spør
for hjarta held på å fortvile:
"Det er sjukdom der heime, det spelar om liv,
vær med med det same, for smertone riv!"

Du fylde so hugheilt når kallet det kom.
Du gløymde deg sjøl og di kvile.
Du sto ikkje lenge og tenkte deg om,
men fram til dei sjuke du ilte.

Kven var det som rugga så trygg og så stø
og turka bort svette og tåre?
Kven var det som lækte når såret vil' blø
etter uhell i heimane våre?
Kven var det som trødde så lett og så stilt,
når livsdagen tok til å helle?
Kven var det som letta på alt som var ilt,
når dagen han tok til å kvelde?
Kven var det som tok og til rette dei la,
dei gamle med andakt i kista ?

Kven var det som ordna når dei for avstad
dei kjære, me kunne 'kje mista ?
Søster, di gjerning var kjærleik!

Du kom som ein hjelpande engel så titt,
når sjukdom og død ville gjeste.
Difor eg segjer og segjer det fritt –
i kveld har me grunn til å feste!

Når mora var dårleg, du stelte dei små
og endå kua og grisen.
Du kom med slik tryggleik og du visste råd,
ja, søster vår skal ha prisen!

Kven kom og hjalp til når så lite du orka
for krafta var borte og motet med ?
Då søster ho kom med hygge og fred.
Gud signe og løne deg, søster!

I niogtjue år du traska her på Stranna,
du kjenner kvar ein heim betre enn nokon annan,
i sorg og glede var du med,
me ynskjar deg Guds fred!
Du fekk av Gud di gjerning stor,
du var for bygda så god ei mor.

Prologen er skrevet av Kjersti Lundstad (1896 – 1974) og ble framført da søster Karen fikk overrakt H. M. Kongens fortjenestemedalje 4. mai 1947.

Hvordan Hønefoss ble by

Det var en selvfølge at Hønefoss skulle bli by på 1800-tallet. Et studie av grunnlagsdokumentene for at stedet ble kjøpstad i 1852, viser at forholdene lå godt til rette for at stedet ved fossen skulle få bystatus.

Av FRED HARALD NILSSEN

Allerede i 1801 bodde det 621 mennesker i Hønefoss. Selv om de fleste sagbrukene i de etterfølgende tiårene ble nedlagt, økte folketallet jevnt. I 1835 var det 719 innbyggere, og i 1845 var det 793.

Tanken om en by på Ringerike ble første gang lansert i en artikkelserie i Morgenbladet i 1839. Hønefoss ble nevnt som en av elleve mulige nye byer i Norge. Artikkelserien av politikeren, historikeren og etnologen Ludvig Kristensen Daa (1809--1877), ble skrevet i en tid da det bare var tre innlandsbyer i Norge, Lillehammer og gruvebyene Kongsberg og Røros. Daa mente området ved Hønefossen ga gode nok muligheter for en by. Området var stort nok der det lå som inngangsporten til Hallingdal, Valdres og Land. Selv om han visste at han kunne bli oppfattet som en fantastisk drømmer med å tro at det gikk an å knytte Østlandet og Vestlandet sammen langs landeveien, mente han at Hønefoss' oppland kunne utvides ved å bygge vei gjennom Hallingdal til Lærdal.

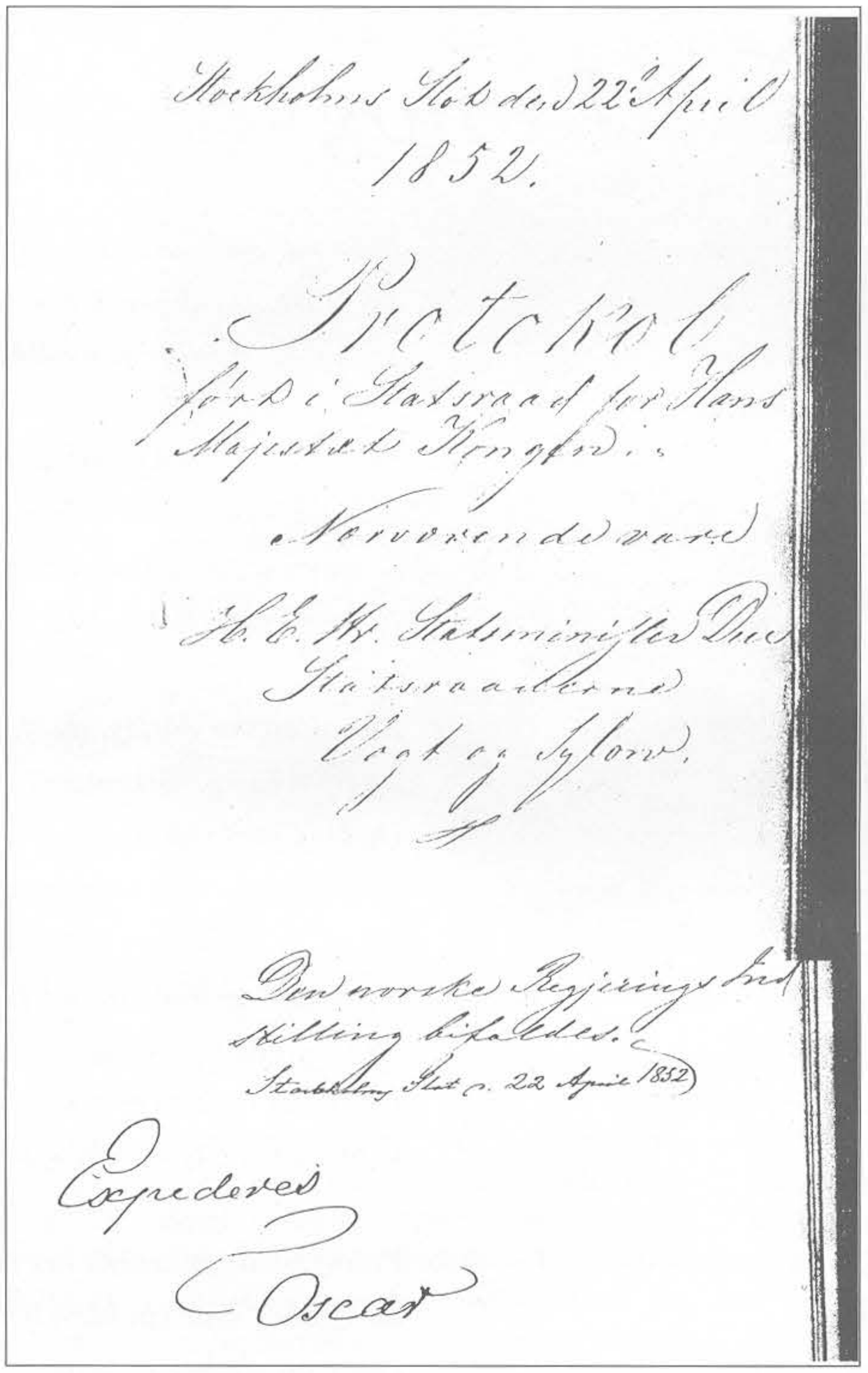

På Stockholms slott 22. april 1852 skrev Kong Oscar II under statsrådets protokoll. Datoen kan vi regne som Hønefoss´ fødselsdag.

Avgjørende forslag

For ganske nøyaktig 150 år siden avga en kommisjon "...om Kjøbstæders Anlæg ved Randsfjordens og Sperillens Vasdrage" en innstilling. I innstillingen av 1. desember 1850 blir Hønefoss omtalt som "allerede for lengst bebygd og befolket som by".

Kommisjonens oppdrag var å utrede mulighetene for å opprette to nye kjøpsteder, ett ved Hønefossen i Norderhov og ett på Odnes i Land. En enstemmig stortingskomité for næringsveiene under Schweigaards ledelse, gikk 24. juni 1851 inn for at Hønefoss skulle bli kjøpstad. Flertallet gikk derimot mot at Odnes skulle bli by.

Kommisjonen slo fast at stedet ved Hønefossen allerede hadde en folkemengde og fungerte med sin handels- og håndverks- og annen næringsvirksomhet, slik at den i virkeligheten var by.

Kommisjonen framhevet at det foruten for de mange møllebrukene, var to bygdesager, to stampemøller, benmølle, teglverk og pottemakeri. Videre var det fem landhandlerier, to gjestgiverier, samt et boktrykkeri som ga ut et Ringeriges Ugeblad. Stedet hadde apotek og lege. Nesten alle slags handverkere holdt til ved fossen. Husleiene var høye og byggetomter sto høyt i pris.

"Alt dette synes unektelig å vitne om, at stedet ikke er uskikket til, eller favner de naturlige betingelser for næringsdrift, thi det er ved dets heldige beliggenhet, og de anledninger som denne gir til handelsomsetning og ethvert slags bedriv, at det er blitt til hva det er. Hvorvidt det kan komme synderlig videre, lar seg visstnok ikke godt bedømme, allerhelst da det ikke kan forutses, hvorvidt stedet stedets fossefall, uansett dets avstand til kysten, vil kunne foranledige fabrikker eller manufakturanlegg, eller til hvilken grad av fullkomne land- og vannkommunikasjon her kan bli forbedret", mente kommisjonen som bestod av sorenskriveren i Ringerike, Gabriel

Fougner, soknеprest Peter Pavels Aabel i Land og offiser Jens Boll Gram fra Ask.

Kommisjonen kommenterte dessuten at nedre del av Ringerike lå nær Christiania og Drammen. Det var ikke så mye avstanden som "den ytterst besværlige og vanskelige, til visse årstider endog farlige og stundom så godt som sperrede avgang til byene som hindret utviklingen innen hagebruk og jordbruk, håndverk og industri".

På bakgrunn av kommisjonens utredning, framhevet stortingskomitéen at stedet hadde eget fattigvesen og to faste allmueskoler, slik at de vesentlige forutsetninger for kommunal selvstendighet var til stede.

Komitéen foreslo også en særbestemmelse om at Norderhov inntil videre skulle ha ansvar for vedlikeholdet av bruene i Hønefoss.

Innvendinger

Det var noen innvendinger mot å gi stedet bystatus. Noen mente det ville bli for kostbart for den nye kommunen å ta seg av bru- og gatevesenet, vann- og brannvesenet og skole- og fattigvesenet. Men dette var innvendinger som gjaldt alle kjøpsteder på den tida.

Hønefoss led under tøylesløshet og uorden fordi stedet ikke hadde politi. Kommisjonen foreslo at staten grep inn og regulerte det bestående og ryddet vekk hindringer for stedets videre framdrift.

Stortingsrepresentant Christopher Simonsen Fougner (1795-1869) fra Hole var åpenbart inspirert av Daas artikler. I 1839 foreslo Fougner i Stortinget at Hønefoss og Vestfossen skulle bli byer. Forslagene ble liggende i næringskomiteen uten at noe skjedde.

Norderhov representantskap søkte i 1841 amtet om at det skulle gå inn for at Hønefoss ble by. Søknaden var skrevet av ordfører Thor Breien. Ved neste Storting i 1842, Stortinget møttes bare hvert tredje år den gangen, var Breien blitt stortingsrepresentant. Sammen med Fougner foreslo han at Hønefoss skulle bli by. Heller ikke dette forslaget førte fram.

Optimisme var en drivkraft

Hønefoss ble by i 1852. Det skjedde som ledd i den innviklede politiske prosessen som foregikk i Norge for 150 års siden samtidig som det rådet en sterk optimisme og tro på framtida.

Folk følte at de sto ved inngangen til en ny tid. De hadde fått tekniske hjelpemidler som skapte tro på at de kunne løse problemer som før syntes å være uløselige. De første moderne veiene ble bygd, jernbane- og telegrafutbyggingen startet og postforbindelsen ble lettere. Staten støttet bygging av jordbruksskoler og satte i gang tiltak for å lære bøndene å drive et mer effektivt jordbruk. Det manglet ikke på motstandere som fryktet at staten skulle påta seg for store forpliktelser. Men optimistene vant fram. De mente de var med på å skape et nytt Norge. En ny kjøpstad i et distrikt ville gjøre det lettere å drive handel. Iveren etter å opprette nye byer var ledd i det mangfoldige arbeidet med å skape framgang for landet.

De herskende tanker var at byene skulle ha monopol på handelen. I en klar arbeidsfordeling skulle ikke bøndene bli fristet til å drive handel. Denne fristelsen skulle de beskyttes mot. De skulle dyrke jorda og selge overskuddet som den ga.

Byene skulle kultivere folk. Et innlegg i Christianiaposten viste hvilken tro man kunne ha på byenes kulturelle innflytelse. Innsenderen gikk sterkt inn for å opprette en by ved Randsfjorden fordi det ville virke oppdragende på valdressen. Valdres ble på den tida omtalt som "i et moralsk og intellektuelt Henseende – mildest talt – lidet dannet Distrikt. Fylderi og dermed i Forbindelse staaende Raahed og Laster, er næsten gjængse; andet end Skidenfærdighed og i høi Grad utækkelig huusligt Liv er neppe kjendt inden den simple Valdresbondes Dør... En Valdresbonde kan være spræk nok til sin Tid, naar det gjælder Hestebytteri og deslige Handteringer, men udenfor saadant Dont, maae vi se ham stump og sløv for Livets øvrige Herligheder, den nogenlunde Dannede sætte pris paa...".

Prost Aabel formidlet noe av de samme tankene i et innlegg i Morgenbladet i 1839. Han var overbevist om at det var like nødvendig med kjøpsteder inne i landet som ved kysten. Byene skulle ikke bare være møteplasser for handel og trafikk, men også være midler til å fremme landets kultur, industri, håndverk og jordbruk. De skulle med andre ord være for å fremme framskritt og velvære i intellektuell og materiell henseende.

Mange forslag

Grunnen var at finans-, handels- og tolldepartementet først ville se hvordan den nye handelsloven virket på bygdene.

Det var i første rekke Ringeriksbygdene som sto på for at Hønefoss skulle bli kjøpstad. Hønefossingene kom først på banen på slutten av 1840-tallet. Arbeiderforeningene både ved Hønefossen og på bygdene sendte vinterne 1849-50 en søknad til kongen om at "Hønefods måtte blive Kjøbstad". De satte sin lit til at kongen "ikke finder vort Andragende overflødigt eller urimeligt, men derimod naadigst overveier Sagen paa det beste og saa fremt Deres Majestæts høie Anskuelser maatte stemme overens med vor i den Anledning haaber vi at vort underdanigste Andragende naadigst maa blive Bevilget".

Brevet som er udatert, hadde 183 underskrifter med sagbruksfullmektig Hans Andreas Ridder i spissen. Underskriverne var håndverkere, arbeidsfolk og husmenn fra hele Norderhov. De fleste skrev under "med iholden pen". Det var noi hattemaker Halsten Knudsen som skrev søknaden og samlet underskriftene.

Søknaden hadde tre argumenter for at Hønefoss skulle bli by. For det første ble det vist til at stedet var knutepunkt for hovedveiene fra Hadeland, Land, Valdres, Hallingdal og Krødsherad. Folk fra disse områdene ville få lettere tilgang på varer og transport.

Den andre grunnen var at fossen var et egnet sted for mange fabrikker og andre "for vort Kjære Fedrene land Heldbringende Indretninger".

Det tredje argumentet var den korte avstanden til Christiania og Drammen. Dette momentet brukte arbeiderforeningene med tanke på lettere tilgang på varer.

De eldste husene i Hønefoss

De eldste bevarte hustypene i Hønefoss ble bygd utover 1700- og begynnelsen av 1800-tallet. En del av disse lave små trehusene er i tilnærmet opprinnelig stand, mens andre er totalt ombygd.

Av JØRN JENSEN, tekst og foto.

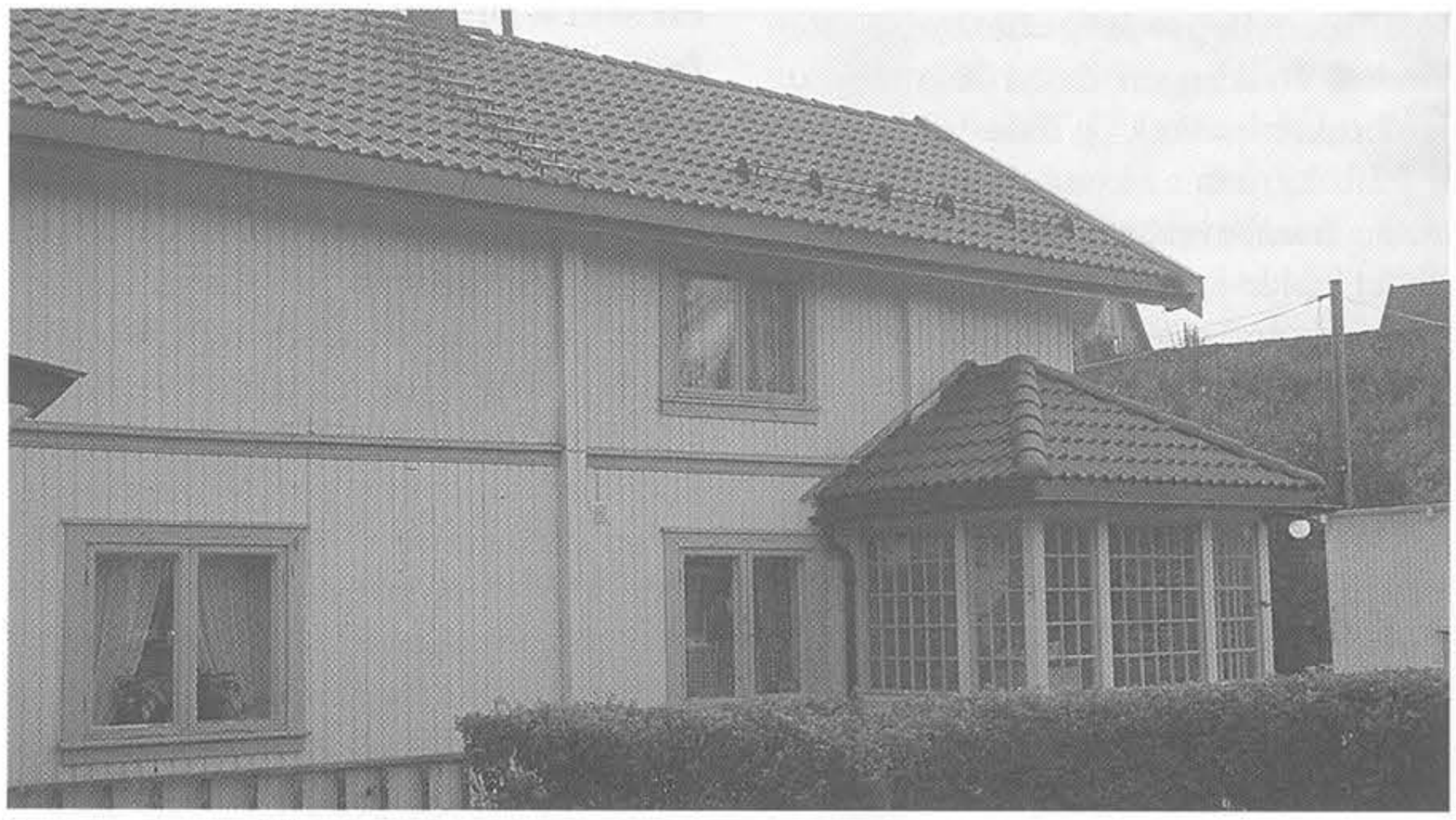

Lagesens gate 20.

Den første saga ved Hønefossen kom rundt 1590. Et lite samfunn vokste opp rundt sagene med arbeidere og etter hvert håndverkere. Fra slutten av 1600-tallet kom de første møllene. Det er ingen rester etter bebyggelse fra de første århundrene. Noe slikt ville vært unikt. I siste halvdel av 1600-tallet lå husene samlet rundt sagene på begge sider av Hønefossen. Trolig lå det 30-40 hus ved fossen i dette tidsrommet. Skifteprotokoller kan gi oss noen opplysninger om husene. Fem hus fra 1600-tallet er nevnt, to av dem var kanskje toetasjes. Det ene, som tilhørte øltapperen Nils Olsen, omtales i et skifte fra 1671. De fleste husene var nok enetasjes hus med to rom. Det største rommet var stue og ble brukt til matlaging, opphold og til dels overnatting. Det minste rommet, koven eller kammerset, var et sove- og lagerrom. Et enda enklere hus var ettromsstua. Sannsynligvis er ingen slike hus bevart i opprinnelig stand i dag, men på side 165 i Hønefoss´ historie bind 1 er det bilde av en ettromsstue. Det er stua til "Sukkertøy-Hans" på Blyberghaugen. Bildet fra 1919 viser et lite tømmerhus kledd med stående ukanta panel med over- og underliggere, med ett vindu med småruter og teglsteinstak. Vi kan se at huset var svært skjevt. Datert ut fra laftemåten kan stua være fra slutten av 1600-tallet, men den har helt klart blitt noe modernisert seinere. De små ett- og toromsstuene var nok bolig for både sagbruks- og mølle-arbeidere, håndverkere og husmenn under gårdene. Skiftene gir opplysninger om hva slags innredning det var i disse husene. Det var senger, benker til å sitte på, ett bord (skive), stoler var ennå ganske sjeldne, og kister og skap av ulike slag.

Kart fra 1856 viser relativt tett bebyggelse på Øya og Blyberghaugen, ellers langs innfartsveiene både nordfra og sørfra. I folketellingen fra 1865 var byen delt inn i fem bydeler: Søndre Deel, Øen, Nordre Deel, Bjergfjerdingen (= Blyberghaugen) og Vesterntangen. Det bodde da 1026 personer i Hønefoss. Nordre Deel, Nordsida, var den største med 55 hus. På Sørsida var det 35 hus. Øya hadde 19 hus, Blyberghaugen 25 hus og Vesterntangen 7 hus. Den nyeste bydelen med størst plass å bygge på var Sørsida. Her var det også større velstand, større tomter og større og finere hus. Blyberghaugen og Øya hadde liten plass til utvidelse. Særlig på Øya var det trangt. I Hønefoss´ historie bind II er det flere bilder fra Øya, som viser en uregelmessig bebyggelse med en blanding av boliger og hus tilknyttet sagbruk og sikkert andre næringer.

Øya er fra slutten av 1800-tallet og er totalt omdannet. Den består i dag hovedsakelig av eldre industribebyggelse og trafikkarealer. Blyberghaugen er den delen av Hønefoss som har bevart mest av det sjølgrodde og uregulerte preget. Her er fortsatt en del av den eldste bebyggelsen bevart, selv om det aller meste står i svært ombygd stand. De minst ombygde husene er blitt borte, noen av dem så seint som i 1990-åra.

Vi skal her se på eksempler på byggeskikk i Hønefoss, fra de eldste kjente husene fram til perioden rundt 1900. Bare trehus blir omtalt i denne omgang. Murbygninger vil få plass i en seinere artikkel, sammen med 1900-tallets hus.

Lagesens gate 20 er en smal og høy halvannenetasjes bygning. Laftekassene og den smale bygningskroppen gir oss en pekepinn om at dette må være et gammelt hus. Det blir sagt at huset er bygd før 1850. Hvis vi ser nærmere på det vil vi oppdage at det kun har ett rom i bredden, det er to rom i tømmer på en mur av naturstein og ett rom i bindingsverk på en støpt mur. Dette må opprinnelig ha vært en liten toroms stue. Det skal være ombygd omkring 1920, ble da påbygd til halvannen etasje og kledd med staffpanel, en stående pløyd og profilert panel typisk for sveitserstilen. Det store takutstikket med profilerte åser og sperrer hører også til i denne stilperioden, det samme gjør den lille glassverandaen. Neste endring skjedde i 1947,

da det ble satt inn såkalte funkisvinduer, lave to- eller trerams vinduer uten ruteoppdeling.

Lagesens gate 19 (Huset er avbildet i Hønefoss´ historie bind II side 193) er oppført med en spesiell konstruksjonstype; utmurt bindingsverk med tre og leire. Mens det utmurte bindingsverket slik vi kjenner det nedover i Europa består av teglstein (både pusset og upusset) i mellomrommene, er det her brukt treverk, enten i form av runde eller kløyvde trekubber eller plankekapp. Dette kalles kabbe-, kubbe- eller knubbeteknikk. Vedkubbene er lagt på tvers i en mørtel av leire, og veggen er vanligvis kledd både på innsida og utsida. Denne konstruksjonstypen er noe utbredt i trelastbyene, både langs kysten og i innlandet. Særlig i Østfold har slike hus vært relativt vanlige, bygd av overflødig kapp fra sagbrukene. Moderne trehus er også bygd i bindingsverk, men her er mellomrommene fylt med isolasjon.

Huset har i dag kjøkken og kammers mot gata og stue på baksida, samt et tilbygg på den ene langveggen. Huset ble modernisert med stående pløyd panel og empirevinduer i begynnelsen av 1900-tallet, det ble satt inn funkisvinduer midt på 1900-tallet, og huset ble igjen modernisert i 1990-åra. Da fikk det nye udelte vinduer og ble kledd med en liggende villmarkspanel.

En annen uvanlig konstruksjonstype er det såkalte sleppverket, med loddrette stokker på hjørnene og ved deleveggene bundet sammen av en svillstokk og en overligger, og med liggende stokker eller plank felt inn i et spor i de loddrette stokkene.

Jørnsestua på Blyberghaugen, som ble revet rundt 1950, var av en slik type. Den er avbildet i Hønefoss´ historie bind II side 118 og 119. Stua var ellers en typisk representant for den gamle bebyggelsen, i en etasje, kledd med umalt stående panel med over- og underliggere (kalt tømmermannspanel), med krum teglstein på taket og vinduer med småruter.

Ankers gate 19 A.

Tverrveien 3 ligger helt i utkanten av det gamle byområdet, på den andre sida av Bergensbanen, som ble åpnet i 1909. Eiendommen skal ha vært husmannsplass under Hønen. Huset er i en etasje, er lavt og har opprinnelig hatt to eller tre rom. Den ene delen er i tømmer. Den andre delen kan være i utmurt bindingsverk med teglstein. Panel, vinduer og takstein er fra begynnelsen eller midten av 1900-tallet.

Huset har imidlertid bevart sin opprinnelige form og preg.

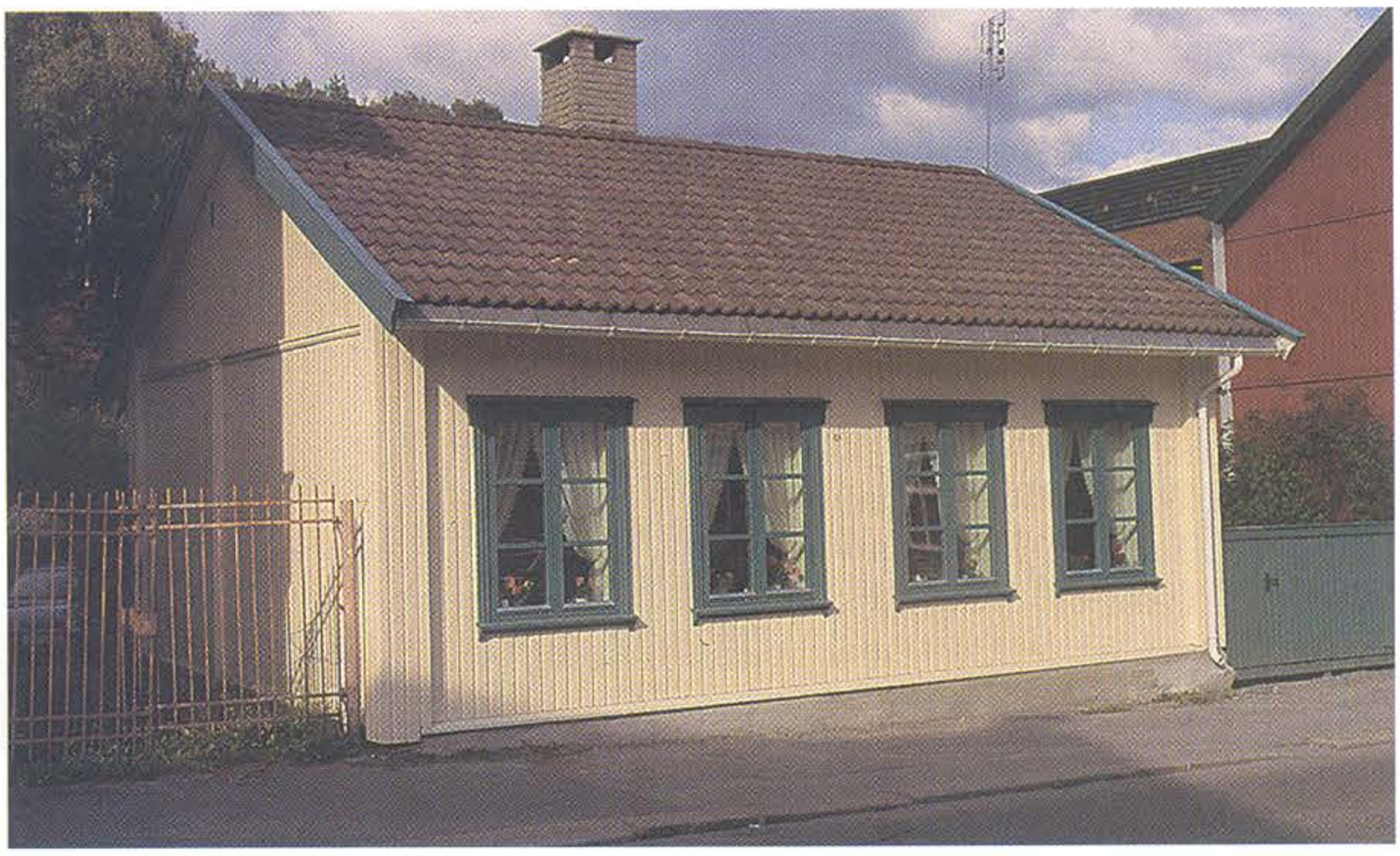

Torvgata 6.

Ankers gate 19 A ble revet i slutten av 1990-åra. Her var den eldste delen med to rom i utmurt bindingsverk med kubb og leire, antakelig satt opp rundt 1860. Huset ble utvidet i bredden til omtrent dobbel størrelse og røstet om, dette skjedde trolig på begynnelsen av 1900-tallet. Den nyeste delen var i vanlig bindingsverk.

Eldste del var kledd med en grov ukanta tømmermannspanel, delvis rødmalt, delvis umalt. Hele huset ble kledd på ny med faspanel, sannsynligvis samtidig med ombyggingen.

Også andre steder i byen er det bevart små hus av relativt høy alder. Ett av disse er **Torvgata 6**, et lite enetasjes tømmerhus med fire rom. Det er ikke vist på kartet fra 1856, men er bygd før 1888. Da huset ut fra byggemåten gjerne kan være eldre enn midten av 1800-tallet, kan vi ikke se bort fra at det er tilflyttet. Sveitserstilselementene som profilerte sperrer og staffpanel har i så fall kommet til ved oppsetting på nåværende plass. Tømmerhus var lette å flytte, og det er ikke uvanlig å finne hus som er flyttet både en og flere ganger.

Små enkle hus av den typen som er omtalt her er sjelden sikkert daterte. Formen på laftehodene kan gi opplysninger om husets alder. Hønefoss´ historie bind I viser på side 279 og 281 bilder av «Bendiks-stua» i Ullerålsgata. Under

Tverrveien 3.

Hammerbrogata 7.

riving i 1949 ble det avdekket sekskanta laftehoder på den ene delen og åttekanta på den andre delen. Sekskantlaftet kan godt være fra før 1750, mens åttekantlaftet hører hjemme på store deler av 1800-tallet. Den eldste delen ser dessuten ut til å ha stått upanelt i lang tid.

Storgata 14.

Hammerbrogata 7 er en enetasjes tømmerstue med tre rom. Huset kan være fra første halvdel av 1800-tallet eller før, men er omgjort i sveitserstilsperioden. Det er kledd med staffpanel og har utskjæringer av sveitserstilstype rundt vinduene og oppunder gesimsen. Vi legger merke til at vindusåpningene er svært store i forhold til resten av huset, antakelig er de nåværende udelte vinduene tredje generasjon. Gamle bilder viser at det tidligere var høye krysspostvinduer, mens det opprinnelig må ha vært mindre vinduer. Det sies at Hammerbrogata 7 har vært bolig for en vognmann.

I Hoffgårds gate 8 A står et hus som kalles Gamlestua eller Møllestua. Huset har vært bolig for møllerne ved Hagbarth Thisteds mølle, og ble flyttet fra nåværende kirkegård i 1920-åra. Det er en enetasjes panelt tømmerbygning med tre rom i lengden.

Enkelte av de små tømmerhusene sto upanelt til langt ut på 1900-tallet. Løkkastua i Hønengata 13, på hjørnet av Hønengata og Nygata var en lav enetasjes bygning med to eller tre rom. Huset er avbildet i Hønefoss´ historie bind II side 312.

En brann i området i 1854 hvor rundt 20 bygninger brant ned, gjorde det aktuelt igjen med reguleringsplan, og Nordre torg ble regulert.

Etter brannen ble det bygd opp en typisk 1800-talls bybebyggelse. Et bilde i Hønefoss´ historie bind II side 288 viser husene på nedsida av Hammerbrogata og Nordre Torg. Dette er toetasjes tømmerhus, noen er panelte, andre er trolig så pass nye at de ennå står upanelte. En ny brann i 1878 ødela mye av denne bebyggelsen og førte til at det ble anlagt park mellom Hammerbrogata og elva.

Et kart fra 1899 viser at området nord og vest for Blyberghaugen er regulert. Et gatenett med kvadratisk struktur er tegnet inn. Gater som Lagesens gate, Molvaldgata, Ankers gate og Brandals gate finnes i dag, men ikke i samme velregulerte form. Nå skjærer jernbanen seg gjennom området, og arealene på vestsida av jernbanen er bebygd på en helt annen måte enn kartet fra 1899 viser. Navn som Cappelens Gade, Sigurd Syrs Gade eller Lerfaldsgaden er aldri brukt.

Arnemannsveien 5.

Toetasjes bygårder i tømmer finner vi altså fra midten av 1800-tallet. De kjen-

Nordre torg 6.

Nordre torg med nr. 3 som hus nr. 2 fra venstre.

netegnes ved en forholdsvis tung bygningskropp, relativt lav etasjehøyde (i alle fall i forhold til den etterfølgende sveitserstilen), slak takvinkel og knapt takutstikk, en symmetrisk oppbygging av fasadene og tofags vinduer med tredelte rammer, kalt empirevinduer.

Et eksempel er **Storgata 14**. Byggeåret er ukjent, men den er satt opp her for redaktør Johan Fredrik Krohn i Ringerikes Blad i 1883. Vinduene er sveitserstilens krysspostvinduer, men bygningens hovedinntrykk er empirens, med en del av de kjennetegn som nevnes ovenfor.

Hønefoss hjelpefengsel fra 1862 har også empirens bygningskropp, men detaljene peker fram mot sveitserstilen, med de høye vinduene og den lille verandaen.

I Stabells gate sto flere gode eksempler på empirens bygårder. Apoteket i Stabells gate 10 ble opprettet i 1844, antakelig ble bygningen satt opp omtrent på samme tid. Den vertikale oppdelingen av fasadene, empirevinduene med svært enkel belistning og det korte takutstikket gjør at vi ikke er i tvil om at huset er fra empireperioden. Bildet i Hønefoss´ historie bind II side 102 viser både denne bygningen og to nabohus i empirestil. Alle er revet.

Den svært ombygde Stabells gate 3, som må være bygd mellom 1856 og 1888 (ut fra de gamle kartene) hadde klare trekk fra empiren, blant annet det knappe takutstikket og empirevinduene. Huset er vist på et bilde fra 1902, som finnes i Hønefoss´ historie bind III side 64.

Søndre torg 7A.

Stabells gate 4 har også empirens bygningskropp, men har ved ombygginger mistet alle detaljer. Huset skal imidlertid være eldre enn empirestilen, da familien Stabell, som har gitt navn til gata, bodde her i 1770-åra. Bilder fra begynnelsen av 1900-tallet viser huset med mørk stående pløyd panel, teglsteinstak, krysspostvinduer i 2. etasje og butikkvinduer i 1. etasje. Gården er kalt Hygen-gården.

I Stabells gate 8 står nå Grand Hotel, med en stor murbygning fra 1912 ut mot gata. Her holdt tidligere Jernbanehotellet til. Ut mot gata sto en toetasjes panelt tømmerbygning i empirestil, trolig med innkledd svalgang mot gården. Det er bilde av dette huset i Hønefoss´ historie bind II side 333.

Arnemannsveien 5 var antakelig av tilsvarende type. Denne gården har vært brukt som funksjonærbolig for treforedlingsbedriften Hønefos Brug. Den hadde to rom i bredden og en svalgang på baksida. Sannsynligvis er huset synlig på et stikk fra 1860-åra, svalgangen var da åpen. Bygningen ble noe ombygd i sveitserstilsperioden, bl.a. ble den påbygd en halv etasje med en ark ut mot gata. Huset ble revet i 1990-åra, etter en sterk debatt om bevaring eller riving.

En kjent gård i bybildet er den såkalte Løchen Foght-gården, **Søndre torg 7 A**. Den er bygd av kjøpmann Gulbrand Løchen, som kom som ung mann fra Hole i 1854 for å drive handel i den nye byen. Forretningsgården skal være satt opp rundt 1863 og har bevart mye av sitt opprinnelige utseende. Det er en toetasjes panelt bygning, opprin-

Hønengata 2.

Stangs gate 1 A.

nelig med teglsteinstak. Allerede ved århundreskiftet hadde den fått høye forretningsvinduer i 1. etasje, mens vinduene i 2. etasje var opprinnelige. De tilhører seinempiretypen; et krysspostvindu med ruteoppdeling av de nedre rammene. Det brutte hjørnet er typisk for hjørnegårder i byen, og ble påbudt i bygningsloven av 1845. Hensikten med dette var at det skulle være lettere å se rundt hjørnene og dermed unngå ulykker.

På slutten av 1800-tallet blir det bygd mange toetasjes tregårder, mange av dem preget av sveitserstilen.

Nordre torg 6 har en markant beliggenhet på hjørnet av Nordre torg og Hammerbrogata. Det er en toetasjes tømmerbygning med sveitserstilens høye krysspostvinduer, men ellers en enkel detaljering. Gamle bilder viser at den hadde høye butikkvinduer i 1. etasje. Borden oppunder gesimsen og etasjeskillet malt i kontrastfarger gjorde at den framsto noe mindre anonym enn i dag. Her åpnet manufakturhandelen til Bernhard Albert Nielsen i 1883. Antakelig var huset da nybygd.

Nordre torg 3, som er bygd rundt 1880, er også en toetasjes panelt tømmergård med krysspostvinduer, som har bevart sitt opprinnelige preg. De fleste av disse sentralt beliggende gårdene hadde forretningslokaler i 1. etasje med leiligheter over.

Torggata 4 har opprinnelig vært ganske lik de to sistnevnte bygningene, men

Stangs gate 7.

Storgata 12.

her har gatefasaden blitt ombygd midt på 1900-tallet. Eternittplatene og de lave og brede funkisvinduene i 2. etasje gir huset et endret uttrykk. For dem som er i tvil om at dette er en gammel tømmerbygning, er det bare å kikke inn bak baldakinen i etasjeskillet, der laftehjørnet er synlig. Johansens kafé har holdt til her.

I området Torggata - Hønengata er det flere store toetasjes panelte tømmerbygninger. Både Torggata 1 B, Hønengata 4 og Hønengata 5 har tydelig sveitserstilspreg med stort takutstikk og stående staff- eller faspanel. Emil Bakken bygde og solgte flere hus i området. Kartet fra 1899 viser at strøket ennå ikke er ferdig utbygd.

En bygning som skal ha en spesiell historie, er **Hønengata 2**. Dette er også en toetasjes panelt tømmerbygning med krysspostvinduer. Den skal være satt opp her i 1909 av tømmeret fra en låve i Åsa. Huset var brukt som bolig og brusfabrikk. Ut fra kartet sto det en bygning på tomta allerede i 1899.

Også Sørsida har mange toetasjes tømmerbygninger. **Storgata 12** har vært en stram toetasjes panelt tømmerbygning med markert etasjeskille og krysspostvinduer. Huset har fått nyere vinduer, men har ellers bevart mye av sitt opprinnelige preg. Tomta er utskilt i 1871, og huset er i alle fall oppført før 1883.

Stangs gate 1 A ligger på hjørnet av Stangs gate og Holmboes gate. Huset er i to og en halv etasje, med arker både på hjørnet og mot de to gatene. Et postkort fra 1908 viser at 1. og 2. etasje er i upanelt sinklaftet tømmer, mens loftsetasjen er i panelt bindingsverk. Det store takutstikket og krysspostvinduene forteller at vi nå er midt i sveitserstilsperioden. Huset er bygd i 1899 som leiegård for Johannes Sørensen.

Videre nedover Stangs gate finner vi flere toetasjes trebygninger, opprinnelig i sveitserstil, men mer eller mindre ombygd. Norderhovgata, St. Olavs gate og Sundgata har flere hus av samme type.

Stangs gate 7 er bygd i to etapper. Eldste del mot Stangs gate er vist på kartet fra 1883, mens hjørnet og tomta mot Norderhovgata er bebygd mellom 1888 og 1899. Husets opprinnelige form og en utskåret bord ved gesimsen er beholdt, resten av sveitserstilens bygningsdeler er erstattet av store forretningsvinduer og eternittplater. Huset skal være oppført for O. Chr. Gomnæs.

Kilder:

"Hønefoss" av Andreas Ropeid.
Første, annet og tredje bind
SEFRAK-registrering fra 1994
"Hus i sentrum. Bevaring av kulturminner i Drammen sentrum" av
Jo. Sellæg
"Postkort forteller om Ringerike" av
Tor Østlund og Håkon Løbben

Om artikkelforfatteren

Jørn Jensen (40) er utdannet cand.mag. og er kulturvernkonsulent i Buskerud fylkeskommune. Her arbeider han med nyere tids kulturminner. Han bor i Røyken hvor han er født. Jensen har vært med på å gi ut bok om kulturlandskap i Nore og Uvdal. Han er bidragsyter til bladet til Fortidsminneforeningen, Buskerudavdelingen.

Hvordan holeværingene ble bønder

Helleristningen fra Sundvollen. (Foto: Buskerud Fylkesfotoarkiv).

> ***Åkerbruket var noe holeværingene ikke baserte seg på før det var tvingende nødvendig.***

Folk i Hole har ikke alltid sett ut over bølgende åkre og dyrket mark. Ved å studere arkeologisk materiale og landskapets form kan vi få en forståelse av hvordan holeværinger skaffet seg mat før gårdsbosetningen vokste frem. Jakt og fiske er nøkkelord. Skog og vann var folks spiskammer.

Av BENEDICTE GAMBORG BRISÅ

De eldste boplassfunnene i Norge er fra ca. 8000 f. Kr. og ligger alle ved kysten. Samme type funn viser at hele landet var tatt i bruk ca. 4000 f. Kr., men at hovedtyngden av bosettingen lå ved kysten og på fjellet. Det er usikkert om de boplassene som er funnet ved vassdrag og innlandsfjorder var permanente bosteder, eller om de bare vitner om sesongmessig vandring mellom sjø og fjell. Boplassenes avfallsdynger viser hele tiden at næringstilpasningen var basert på jakt og fiske. Ved inngangen til yngre steinalder (ca. 4000 år f. Kr.) vitner imidlertid pollenfunn om et nytt element i næringstilpasningen: korndyrking.

Når og hvorfor menneskene i Hole i hovedsak gikk over til å basere næringsgrunnlaget på jordbruk, er to viktige spørsmål. Når, kunne vi langt på vei fått svar på ved hjelp av pollenundersøkelser. Når det gjelder hvorfor, var det i lang tid én forklaring som dominerte debatten rundt overgangen fra jakt og fangst til jordbruk. Denne teorien forutsatte at jordbruket er en overlegen produksjonsform sammenlignet med en veide- og samlertilpasning og at alle derfor gikk over til å drive åkerbruk så snart de fikk kjennskap til det. Denne forklaringen regner vi i dag for å være for enkel og unyansert, – og ikke så lite kultursjåvinistisk.

Kunnskapen om jordbruket spredte seg ved folkevandringer og erobringer og ved kontakt mellom folkegrupper, f.eks. gjennom handel. Kanskje steinalderens holeværinger handlet med pels og skinn fra jakt på Krokskogen?

Øst for Tyrifjorden

Det ser ikke ut til å ha vært noen tidlig gårdsbosetning på østsiden av Tyrifjorden. Terrenget utgjør de minst egnede traktene for åkerdrift i kommunen, noe både typen gårdsnavn vi finner der i dag, den lave landskylden (landskyld var fra middelalderen et verdimål basert på gårdens samlede ressurser der f.eks. utmark og fiske også var medregnet) og mangel på jernaldergravhauger tyder på. Østsiden av Tyrifjorden må derimot ha vært attraktiv for mennesker som livnærte seg ved jakt, fangst og fiske. Krokskogens dyrerikdom, og de mange stup ned mot fjorden gjorde at dyrene kunne drives utfor under jakt.

Foto: Buskerud Fylkesfotoarkiv.

Flere dyregraver finnes også i området. Det er usikkert hvor gamle disse er.

Vest for Tyrifjorden

Vest for Kroksund var det ikke like gode muligheter for jakt i stor målestokk som ved stupene ned fra Krokskogen, og næringsgrunnlaget må derfor, fra et jegersynspunkt, ha blitt ansett som dårligere. Vi kan tenke oss at befolkningen og mulighetene til å skaffe seg mat på østsiden av Tyrifjorden etter hvert kom i ubalanse, noe som igjen må ha ført til en kamp om ressursene. Om ubalansen kom av befolkningsøkning, innvandring eller som følge av en reduksjon av en eller flere av de viktigste matkildene, er vanskelig å si noe om. Vi kan imidlertid tenke oss at en gruppe mennesker trakk over på den andre siden av Kroksund, kanskje i utgangspunktet bare som en sesongflytting, men etter hvert også som den tapende part i kampen om jaktterritoriet på Krokskogen. Trolig var åkerbruket allerede kjent, men lite attraktivt sammenlignet med jakt og fangst. Studier av befolkningsgrupper som fremdeles lever på steinaldernivå viser at det tar langt mindre tid i gjennomsnitt per dag å skaffe seg mat ved jakt enn ved å dyrke jorden. Åkerbruket var noe holeværingene ikke baserte seg på før det var tvingende nødvendig.

Fortrengt

For den fortrengte gruppen kan utnyttelsen og pleien av ville vekster ha utviklet seg fra å være en binæring på Krokskogen til å bli en hovednæring, basert på avl av kultiverte kornslag, i lavlandet i Hole. Halvøyene i Tyrifjorden, med sine slake hellinger, egner seg godt for dette formålet. Funn av flintsigder på Gjesval, Fekjær og Sørum vitner da også om tidlig åkerbruk.

De områdene i Hole hvor det er funnet flest flintavslag og steinredskaper er på Rørvik, syd for Rudsødegården, rundt den midterste Gjesvalgården, på Fekjær, syd og vest for Herredshuset, området på begge sider av riksvei 158 fra Løken og vestover mot Sælabonn og syd og vest for Sørum. Når vi skal overnatte ute, ser vi etter mye sol, drikkevann og utsikt. Det er på slike steder vi oftest finner steinalderboplasser. Mesteparten av de flintavslagene som er funnet i Hole, passer godt inn i dette mønsteret; de er funnet forholdsvis samlet i syd- eller vestvendte hellinger. Om menneskene som etterlot seg flintavslagene var de samme som etterlot seg flintsigdene, og om de i det hele tatt dyrket jorden, er uvisst. Det er imidlertid påfallende at konsentrasjonene av flintavslag og redskapsfunn er gjort i samme områder som der flintsigdene er funnet.

Samtidig med at jordbruket i Hole utviklet seg til å bli en hovednæring, kan befolkningen på østsiden av fjorden ha fortsatt sitt levevis. Etter hvert kan det ha blitt to grupper som baserte livsgrunnlaget på ulike ressurser. Den gruppen som lengst levde kun av jakt og fiske finnes ikke lenger og må derfor ha blitt fortrengt eller blandet med dem som var mer orientert mot jordbruk.

Bronsealderens bergkunst kalles jordbruksristninger fordi motivvalg og beliggenhet vitner om jordbrukstilknytning. Den samme symbolbruken finnes

imidlertid også i utmark eller ved fjord eller hav, langt fra fast jordbruksbosetning. I en slik sammenheng gir betegnelsen jordbruksristning liten mening, og kan tyde på at figurer ble brukt uten at symbolverdien de hadde for andre befolkningsgrupper ble vektlagt.

Helleristninger

Flere udaterte bergkunstfelt i innlandet i Telemark ligger på bratt fjell ned mot vann og er lettest å se fra båt. Dette kan ha sammenheng med at vannet var hovedfartsåren i eldre tider.

Tre steder i Hole er det funnet helleristninger. Samtlige regnes for jordbruksristninger og er datert til bronsealder. Bildene ligger nede ved fjorden, fra Sundvollen og sydover langs Holsfjorden. Vi demmer på Fjulsrud (Klokkehaugen), Sundvollen og Utvika (Berget).

Motivene er hovedsakelig skipsfigurer, men skålgroper, noen sirkler, en labyrint og en spiral forekommer også. Ristningene ved Berget kan lettest ses fra båt. Feltene kommer inn under den kategorien bronsealderristninger som ikke ligger i gammelt åkerland, men som likevel har figurer som tilhører bronsealderbondens symbolverden.

Helleristningene og bronsealderrøysene ligger i samme område. Begge typer fornminner ser her ut til å være knyttet til fjorden, hovedsakelig med beliggenhet i Utstranda og på øyene. Denne plasseringen kan ha betydning for forståelsen av Tyrifjorden som allfarvei i tidligere tider.

Områdene der helleristningene og mesteparten av bronsealderrøysene ligger, har som tidligere nevnt en landskapsform som gir lite rom for åkerbruk. Om menneskene som lagde bergbildene på østsiden av fjorden drev jordbruk, muligens på vestsiden av Kroksund, eller om de levde av jakt og fiske og bare var påvirket av en eventuell åkerbrukende befolknings symbolbruk, er vanskelig å si.

Siden det ikke ser ut til å ha vært gårdsbosetning i Utstranda før i kristen tid, er det vanskelig å se noen sammenheng mellom gårdsbosetningen og helleristningene, selv om disse ved symbolbruken viser tilknytning eller kjennskap til jordbruk. Kanskje kan helleristningene slik gi oss en pekepinn om når siste rest av en veideorientert befolkningsgruppe blandet seg med mer fastboende folk.

Kostholdets betydning

Et annet moment som kommer inn i problemstillingen her er et så moderne begrep som kosthold. Moderne sosialantropologiske undersøkelser har vist at mengden av stivelse i maten virker inn på kvinners fødselshyppighet. Det er stor sannsynlighet for at dette også kan ha vært tilfelle for tidlige holeværinger:

Hvis kvinner med stivelsesfattig kost for eksempel med hovedvekt på kjøtt og fisk, ammer barna lenge, kan de utsette første eggløsning etter fødselen i omkring fire år. Det blir dermed stor avstand mellom barnefødslene og færre barn. Mødre i en jakt- og fangstkultur har derfor aldri mer enn ett barn som skal bæres. Dette gjør stammen mobil. Den kan sesongmessig følge maten.

Hos kvinner med stivelsesrik kost for eksempel med hovedvekt på kornmat, er det sjelden mer enn 18 måneder mellom fødslene. De økte fødselstallene hos en fremvoksende jordbrukskultur må derfor ha ført til at mødrene ofte hadde flere barn som ikke kunne gå selv. Dette må ha begrenset mulighetene for sesongflytting og dermed gjort jordbrukerne enda mer bofaste.

I etterkant kan vi imidlertid se at den gruppen som ble fortrengt fra jaktområdene og som måtte ta til takke med dårligere jaktforhold, lengre arbeidsdager, større avhengighet av været og, på grunn av økt fødselshyppighet, reduserte muligheter for å flytte dit maten var, ble den hurtigst voksende og ekspanderende parten. På lang sikt ble dermed den tapende parten den vinnende, fordi det var denne gruppen som utviklet seg til etter hvert å danne grunnlaget for senere maktsentra og statsdannelser, det vi kaller vår sivilisasjon.

Litteratur og kilder:

Asheim, Vidar: Kulturlandskapets historie. Oslo-Bergen-Tromsø 1978.

Briså, Benedicte Gamborg: Fra romertid til svartedauen. Bosettingshistorie i Hole 300-1350. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo 1996.

Fornminner i Buskerud. Hole kommune. Rapport om topografisk-arkeologisk registrering for det økonomiske kartverket. Universitetets oldsaksamling. Oslo 1985.

Hagen, Anders: Helleristningar i Noreg. Samlaget 1990.

Håland, Randi og Gunnar Håland: I begynnelsen. Fra de første menneskene til de første sivilisasjoner. Aschehougs verdenshistorie bd. I. Red. Knut Helle, Jarle Simensen m.fl. Oslo 1982.

Juhl, Frank Allan og Ragnhild Krogness: Spor i Ringeriksjord. Tilleggsutredning. Kulturminner. Ringeriksbanen. Buskerud fylkeskommune, Kulturadministrasjonen. Drammen 1994.

Lillehammer, Arnvid: Fra jeger til bonde -inntil 800 e. Kr. Aschehougs norgeshistorie bd. I. Oslo 1994.

Magnus, Bente og Bjørn Myhre: Forhistorien inntil ca. 800. Cappelens norgeshistorie bd. I. Red. Knut Mykland. 1992.

Skattematrikkelen 1647 bind V Buskerud fylke. Red. R. Fladby og S. Imsen. Norsk lokalhistorisk institutt. Oslo 1993.

Om artikkelforfatteren

Benedicte Gamborg Briså (32) er født i Oslo og bor i Hole. Hun er utdannet cand. philol. og arbeider som amanuensis ved kartsamlingen ved Nasjonalbiblioteket i Oslo.

Hun har skrevet hovedoppgave i historie "Fra romertid til svartedauden. Bosettingshistorie i Hole 300-1350".

Har bidratt tidligere til Heftet "Ringerike". Hun var med å lage utstillingen "Fra åsatro til kristendom" på Ringerikes museum.

Da telefonen kom til Åsa

Allerede julaften 1888 ble den første telefonsamtale mellom Hønefoss og Oslo ekspedert. Etter hvert ble telefonnettet utvidet rundt Hønefoss, men det tok tid før dette teknikkens vidunder skulle få innpass i Åsa. Den første som arbeidet med å få telefon til bygda, var daværende bestyrer ved Vegaardsfjerdingens handelsforening på Vikheim, Ludvig Engebretsen.

Av OTTO FRYDENLUND

I 1898 førte Engebretsen forhandlinger med telegrafbestyreren i Hønefoss. Det var snakk om å få en talestasjon i likhet med hva det alt hadde vært i flere år hos Chr. Lundesgaard på Søndre Vaker. Men vilkårene var slik at det førte ikke fram til noe.

De fleste revolusjonerende oppfinnelser som er gjort i nyere tid, har hatt en trang fødsel. Det har tatt tid før de er kommet til alminnelig bruk. Slik var det ikke da skotten Alexander Graham Bell i 1876 fikk patent på sin oppfinnelse telefonen. Det tok ikke mer enn tolv år før den aktive industrimannen, Hagbart Thisted fikk opprettet en sentralstasjon i Glatveds Hotel med fire abonnenter i Hønefoss.

Først da de militære anla skytebane på Fleskerud i 1906, ble det spørsmål om telefon til Åsa. Det var Thv. Lerberg på gården Lerberg som var pådriveren for et telefonselskap i bygda. Sammen med telegrafbestyrer Ågenes, som var kaptein på Hvalsmoen, arbeidet de for et privat telefonanlegg.

Vegaardsfjerdingens telefonselskab ble stiftet 1909. Hovedæren for at selskapet ble en realitet har Thorvald Lerberg. Hvordan formann og styret i den nye foreningen ble valgt kjenner vi ikke til, men i styreprotokollen ble det 28. mars

Telefonapparatet som var i bruk til automatiseringen tok over.
(Foto: Otto Frydenlund)

1909 referert til kontrakt mellom abonnentene. Underskriverne av denne kontrakten, kan en vel anta er noen av de første abonnenter i telefonselskapet. Det var Andreas Evenstuen, Olaus Gusgaard, Nils Skjørvold, O.P.Svarverud, Thv. Lerberg, Otto Myhre, Andreas H. Tangen, Gabriel Fjeld, Joh. E. Pjåka og Joh. A. Pjåka.

Sentral på Vikheim

Det første sentralbord med ti linjer, fikk selskapet låne av telegrafbestyreren i Hønefoss. Dette ble montert hos kjøpmann Olaus P. Svarverud og betjent av ham.

Alt om høsten 1909 da Aug. Rytterager hadde etablert seg som kjøpmann på Vikheim, ble sentralen flyttet dit. En av grunnene var vel at Rytterager var utdannet elektriker, som da kunne ta hånd om eventuelle reparasjoner. Regnskapet for 1909 viste at det var 15 abonnenter.

En kontrakt fra 28.april 1909 som gjaldt graving for stolper lyder slik:

Bortsettes på Akord nedgravning af Telefonstolperne til Knut T. Tangen og Johannes Mattisen paa følgende Betingelser: Hullene skal i Fjeld være 38 " otte og tretti Tommer dybde i Fjeld og i jord 48" otte og firti Tommer for en omforenet Pris af fire Kroner pr Hul forresten henvises til kontrakt af 28. April d. Aar.

Otto Myhre Thorvald Lerberg A.H. Tangen.

Fri lokaltakst

For å kunne dekke foreningens daglige utgifter var den årlige avgift for abonnentene f. eks. i 1911, kr 25,- pr år. For den summen kunne en ringe fritt lokalt i bygda og til Hønefoss.

I 1912 ble det også anskaffet pengebøsser for dem som lånte telefonen, da måtte det betales 10 øre for hver samtale.

Fra starten av var det et jevnt tilsig av nye abonnenter. De som ønsket telefon sendte inn søknad til bestyrelsen, som da behandlet søknaden og satte opp betingelser. Det var vanlig at abonnenten skaffet stolper selv. Men oppsettingen av dem og linjestrekk med montasje av apparat, ble bekostet av selskapet.

Da sentralbordet bare hadde plass til ti linjer, ble problemet løst på den måten at det ble flere abonnenter på samme linja. Dette er velkjent for de gamle sentralene utover i distriktene. I Åsa kunne det være opp til tre husstander på en linje. Systemet virket slik at det var en, to eller tre kallesignaler til de forskjellige abonnentene. At det oppstod mange kinkige episoder sier seg selv med så mange på samme linja. Det var ikke enkelt alltid å høre hvor mange ganger

det ringte. Da var det å ta telefonen og da kanskje flere svarte samtidig, ble det noe rotete.

Det er blitt fortalt at en abonnent på samme linje som Gyrihaugen sendte grammonfonmusikk over telefon til vaktmannen Johan Borgersen. Det var vel for å få litt avveksling oppe på Gyrihaugtoppen.

Nye abonnenter

Kraftverket som lå oppe ved Jaklefoss og anlegget oppe ved Damtjern (til det nye kraftverket nede i Åsa) fikk telefon i 1910. Brannvakta på Gyrihaugen fikk telefon i 1912.

Nytt 50 linjers sentralbord ble innkjøpt i 1912. Nå ble det lettere å få en linje til hver husstand. På denne tida ble navnet Vegaardsfjerdingens telefonselskab forandret til Vegaardsfjerdingens telefonforening. Nytt sentralbord ble igjen anskaffet i 1928.

På grunn av Noreledningen, som ble bygget i 1927-28, måtte det strekkes to tråder til abonnentene der det før hadde klart seg med en, da en tråd gav for mye forstyrrelser fra Norelinja. Denne utgiften ble betalt av Noreanlegget.

I 1932 ble det ordnet slik at sentralen fikk hel døgnvakt. Hvis betjeningen var til stede og ekspederte samtalen utenfor vanlig tid, skulle det betales 25 øre ekstra, om natta kr. 1,00. Før var det bare på dagtid en kunne komme fram i telefon.

I 1944 da Telegrafverket tok over sentralen, var det 52 abonnenter. Dette var et stort antall etter den tids målestokk for ei lita bygd som Åsa. "Telefon i Vegårdsfjerdingen er blitt det folkelige kommunikasjonsmiddel den skal være", heter det i Ola Brændens historikk over telefonforeningen, som kom ut i 1945.

Når vi nå ser tilbake på den tida det var sentralbord med betjening, kan det se litt idyllisk ut. Det var ikke snakk om å kunne telefonummeret når en skulle ringe innen bygda. Det gikk bare på navnet til den en ønsket å prate med. Sentralbetjeningen var godt orientert om bygdefolkets gjøren og laden. Skulle du ha tak i en person, fikk du ofte opplyst om vedkommende var hjemme. Kanskje fikk du beskjed om hvor vedkommende var. Betjeningen behjelpelig med de utroligste ting. I ulykkestilfeller og brann var det en lettelse å kunne ringe sentralen som ordnet med hjelp.

Telefonsentralen i Åsa var plassert på Vikheim fra 1909 til 1966.
(Foto: Otto Frydenlund)

Foruten Rytterrager selv, var det stemmene til Karoline Evenstuen, Helga Tangen (Steen) og Solveig Rytterager som var de mest kjente på telefon. Folk i bygda betraktet dem som satt på sentralbordet som familiemedlemmer.

I begivenhetenes sentrum

Betjeningen ved sentralen var til uvurderlig nytte under siste krig. Var det diverse kontroll på vei hit til Åsa, ja da kom telefonen i bruk. Abonnentene rundt ved Hesselberg var flinke til å melde i fra til sentralen når noe var på gang, slik at meldingene kunne komme videre. Blendingsvaktene beklaget at de fra riksveien kunne se det lyste flere steder. Men når de kom fram, var det mørkt. Sentralen hadde vært i virksomhet. Det samme var når fiendtlige styrker var på vei for å ha en eller annen razzia. Da gikk alarmen over telefon, slik at det kunne sendes bud til og med langt innover skauen.

9. april 1940 spilte telefonsentralen på Vikheimen en rolle for begivenhetene denne dagen. Ved sekstida om morgenen landet det første norske flyet på isen inne i Åsa. Etter hvert kom det meste av den flystyrken som Norge hadde, under kommando av den legendariske kaptein Ole Reistad. Denne dagen ble telefonsentralen sentrum for det norske flyvåpenet.

Det å holde telefonlinjene i orden gav en del arbeide. Ole Bjørnstad hadde i mange år jobben med å passe på linjene. De første årene ble det pålagt abonnentene og ordne opp om det skulle bli "slyng" på linja. Det vil si at trådene rotet seg sammen under f.eks. sterk vind. Ledningen opp til Gyrihaugen gav en del arbeide, særlig om våren når den skulle gjøres klar for brannvaktsesongen. Ledningen var her festet i trærne.

Men utviklinga gikk sin gang. Det kom på tale at Telegrafverket skulle ta over sentralen og den 1. april 1944 går eierskapet over fra Vegårdsfjerdingens telefonforening til Telegrafverket. Først i 1966 ble sentralen automatisert, da var det slutt på sentralen på Vikheim, hvor den hadde hatt tilhold i 57 år.

Kilde:
Ola Brænden: Vegårsfjerdingen Telefonforening gjennom 35 år.

Den store utskiftinga i Steinsfjerdingen i 1890-åra

Vekkeren Eng mellom Hurumåsen i øst og Osloveien i vest framstår etter utskiftinga i 1894-97 i dag som et veldrevet jordbrukslandskap og kornkammer. Bildet er tatt fra Burudknatten, lengst nord på Hurumåsen. Vegetasjonsrekka som går tvers over bildet ligger langs Vakerbekken (Vestigardsbekken). (Foto: Gudmund Bakke)

Et kort brev fra gårdbruker Mads Øderaa i Hole var foranledningen til den omfattende utskiftinga i Steinsfjerdingen i midten av 1890-åra. Den førte til at et tjuetalls gårder i Hole og Ringerike fikk en mer sammenhengende jordvei, til avløsning fra den gamle teigblandinga. Mest dramatisk ble det for de seks brukene som måtte flytte sine gårdstun.

Av GUDMUND BAKKE

Mads Øderaa ønsket å få samlet sine åkre, som lå spredt i tre teiger. Øderaabonden antok at også nabogårdene Mo, Bjørke (fem bruk), Sonerud (to bruk) og Vangen (jordmorboligen) ville involveres i grensereguleringene. I løpet av våren 1894 bestemte imidlertid retten at også Hurum-gårdene (ni bruk), Vegstein (tre bruk), Braak, Gile (to bruk), Gihleødegaarden og Hungerholdt måtte være

Slik lød brevet:

«Herved begjæres udskiftning afholdt paa gaarden Øderaa med Bjerke, gaardsno. 1 i Hole thinglag, Ringerikes fogderi, tilfølge lov af 13de marts 1882. Min indmark, brugsno. 3, ligger i 3de teige, der ønskes samlede. Interesserede i forretningen ere: gaardene Mo, Bjerke, Vangen og Sonerud. Nabogaarde ere: Sørum, Bjørnstad, Hurum, Gihle, Raa, Berger og Frog. Det forbeholdes udskiftningsretten at bestemme forretningens omfang etter aastedets befaring. Muligens kan flere gaarde blive inddraget i udskiftningen end af mig forudseet. Forretningen ønskes paabegyndt snarest muligt. Øderaa, den 20de januar 1894. Ærbødigst M. Øderaa.»

med for å få en vellykket utskifting. I tillegg kom den til å omfatte flere mindre eiendommer, samt en del teiger på den såkalte Vekkeren Eng, som var oppstykket og delt på flere gårdbrukere i området.

Protester

Det begynte med at fire av gårdbrukerne på Bjørke protesterte. Det samme gjorde Engebret Moe (representert av sin fars tremenning Haaken Færden) og Alf Hurum på Sonerud. Da det ble klart at også Hurum- og Vegstein-gårdene måtte skiftes, protesterte i tillegg samtlige sju Hurum-bønder, og to av de tre brukerne på Vegstein (Edvard Walbækken og Karl Kristiansen Sonerud). Det samme gjorde Ole Gulbrandsen Lohre på Nordre Lore, som eide Gihleødegaarden. Engebret Olsen Hurum, som eide både Vestigarden og Søgarden Hurum, protesterte heftig mot at Hurum-gårdene skulle med, og satte spørsmålstegn ved utskiftingsrettens arbeidsmetoder. I løpet av snaue to timer hadde retten befart 16-17 tildels store teiger, og det var for overfladisk, mente Hurum-bonden, som hadde forventet såpass interesse fra utskiftingsrettens side, at alle eiendommer «blev nøiagtig bifaret». Men det var fånyttes.

Omfattende arbeid

Skifteformann Jonas Frost hadde med seg de to gårdbrukerne Edvard Johannessen (Sørum) og Johan Berg i utskiftingsretten. Varamennene Hans Onsager og Jørgen Hafnor (Gomnes) kom også til å bli mye involvert.

28. april 1896 startet boniteringen. Det var et omfattende arbeid, da retten nøye måtte påse at ingen bruk fikk bedre eller dårligere jordvei enn før. Retten arbeidet i én uke på Bjørke og Øderaa, én uke på Vegstein og én uke på Hurumgårdene, og i tillegg gikk det med et par dager på de øvrige gårder. Da retten avsluttet arbeidet i marken 2. juli 1896, ble det antydet at det var aktuelt å måtte flytte gårdstunet til en av Bjørke-gårdene (tilhørende Johan Bjerke, i dag en del av Bjellas gård Vestre Bjørke, gnr. 182/1-4), noe som naturlig nok førte til heftige protester fra vedkommende bonde. Retten lovet at «spørsmaalet vil blive lagt under fornyet overveielse».

Formann Frost hadde arbeidet hele sommeren med å bringe «fornøden klarhed» i spørsmålene om flytting av gårdstun, samt hva dette ville koste. Utpå høstparten ble retten samlet igjen, og 15. oktober sprang bomben: Seks gårdstun måtte flyttes, og i tillegg en rekke låver, smier og andre bygninger som lå på teiger som nå fikk nye eiere. Hele forretningen ble beregnet til å koste 13 030 kroner, hvorav det skulle søkes om statsbidrag på 6000 kroner (som seinere ble innvilget). Og Johan Bjerke på Vestre Bjørke (i dag 182/4) kunne puste lettet ut. Han slapp å flytte sitt gårdstun. I stedet var det eieren av Østre Bjørke (i dag 183/2) som måtte forberede seg på oppbrudd.

Gårder flyttes

Gårdene som måtte flyttes, var følgende.

1. Østre Bjørke (gnr. 183/2 i Hole)

Gården ble flyttet cirka 500 m mot øst, fra Bjørke og ned til Sonerud ved Steinssletta, eier 1896 Anders Johannesen Bjerkes enke Lise Bjerke, i dag Maren Bjerke. Flytting av hovedbygning, bryggerhus, stabbur, låve med stall og fjøs, samt vedskur, redskapshus, grisehus, smie og badstu ble av retten taksert til 3435 kroner.

2. Oppigarden Hurum (gnr. 186/1 i Hole)

Gården ble flyttet 1,5 km mot nordøst, fra Hurum til grensen mot Norderhov (Myra), eier 1896 Anders Syversen Hurums enke Lovise, i dag Randi Hurum. Flytting av stuebygning, bryggerhus, låve med stall og fjøs, samt stabbur, vognskur og smie taksert til 2200 kroner.

3. Øver-Nigarden Hurum (gnr. 186/13 i Hole)

Gården ble flyttet cirka 500 meter mot nordvest, fra Hurum og ut på jordet vest for Hurumsåsen, eier 1896 Hans J. Hurums enke Gunhild, i dag Harald Englund. Flytting av husene taksert til 2075 kroner.

4. Søndre Vegstein (gnr. 185/5-7 i Hole)

Gården ble flyttet 1,2 km mot sørøst, fra Vegstein-tunet til vestsida av Hurumåsen, eier 1896 Karl Kristiansen Sonerud, i dag Kristoffer Kjos. Flytting av to stuebygninger, låve med stall samt fjøs og jordkjeller, bryggerhus, stabbur og vognskur taksert til 2810 kroner.

5. Hurum (gnr. 186/17 i Hole)

Bruket ble flyttet cirka 1,1 km mot sørvest, fra grensen mot Norderhov (Myra) til vestsida av Hurumåsen, eier 1896 Ole Borgersen Hurum/Myra, i dag Erik Roland Jensen. Flytting av stuebygning, låve og fjøs taksert til 550 kroner.

6. Kongelf (gnr. 8/5 i Ringerike)

Bruket ble flyttet fra Kongelf i Hurumåsens vestre kant, til Askim nord for Vegstein-gårdene (kalles i dag Askim), eier 1896 Hans Kongelf, i dag Helge Martin Askim. Flytting av stuebygning, lade og fjøs taksert til 600 kroner.

«Og so er der skigardar og ledgrindar millom kvar stripe. Det er inkje under der kan verta jorddyrking av! Og so all den daglege trette og banning og øydelegging av skogen til gjerdi!»

(Aasmund Olavsson Vinje om den gamle teigblandinga i «Dei to grannar i Odalen», i boka «Ferdaminne frå sumaren 1860»).

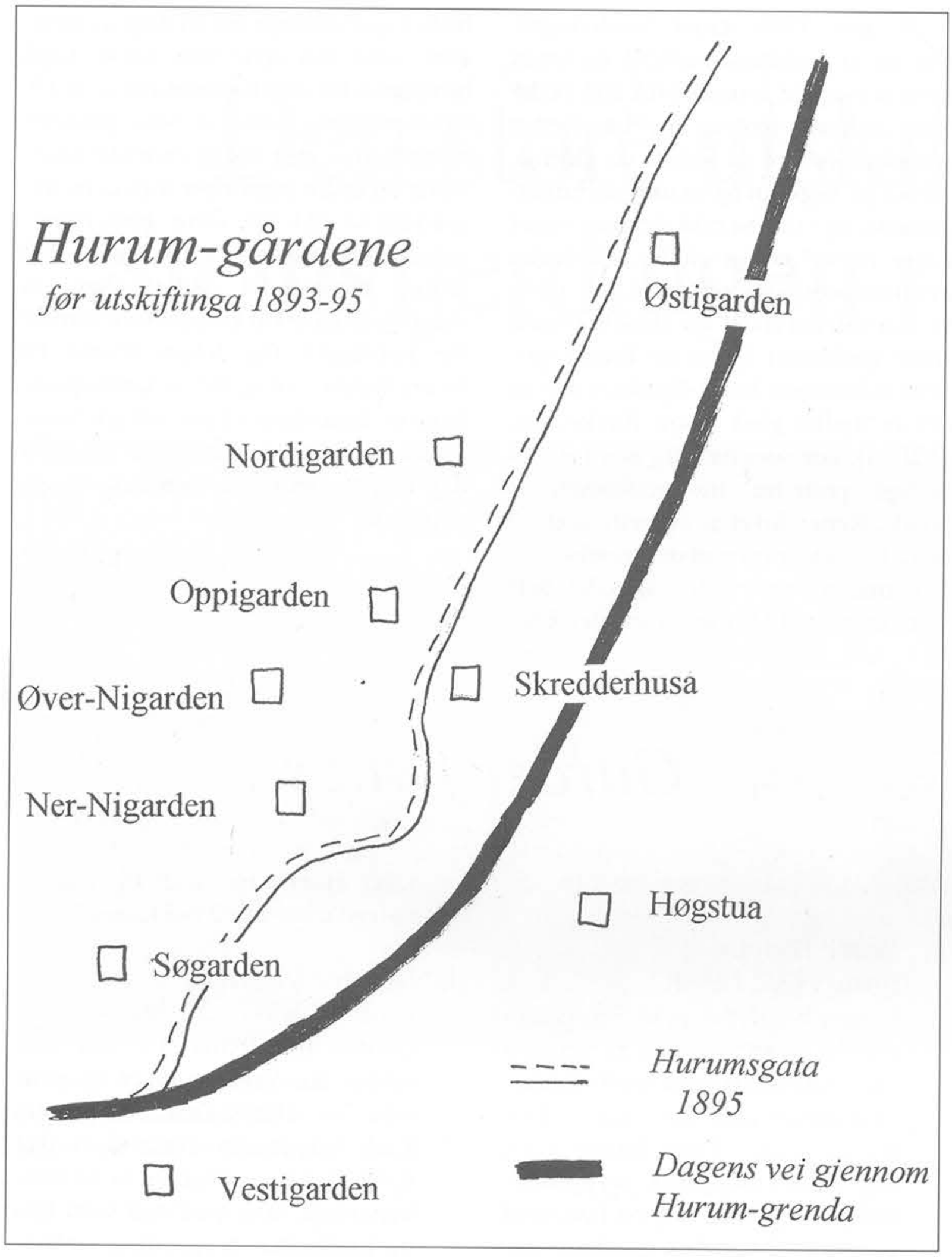

Kartet viser hvordan Hurum-gårdene lå innbyrdes før utskiftinga. Oppigarden og Øver-Nigarden ble flyttet, og de øvrige gårdstun ligger i dag stort sett som de gjorde for mer enn hundre år siden.

Eierne av tre større gårder, samt et mellomstort og to mindre bruk måtte forberede flytting av sine våningshus og driftsbygninger. Slektenes århundrelange bånd til tun og jord ble revet tvert over, en prosess som utvilsomt førte med seg vemod for mange. I tillegg måtte en del «lader» (låver) som lå rundt på småteigene flyttes. Mads Øderaa fikk 50 kroner for å flytte sin låve fra Vekkeren eng ved Vestigardsbekken, mens Edvard Valbekken på Vegstein fikk 200 kroner for å flytte en låve han hadde på naboteigen. Flytting av Ole G. Lohres store låve på Gileødegården, mellom Gile og Kongelf, ble av retten taksert til 330 kroner.

Det endelige vedtak om utflyttingskostnadene ble fattet i møte i hotelleier Selmers bopel på Sollihøgda 20. november 1896. Og her ble det klart at gårdbrukerne som ble berørt av utskiftingen, i fellesskap måtte dekke flytteutgiftene som oversteg statsbidraget.

«Gamlegata» delt

Så gikk ett år. Den 4. november 1897 ble alle impliserte parter innkalt til møte hos Ole Langslet på Nordre Gile. De foreslåtte skifter var kontrollregnet og de nye grenselinjene utstukket i marken. De som nå ønsket justeringer, måtte bringe fram disse. Forretningen fortsatte dagen etter, og noen av de ønskede justeringer ble foretatt.

I slutten av november ble Bjørnstad gård dratt med i utskiftinga, for å få en mer hensiktsmessig grense mot Bjørke. Bjørnstads eier Anders Frøhaug nektet, men ble avvist, og retten stilte seg i samme vedtak undrende til at den omhandlede grenselinje ikke var blitt ordnet ved utskiftinga på Bjørnstad i 1884. Dessuten ble fem – seks mindre eiendommer bestemt tatt med i utskiftinga, blant annet. Gatevold og Kleven, og den gamle hovedveien fra Hungerholdt og nordover (den såkalte Gamlegata) ble delt på de tilstøtende eiendommer med en halvpart til hver side.

Endelig ble forretningen utvidet til også å omfatte utskifting av Øderås og Mos skogteiger i Mosmoen. Mads Øderaa ønsket å få samlet sine to skogstykker, den såkalte «Lamoteig» og «Sørmoteig» i ett stykke. Og det fikk han etter makeskifte med Engebret Moe, noe som blant annet. førte til at den av Hanserudplassene som lå nærmest Lamyra, og som hadde tilhørt Øderaa siden gården ble fraskilt Mo ved et arveoppgjør i 1794, dermed kom tilbake til Mo. Disse skogstykkene er i dag oppdyrket.

Gamle navn

Den 1. desember 1897 ble den endelige avgjørelsen om utskiftinga kunngjort. I protokollen fra møtet på Nordre Gile, hvor 14 av de berørte brukerne hadde møtte fram, ble de nye grenselinjene nøyaktig beskrevet.

I protokollen framkommer en rekke gamle navn på teiger, jorder, brønner og ferdselsveier, og det redegjøres for reglene som gjelder for tidligere stier og driftsveier, anlegg av nye veier, fordeling av gjerdeplikt osv. Tidligere veier og stier over de utskiftede eiendommenes dyrkbare mark er bestemt fjernet, og det er beskrevet hvilke eiendommer som får angjeldende jord. De nye veiene skal anlegges seinest innen utgangen av

Omstridt lovbestemmelse

Fra gammel tid førte deling av gårder i mindre bruk til at jorda som tilhørte de enkelte bruk ofte ble spredt i mindre teiger. Allerede Magnus Lagabøtes landslov hadde bestemmelser om oppløsning av slike teigblandinger, men langt opp mot vår tid var det betydelig motstand mot å endre århundrelange eiendomsforhold. Etter hvert som mer moderne redskaper ble utviklet i jordbruket, tvang imidlertid omfattende utskiftninger av jord seg fram. Nye utskiftingslover i 1857 og 1882 bestemte at slike saker skulle avgjøres av en utskiftingsrett bestående av en profesjonell utskiftingsformann (nå jordskiftedommer) og to lekmenn.

I årene 1894-97 ble det gjennomført en utskifting i nordre del av Steinsfjerdingen som møtte sterk motstand hos flere av de involverte gårdbrukere. Men med loven i hånd gjennomførte utskiftingsretten det som i ettertid er blitt kalt en av de mest omfattende utskiftninger av jord i Norge. Seks gårdstun måtte flyttes og et tjuetalls bruk fikk endret sine grenser.

1899, og det er bestemt hvem som skal forestå anlegg av veier, grøfter, hvor vann kan ledes osv. Seinest 15. mai 1898 skal de gamle gjerdene være fjernet, og nye skal være oppført innen 15. juni 1899.

Protokollen omhandler dessuten vann- og brønnforhold, skog, frukttrær og bærbusker, avløpsgrøfter («naboerne pligter at modtage vandet») og fiskerettigheter. Hurum-brukernes gamle fiskerettigheter ved Hungerholdt-evjua og «Støren» forble urørte. Verdien av skogen som ble skiftet mellom Mo og Øderå skulle fastsettes av en uhildet, kyndig mann innen 1. juli 1898, mens skogsveier, opplagsplasser for tømmer samt fiskeriet i Mostjernet ikke ble berørt. Vi merker oss ellers at det ved oppgang av ny grenselinje i moen var den gamle husmann Jacob Ellefsen på Mo-plassen Søndre Rønningen som møtte for Engebret Moe.

Mo gård sin rett til vann fra Øderås eiendom opprettholdes. Tre av brukerne på Bjørke «bibeholder sine vandrettigheder som før, og Vestengbrønden flyttes ned til Mosmærket». Her skulle de tre i fellesskap tømre opp en ny brønn til eget bruk. Også adkomstveiene til brønnene beskrives. Det var viktig med reint og godt drikkevann, da som nå.

Husmannsplassene

Den minste av de to Hanserud-plassene tilhørte Øderaa, men ble etter utskiftinga igjen gården Mos eiendom (Øderaa ble fraskilt Mo i 1794). Husmennene (og husmannsenkene) fikk klar beskjed: «Ingeborg Hanserudhagen svarer pligt som før til Mads Øderaa, der erlægger til Engebret Moe i afsavnsgodtgjørelse 10 kroner pr. aar saa længe hun bruger og beboer pladsen, senere tilfalder pladsen Engebret Moe». Liknende bestemmelser finner vi om plassene til husmennene Johan Nilsen og Nils Gulbrandsen (Bjørke), Ole Ibsen og Inger Olsdatter Gata (Hurum), Andreas Johansen (Myra), og Gudbrand Larsen og Iver Ellingsen (Vegstein). Når plassene ble ledige, skulle de respektive eiere snarest fjerne og bortføre husene.

Frukt og bær

«Karl Soneruds frugtræer afhøstes af ham i de 2de første aar efter de nye skifters ibrugtagen, hvorefter der udbetales ham 35 kroner af Prydz og 25 kroner av Walbækken for frugttrærne, der følger grunden.» Intet ble glemt når det gjaldt den av de tre Vegstein-brukerne som måtte flytte gården sin i overkant av én kilometer mot sør-øst, Karl Kristiansen Sonerud. At han uten egen kostnad fikk ny vei fra hovedveien ved Gatevold og over jordet østover til sin nye eiendom, var nok mager trøst. Det var Ole Langslet og Johan Gatevold som skulle opparbeide veien, med forsvarlige grøfter på hver side – og «stenfylde til denne vei kan tages i Hurumsberget på Karl Soneruds eiendom.»

Bærbusker måtte flyttes i løpet av de to første åra. For den som hadde sådd rug på en teig som han nå måtte gå fra, ble bestemt at han skulle ha halvparten av kornbåndene etter at den nye eier hadde høstet kornet.

Utskiftingsretten hadde tenkt på det meste: «Anders Andersen Hurums enke yder til Gunhild Hurum 50 – femti – kjærrelæs kogjødsel, hvilke hun transporterer til hendes nye eiendom, hvor Gunhild anviser.»

Da utskiftingsforretningen ble hevet 4. desember 1897, gjensto fortsatt mye arbeid. Særlig for de seks som måtte flytte sine gårder. For Bjørke-gården som ble flyttet ned til Sonerud-krysset, ble låven med stall og fjøs flyttet i 1900, mens hovedbygningen ble flyttet i 1901.

I 1901 ble også bygningene på Oppigarden Hurum flyttet – årstallet er hogd inn i tømmerbjelken over fjøsdøra.

Kilder:

«Udskrift af Buskerud amts udskiftningsprotokoll» av 4. desember 1897 (registrert på EDB av Genealogisk Datasentral Ringerike).
Diverse matrikler for Hole og Norderhov.

Om artikkelforfatteren:

Gudmund Bakke (51) er født i Åsbygda og bor i Haug og er bygdebokforfatter i Hole. Han har bidratt med artikler til heftet siden 1992 og var med i redaksjonen fra 1993 til 1998, som redaktør årene 1993 til 1995.
Bakke er utdannet cand.philol. med historie som hovedfag. Han har arbeidet som lærer, journalist og forretningsdrivende og har skrevet skolehistorien for Vang skole og Åsbygda skole, samt Åskameratene U& ILs 50-årsberetning. Han har nylig avsluttet arbeidet med Osvaldgruppas historie på Ringerike.

Et sjeldent smykkefunn i Hole

Høsten 1988 fjernet jeg noen røtter etter nedhugde epletrær ca. 25 meter vest fra hovedhuset på "Gammelklokkergården" Hundstad i Hole. Da kom en bronsespenne (brosje) for dagen som skulle vise seg å være det eneste funnet av "konisk spenne" i Sør-Norge.

Av FREDRIK C. HILDISCH

Det første offisielle bildet av den originale bronsespennen. Vi kan se at en liten av del av toppen har smeltet. (Foto: Bjørn Knoph)

Andre funn er i Trøndelag og Nord-Norge, mens disse spennene ikke har samme mønster som den jeg fant. Det var fra tidsepoken som tilhører den yngre jernalder (den nordiske jernalder), og folkevandringstiden er ca. 400 – 600 e. Kr. F. Det er førhistoriske tid. Derfor kjenner vi ikke til hva de het eller hvem som bestemte i Norge. Vi vet at det har bodd mennesker i Norge i flere tusen år.

Som kjent begynner Norgeshistorien med vikingtiden (800 – 1050 e. Kr.) Da nevnes konger og småkonger o.a. med navn og opplysninger om deres slekter, deres feider og kriger for å beholde makten.

Noen dager før funnet hadde jeg dypharvet jordet og måtte avslutte harvingen da det kom regn.

De løse røttene ble håndplukket og kastet opp i en tilhenger for å fjerne disse fra jordet. – Og plutselig lå den synlig i jorden. Trolig har regnet vasket bort det tynne jordlaget som hadde lagt seg på spennen under avsluttet harving. Bronsespennen hadde nemlig lik farge med jorden. Den var godt synlig der den lå.

Jeg så på spennen og så at nålen manglet. Trolig hadde nålen vært av jern og rustet bort. Jeg forsto at den måtte være gammel, kanskje hundre år eller noe slikt, antok jeg ved første øyekast. Jeg puttet den i lommen og fortsatte arbeidet med å fjerne de løse røttene. Etter avsluttet arbeid, la jeg bronsespennen i en liten eske, hvor jeg har andre ting som er funnet på gårdens jorder gjennom noen år, blant annet hestesko og benrester.

Funnet på gården viste seg å være det eneste funn av "konisk spenne" i Sør-Norge. Da dette ble kjent i 1991, ble det raskt markert i media. Som så ofte i lokale sammenheng omtalte Ringerikes Blad først det lokale funnet. "Begivenheten" ble fulgt opp av radio, tv og fylkets aviser. To aviser i USA spanderte helside om funnet. Det førte til at oppmerksomheten for min turisme også økte fra denne del av verden.

Jeg fant fram igjen den gamle bronsespennen fordi jeg mente at den kunne passe som smykke til Ringeriksgenseren som min kone, Guro Hildisch, nylig hadde startet produksjon av og salg av fra gården. Jeg fotograferte spennen og bildet ble sendt til Oldsaksamlingen i Oslo med spørsmål om de kunne tidsangi den. Et rask svar opplyste at spennen var fra 550 – 650 e. Kr. og var en "konisk spenne". Jeg fikk beskjed om at jeg straks, i følge lovverk, måtte sende den til Oldsaksamlingen for deponering. Bronsespennen befinner seg i dag hos Oldsaksamlingen. Men først ble det laget en avstøping– en kaldstøping måtte det bli så ikke originalen skulle ta skade.

Professor Arne Emil Christensen (t.h.) fra Oldsaksamlingen i Oslo får overrakt bronsespennen av Fredrik C. Hildisch. (Foto: Privat)

Solsmykke

Spennen er et urnorsk solsmykke som symboliserer solen, rundingen, hjulet og fruktbarheten. Solen var den største av alle makter. Når denne kom ordentlig frem etter mørketiden, var den en stor kontrast og sett på som noe overnaturlig. Hundstad-Spennen har en rund form som et hjul og en sol. Folk hadde flere symboler og hjulene er solbilder. Kleberstein ble brukt som form når smykker ble støpt. Kanskje ble nevnte steinsort brukt da denne spennen ble støpt? De eldste runeskrifter i Norge er fra 200-tallet e. Kr. Dette nevnes for at leseren skal få litt perspektiv om hvilken tid vi snakker om, omkring 200 år før vikingtiden.

En sammenligning av spennen og gårdens logo viser at mønsteret er det samme. Man kan kanskje tro at jeg fant spennen først og laget logoen til gården ut fra spennens mønster og form. Slik er det imidlertid ikke. Jeg laget logoen i 1982 og fant spennen seks år etter. Det er merkelig, underlig og kanskje litt mystisk også! Var det tilfeldig at jeg ga logoen en gitt form som lignet den spennen som lå skjult på gårdens jorde og ble først funnet av meg i 1988? Det forteller at mye kan hende under solen som vi mennesker ikke kan gi noen forklaring på.

Hvem var eieren?

Hvordan kunne historien om spennen være? Var den norsk eller nordisk? Hvem kunne ha båret den? Den var ca 1400 år gammel. Hvordan så Norge og verden ut den gangen for så mange år siden?

Etter mange undersøkelser og grundig arbeid, synes jeg at jeg hadde fått historien på plass. Den koniske spennen i bronse har trolig fulgt eieren i graven som skikken den gangen var.

Det må ha vært en kvinne av høy byrd. Sannsynligvis hadde hun to spenner på seg for å holde kjolen oppe. Bare den ene av de to ble funnet. Oldsaksamlingen har senere brukt metalldetektor for å forsøke å finne den andre. Bålbegravelse var vanlig for fremtredende personer og spennen bærer tydelig preg av det. Toppen av spennen er tynnere enn selve bronsespennen og er litt ødelagt, antagelig på grunn av varmen fra bålet. En liten del av toppens side hadde smeltet. Bålbrenning er i dag som kjent vanlig i flere land, blant annet i India.

På Hundstad-Spennen i sølv har toppen fått en blankpolert overflate for å vise at originalen var metallisk annerledes på dette punkt.

I produksjon

Siden vi hadde gårdsturisme som tilleggsnæring, fikk jeg satt spennen i produksjon og for salg til de besøkende. En gullsmedmester på Vestlandet fikk oppdraget med å påta seg det faglige støpearbeidet og lage spennene helt ferdige. Spennen er en håndstøpt kopi av funnet. Jeg ønsket å vektlegge at Hundstad-Spennen skulle ha høy faglig kvalitet og at sluttprisen til turisten skulle være prisgunstig. Det mener jeg er oppnådd. Sølvspennen selges direkte fra gården. Et gårdssalg passer godt inn i min turisme og gir den besøkende mer tilhørighet til spennen – enn om den kjøpes over disk ett eller annet sted. Noen eiere av suvenirbutikker i USA har gjennom årene, kommet uanmeldt med ønske om å selge sølvspennen i sine butikker. Det har jeg avvist. Hundstad-Spennen har fått en bra utbredelse og er havnet i mange land. Den er ikke blitt en "masseartikkel". Det har heller ikke vært meningen siden salgsstedet kun er fra ett sted: gården her.

Det var naturlig å kalle kopien av den koniske spennen for Hundstad-Spennen. Bare noen hundre meter fra "Gammelklokkergården" Hundstads bebyggelse er det gjort rike gravfunn. Gården har gravhauger på sin eiendom. I arkeologisk sammenheng er området Hundstad et begrep. Selv om originalen er i bronse, er kopiene støpt i sølv, siden sølv for de aller fleste har en metallisk verdi. Bronse er en legering av kobber og tinn.

Om artikkelforfatteren

Fredrik C. Hildisch (68) er født i Oslo og bor på Røyse hvor han er turistvert. Han er utdannet innen salgs- og markedsføring og har arbeidet som eksportsjef ved radio- og tv-fabrikkene Radionette og Tandbergs Radiofabrikk. Han har engasjert seg i Holes skolehistorie, lokale mattradisjoner og Ringeriksbanen.

Bussens historie på Ringerike, del 2:

Mange små rutebilselskap ble ett stort

Etter hvert som den første pionertiden var tilbakelagt, ble det klart at det å drive med rutebiltransport på Ringerike kunne være et lønnsomt prosjekt. Svært mange ville kjøre og fikk også konsesjon både på ruten Hønefoss – Oslo og på lokalrutene i distriktet. Konkurransen ble hard og rutebildriften både urasjonell og lite oversiktlig for passasjerene. Slik kunne det ikke fortsette.

Stramme karer under en pause på Norefjell tidlig på 1950-tallet: Fra venstre: Olaf Engeseth, Willy Ødegård, Trygve Kristiansen, Lars Skaug og Reidar Reiersen. (Foto utlånt av O. Engeseth)

Av SVEIN ÅGE ERIKSEN

Familien Engeseth på Hønefoss kom til å stå svært sentralt i utviklingen. Både grunnleggeren Peder Engeseth og senere sønnene Olaf og Ludvig innså at det var nødvendig med en kraftig reduksjon i antall rutebilselskaper. På det meste var det hele 35 selskap som drev rutebil-, kombinert- eller godstrafikk på Ringerike. Likevel skulle det ta mange år før det bare ble ett selskap som kunne ta seg av hovedtyngden av trafikken. Det skjedde først i 1994 da Olaf Engeseth solgte Engeseth Busslinjer til NSB Biltrafikk og som i dag heter Nettbuss.

I forbindelse med frigjøringen fikk Olaf Engeseth (i midten) i oppdrag å hente en gruppe engelske militære på Eggemoen og kjørte dem til Oslo. Engelskmennene fant nemlig ikke Gardermoen flyplass, men landet i stedet på Eggemoen. Siden de skulle til Oslo, hastet det med transporten videre. På bildet, som er tatt utenfor hjelpefengslet i Storgata i Hønefoss, ser vi også Andreas Palerud i Hønefoss-politiet. (Foto utlånt av O. Engeseth)

Første pendler

Pendlerne kom til å få en stor betydning for utviklingen av rutebiltrafikken på Ringerike og spesielt mellom Hønefoss – Oslo. Men pendlingen startet nærmest ved en tilfeldighet, minnes Olaf Engeseth.

– Det var en kar som het Holtan som bodde på Lisletta. Mot slutten av 30-åra tok han kontakt med far min og lurte på om det ikke gikk an å få kjøpt et månedskort mellom Hønensvingen og Oslo. Egentlig hadde han tenkt å leie en hybel i byen, men likevel ville han undersøke hva det eventuelt kostet med et månedskort.

– Hva koster hybelleien? spurte Peder Engeseth.

– Det er 70 kroner måneden.

– Ja, da blir det samme pris på månedskortet, bestemte far.

Olaf Engeseth fotografert på Steinsletta i Hole med en Scania-Vabis B 22 1947-modell med kjennetegn A-15089 med karosseri av tre bygget i Arvika.
(Foto utlånt av Olaf Engeseth)

Selv om månedskortet på samme strekningen i dag koster 1570 kroner, er det fortsatt rimelig å bruke bussen sammenlignet med hva du må betale for en hybel i hovedstaden. I dag er det rundt 1200 mennesker som daglig pendler fra Jevnaker, Ringerike og Hole kommuner til Oslo.

Knottfyring

Da krigen startet i 1940 gikk rutebileierne på Ringerike en vanskelig tid i møte. Engeseth hadde åtte rutebiler da krigen brøt ut, men den tyske okkupasjonsmakten rekvirerte de fleste rutebilene i Oslo. En av bussene ble også gjennomhullet under angrepene i Haugsbygd i aprildagene i 1940. En annen buss ble ødelagt under den store eksplosjonen på Filipstad i Oslo. Med energisk innsats fra rutebilselskapene, deres sjåfører og servicepersonale, lykkes det imidlertid å holde trafikken forbausende godt oppe under hele krigen.

– Selv om vi mistet noen rutebiler, hadde vi fortsatt noen til å holde trafikken vel og merke med noe færre avganger. Vi fikk diesel til Oslo-ruta, mens lokalrutene gikk med generatorer og knottfyring. Jeg tror vi var nede i en seks – syv avganger til Oslo per dag under krigen.

Det ble tidlig bestemt at Olaf Engeseth skulle inn i rutebilselskapet.

– Jeg fikk klar beskjed om at dersom jeg skulle inn i selskapet, måtte jeg starte på bunnen og arbeide meg oppover. Derfor ble smøregrava min første jobb i busselskapet. Etter endt handelsskole, startet jeg min løpebane i smøregrava. Det måtte vært rundt 1940 – 41. På den tiden hadde vi en glissen og gammel garasje der Hønefoss-senteret står i dag. Forholdene var kummerlige. Jeg husker spesielt i 1943. Da var det fryktelig kaldt. Den gangen var det ikke snakk om noe frostvæske på bilene. Derfor måtte vi tappe av alt vannet hver kveld så motorene ikke skulle fryse i stykker. Men dette var likevel ikke nok. En morgen var det 24 kuldegrader. Vannet frøs straks vi fylte det opp og vi fikk et svært arbeid med å tine motoren igjen slik at bussen ble kjørbar.

Fra smøregrava fortsatte Olaf Engeseth en liten periode som billettør før han i 1944 begynte som sjåfør. Og det ble mange spennende opplevelser for den ferske sjåføren.

– Under krigen var det behov for transport av illegale aviser. En kar kom bort til meg i Hønefoss og ville ha sendt en bunke med illegale aviser til Oslo. Ja, jeg tok imot bunken og plasserte den i navnekassa foran på bussen. Der lå også vognkortet. Da vi kom til Vøyenenga ble vi stoppet av tyskerne. Alle ble kommandert ut av bussen og tyskerne forlangte å få se vognkortet. Jeg visste at det kunne de ikke få, for da ville de oppdage de illegale avisene. Derfor måtte jeg late som jeg ikke fant vognkortet og heldigvis godtok tyskerne den historien.

Ormen Lange

I 1938 ble Europas største buss satt i trafikk mellom Hønefoss og Oslo. Semitrailerbussen besto av trekkvogn og tilhenger og tok hele 70 passasjer. Trekkvognen var en svensk Volvo lastebil i LV 290-serien med en Hesselmann råoljemotor med 120 hestekrefter. HØKA bygde førerhuset på chassiet og det hadde tre sitteplasser. Tilhengeren var bygget av Fruehaf Trailer Company i USA. HØKA bygde også karosseriet med 60 sitteplasser. Den lange bussen vakte naturlig nok stor interesse og var

A-15091 Scania-Vabis type B 22 1946-modell fotografert like ved rutebilstasjonen i Hønefoss. Denne kjørte av veien ved Bergsund i Ådal og ble bygget opp igjen hos Munck karosserifabrikk. (Foto utlånt av Olaf Engeseth)

"Ormen Lange" var Europas største buss da den ble satt i trafikk mellom Hønefoss og Oslo i 1938. Semitrailerbussen som hadde 60 sitteplasser var i trafikk fram til 1953. (Foto utlånt av Nettbuss Ringerike AS)

en moderne buss med stor kapasitet og fikk tilnavnet "Ormen Lange".

Da krigen kom i 1940, ble "Ormen Lange" tatt av tyskerne. Olaf Engeseth forteller at tyskerne brukte trekkvognen til snørydding med plog. Etter krigshandlingene fant de tilhengeren igjen ved Minnesund. Den var heldigvis i fin forfatning, mens trekkvognen måtte få en overhaling før den kunne brukes igjen. I 1946 ble en tysk trekkvogn av merket Faun med tolv liter dieselmotor tatt i bruk som trekkraft til tilhengeren.

Ormen Lange var i trafikk fram til 1953, da den ble solgt til skraphandler Larsen i Hønefoss. Hengeren fikk fjernet karosseriet som ble hugget og understellet ble bygget om til en anleggsmaskin for entreprenør Steingrimsen på Jevnaker. Den ble trolig tatt ut av bruk rundt 1970.

– Selv om "Ormen Lange" vakte stor oppsikt på sine turer mellom Oslo og Hønefoss, så ble det bare med den ene bussen av denne typen. Det var veldig kaldt i tilhengeren. Derfor satte vi inn en Brodahls badstuovn og fyrte med ved! Men du verden så morsomt som vi hadde, humrer Engeseth og forteller en riktig morsom episode fra "Ormen Langes" glansdager.

– Jeg satt og kjørte fra Hønefoss til Oslo. Det var midt i bærsesongen og jeg hadde fullt lass fra Sollihøgda. Plutselig begynte det å tute hver gang jeg svingte på rattet. Til slutt visste jeg ikke annen råd enn å ta ut tenningsnøkkelen. Da ble det stilt. Jeg lå litt etter ruta og syntes det gikk så raskt og fint nedover svingene fra Sollihøgda siden det ikke var noen som skulle gå av bussen. Etter en stund kom jeg til å ta en kikk bakover i tilhengeren, og da skjønte jeg noe var galt. Folk banket på vinduene, vinket og prøvde av alle krefter å få stanset bussen. Da forsto jeg hva som hadde skjedd. Uten tenningsnøkkel virket ikke stoppsignalet! Da jeg endelig stanset på Vøyenenga, var det mange som skulle ha gått av langt tidligere. Jeg var ikke særlig høy i hatten da jeg stanset, men det var nok billettør Truls Glesne som fikk mest kjeft! Det viste seg å være en overledning i rattet som lagde levenet. Jeg fortsatte ruten til Oslo og bussen tutet like kraftig i hver sving!

A-15091 Scania-Vabis type B 15 1946-modell fotografert like ved rutebilstasjonen i Hønefoss med nytt karosseri fra Munck. (Foto utlånt av Olaf Engeseth)

Varme busser

– Basert på dårlige erfaringer fra før og etter okkupasjonen med utegarasjering, vokste det fram en visjon, at bussene, som vi "levde" av og var glade i, skulle i likhet med oss, ha det godt og varmt. Derfor ble det bygget garasjeanlegg på strategiske steder som i Skui i Bærum for 22 busser, i Hønefoss under rutebilstasjonen for 40 busser, på Hallingby tre, i Bagn i Valdres tre, i Stavedalen en og på Noresund tre. Til sammen bygde

vi oppvarmede garasjer for ca 75 busser. Denne drømmen ble fullført i årene 1950-60. I tilknytning til garasjene ble det over disse bygget leiligheter for de ansatte som hadde behov for et sted å bo. Anleggene ble også forsynt med kafeteriaer for de reisende som trengte et sted å komme innendørs mens de ventet på bussene, minnes Olaf Engeseth.

Han forteller at det største løftet naturlig nok var å få bygget rutebilstasjonen i Hønefoss. De første spadetakene ble tatt i 1936. Rutebileierne ble først spurt om å bygge den. De ble ikke enige, men heldigvis var det to andre fremsynte menn som gikk inn og fikk bygd rutebilstasjonen; kjøpmann Nils Tronrud og byggmester Christian Pettersen.

– Tidlig på 1960-årene ble "underetasjen", som for det meste besto av tomrom og fjell, sprengt ut og opparbeidet til verksteder, garasje for 40 busser, vaskehall, oppholdsrom for sjåfører og verkstedpersonell. Dette var et anlegg uten sidestykke i Norge, med ankomst- og avgangsholdeplass over verkstedene, og oppvarmede garasjer i underetasjen med minimal avstand dem i mellom. Anlegget vakte oppsikt hos næringens folk og vi fikk besøk av mange delegasjoner som ville se den unike løsningen for en rutebilstasjon, forteller Olaf Engeseth.

Egen røykekupe

Selv om Ormen Lange aldri ble den suksessen Engeseth hadde trodd, våget han likevel å tenke annerledes enn datidens rutebileiere. For det første var han opptatt av at bussene helst skulle kjøpes kontant uten lån. Dernest var han opptatt av kvalitet. Olaf Engeseth ville ha de beste bussene og satset i de senere årene utelukkende på Mercedes 303.

– I 1950-åra prøvde vi også ut en annen ide. Vi kjøpte to tyske faunbusser med boggi. Denne gangen var vi raskt ute med å gi dem et navn. Kong Ring og Halvdan Svarte ble litt uvanlige syn i gatebildet den gangen. Det var skikkelig moro å kjøre disse to bussene. Det spesielle med dem var at de hadde røyekupé. Bak en skyvedør var det fritt fram for å ta seg en blås. Men det skulle snart vise seg at det var ikke bare tobakk som ble tatt inn. Etter hvert ble det langt sterkere saker som ble passasjerene koste seg med. Da kunne vi ikke fortsette med denne ordningen.

Rivende utvikling

I 1944 var det elleve personruter, seks kombinerte ruter og sju godsruter i gang på Ringerike. Ruteantallet og trafikkvolumet steg jevnt utover i 1940-årene. I 1949 var det hele 35 ruter i gang. Året etter var det i alt 689 avganger per uke fra rutebilstasjonen. Av dette var 614 for personrutene. Og økningen fortsatte enda noen år til det i 1954 var 29 personruter, tre kombinerte ruter og ni godsruter i drift. Sammenlagt hadde de en lengde på 1311 km.

Det var ingen vesentlige endringer i rutenettet utover i 1950-åra. Men fornyelsen av bilparken ble gjennomført i disse årene. I 1960 hadde de selskapene som var med i Hønefoss Rutebilstasjon A/S til sammen 76 busser med 3137 siteplasser. Hvis man tar ståplassene i bussene i bruk, kunne man med denne bussparken flytte hele byens befolkning i en vending.

Trafikkmengden, målt i antall avganger fra rutebilstasjonen, økte stadig. I rutetabellen for 1. november 1962 hadde de 33 personrutene til sammen 1254 avganger per uke. Det vil si at dersom trafikken ved rutebilstasjonen ble fordelt jevnt over alle døgnets timer, ville det blitt en avgang eller ankomst hvert tredje minutt!

Også godstrafikken ved rutebilstasjonen økte kraftig etter krigen. I 1945 ble det ekspedert 78 211 kolli. I årene 1955-59 lå tallet mellom 104 248 og 113 576 kolli for så å gå ned til 93 362 kolli på til sammen 1 489 640 kilo i 1960.

Med denne rivende utviklingen meldte også behovet for en utvidelse av rutebilstasjonen seg raskt, selv om noen i 1939 syntes den nye rutebilstasjonen

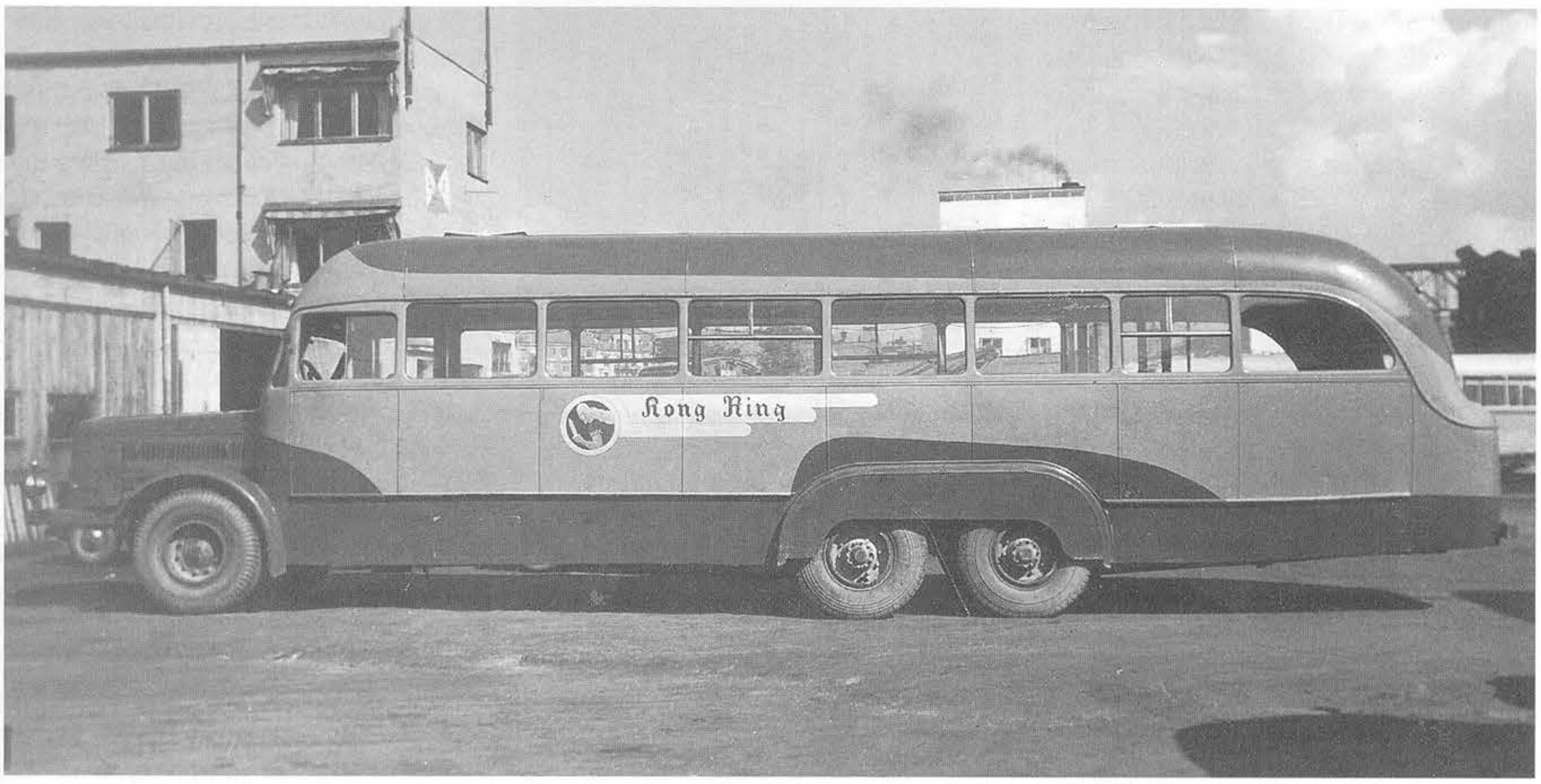

På 1950-tallet fikk et par busser lokale navn med sagasus. Kong Ring hadde til og med røykekupé.
(Foto utlånt av Nettbuss Ringerike AS)

var i største laget. Den sterke økningen førte til at generalforsamlingen i Hønefoss Rutebilstasjon A/S alt i 1955 tok for seg de vanskelighetene man hadde fått. I 1963 vedtok bystyret en plan for utvidelse av rutebilstasjonen.

Plassbestilling

Det som preget Engeseth Busslinjer etter krigen var stor arbeidsinnsats. Bussparken var i dårlig forfatning og trengte sårt en fornyelse. Samtidig var det dårlige tider etter fem år med tysk okkupasjon. Men folks reiselyst var upåklagelig. Siden det var få privatbiler, var bussen det eneste transportmiddelet for mange.

– Etter hvert ble trafikken så stor i forhold til den kapasiteten vi kunne tilby, at vi måtte innføre plassreservering og forhåndskjøpte billetter. Utover i 1950-årene var det voldsom vekst i folks behov for å komme ut. Spesielt i helgene fikk vi merke det. I 1950 fikk vi konsesjon til å kjøre ruten mellom Oslo – Hønefoss – Norefjell. Denne skulle bli svært populær på vinterstid. "Alle" skulle enten fra Oslo til Norefjell eller fra Hønefoss til Ringkollen. En søndag husker jeg vi måtte sette opp hele 34 busser fra Oslo til Norefjell! Det var litt av et apparat å få dette til. Vi hadde selvfølgelig ikke nok busser selv, og ble nødt til å leie inn busser fra flere selskaper. Også Ringkollen ble et populært utfartsområde. Det var ikke uvanlig at vi måtte sette opp 25 busser for å få alle opp dit på søndagen. Da skal jeg si det var et yrende liv!

Olaf Engeseth tror at en av årsakene til at bussen ble så populær var de lave takstene. Engeseth hadde i en årrekke kjørt for åtte øre kilometeren, og det var bortimot Norges rimeligste takster på den tiden.

– Min far mente at takstene måtte være lave for at vi skulle venne folk til å bruke bussen. Det var filosofien den gang.

I slutten av 1950-åra startet Engeseth med et karosseriverksted på Hallingby. Engeseth Karosseri, populært kalt ENKA, holdt på i seks år og bygde i underkant av 20 busser. Men de som arbeidet på verkstedet, bodde i Hønefoss, og ville etter hvert ha betalt for reisetiden til Hallingby. Men når reisetiden ble regnet inn i arbeidstiden, ble det ulønnsomt å fortsette produksjonen på Hallingby.

Grunnleggeren av busstrafikken mellom Hønefoss og Oslo Peder Engeseth la grunnlaget for Engeseth Busslinjers dominans av busstrafikken på Ringerike. (Foto: Fotograf O. Johansen, Oslo)

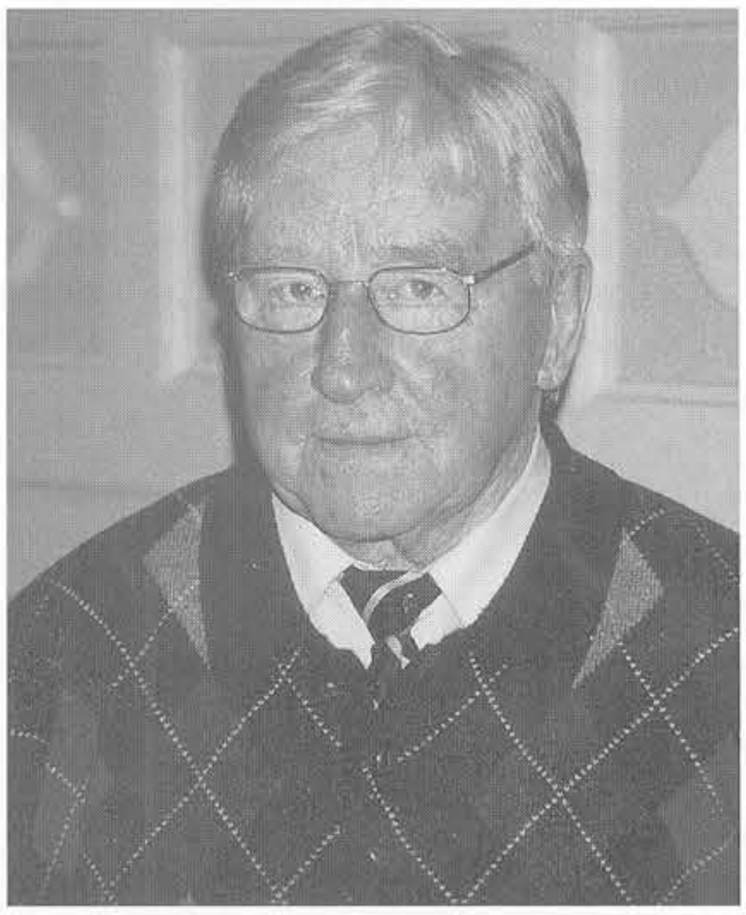

Peder Engeseths sønn, Olaf, kan se tilbake på en rivende utvikling av busstilbudet på Ringerike. (Foto: Privat)

Ut på tur

Men det var ikke nok å tilby turer til Norefjell og Ringkollen på søndager. Etter hvert ville folk ut av landet og nedover i Europa. Peder Engeseth var derfor en av dem som var med på starte danskebåten "Peter Wessel". Og med denne forbindelsen åpnet det seg helt nye muligheter for de ivrige rutebileierne på Hønefoss.

– Allerede før krigen forsøkte vi oss med en rute mellom Oslo og Budapest. Den startet i 1936 og denne turen ble kjørt av selskapet Viking-linjen, der vi var medeiere. Jeg var så heldig å få være med på en sommerferietur til Budapest det første året vi drev trafikken. Det var naturlig nok en stor opplevelse. Imidlertid måtte vi innstille trafikken på grunn av krigshandlingene.

Etter krigen satt Olaf Engeseth selv bak rattet da Norfra Busslinjer startet rute mellom Oslo og Paris i 1955. Turen nedover tok fire dager og sammen med blant andre sjåførene Sverre Stiksrud og Sverre Flaskerud trafikkerte de Paris-ruten i 7 år. Begge rutene ble kjørt som ordinære ruter og derfor var det fullt mulig å ta opp og sette av passasjerer underveis i alle land.

Engeseth startet også tidlig med turbilkjøring for egen regning. I begynnelsen fungerte det slik at det var de som hadde konsesjon på strekningene som fikk tillatelse til å kjøre turbil. Mot slutten av 1970-åra ble dette endret, slik at hvem som helst kunne kjøre hvor som helst og da ble konkurransen langt hardere.

Tilskudd til besvær

I 1960-åra ble rammevilkårene for rutebileierne kraftig endret. Det offentlige kom inn med tilskuddsordninger, men krevde samtidig at busselskapene måtte inn på det samme takstregulativet med alle de rabattordninger dette medførte.

– Vi hadde hele tiden holdt svært lave priser, og derfor var det ikke bare med blide øyne vi måtte inn på det offentlige regulativet. Derfor måtte prisene økes kraftig, ja, jeg tror det nesten ble en dobling i forhold til hva vi hadde kjørt for tidligere. Men samtidig måtte vi gi mye mer rabatt, og da gikk vel kanskje vinninga opp i spinninga.

Da busselskapene på denne måten ble et offentlig ansvar, ville også de offentlige myndighetene ha et sterkt ord med i laget når ruteplanene skulle lages. Og det var ikke bare enkelt å få kabalen til å gå opp i forhold til det tilskuddet som Engeseth mottok.

– Når jeg ser tilbake på dette i dag, ser jeg at tilskuddsordningene ga oss en trygghet for inntekter. Derfor var det nok til beste for alle parter at det ble slik, selv om alle påleggene fra offentlige myndigheter naturlig nok skapte oss

mye ekstra arbeid. Jeg er ikke sikker på om vi hadde klart å kjøre lønnsomme rutestrekninger uten tilskudd.

Fargestrid

– En annen målsetting som utviklet seg var å få samordnet og rasjonalisert rutebildriften i "våre" områder. Vi var lei av å kjøre ved siden av hverandre og slåss om passasjerene. Målet var at det skulle gå en buss etter veien i stedet for tre-fire forskjellige selskaper. Utviklingen gikk derfor i den retning at vi overtok det ene selskapet etter det andre.

"Vi" var Karlsens Bilruter v/Karsten Karlsen, Ringeriksruten ved Brekke og Jacobsen og Engeseth ved Ludvig og senere Harald Engeseth og meg. Foretaket ble hetende "Samkjørende Bilruter". Senere solgte Karsten Karlsen til oss to andre, senere Ringeriksruten til oss gjenværende i 1980, og Engeseth ble alene på "våre" strekninger. Samkjørende Bilruter ble etablert i 1970-åra. Rent praktisk fungerte det på den måten at de tre selskapene kjørte hver sin tur til Oslo; for eksempel Engeseth kl. 07 mandag morgen, Karlsen kl. 07 tirsdag og Ringeriksruten kl. 07 onsdag.

– Det nye selskapet fikk behov for en felles farge og design. Derfor ble det satt ned en komite med rutebileierne Karsten Karlsen, Leif Brekke og meg til å løse dette. Utgangspunktet var at bussene skulle synes i trafikken av sikkerhetshensyn og resultatet ble rødt og gult. Karlsen og vi malte om til disse fargene, mens Ringeriksruten sto over. Etter at Engeseth kjøpte opp Ringeriksruten, ble også disse bussene røde og gule.

En epoke slutter

– Vi var i realiteten i 1980-åra engasjert i mesteparten av rutebildriften på Ringerike med forgreininger til Oslo, Skui i syd og nordover til Norefjell i Krødsherad og Bagn i Valdres i nord. Når det gjelder Valdres, samarbeidet vi en årrekke med Sigurd og senere Terje Granheim som kjørte Valdresbussen fra Hønefoss til Fagernes med sidelinjer til blant annet Hedalen. I 1985 etablerte vi det første ekspressbussforetaket i Norge; Valdresekspressen sammen med Jotunheimen – Valdresruten og Årdal Bilag med rutestrekning fra Oslo til Beitostølen og Årdal.

På det meste hadde Engeseth Busslinjer 75 busser og 120 ansatte. Den virksomheten som startet med to tomme hender, ble med hardt arbeid og mye slit en stor og moderne transportbedrift med en omsetning på 45 millioner kroner.

– I begynnelsen på 1990-tallet analyserte jeg busselskapets og min fremtid. Da så jeg skriften på veggen: Mulighetene for Ringeriksbane med nedleggelse av bussruten Oslo – Hønefoss samt anbudsspøkelset, gjorde at jeg ikke så veldig lyst på framtida. I tillegg hadde jeg vært i næringen i mer enn 50 år. Ettersom årene gikk, ble jeg heller ikke yngre, og fant derfor tiden inne til å tenke på å gjøre noe annet. Ingen i familien var interessert i å overta busselskapet. Alle disse forholdene gjorde at det ikke var noen annen utvei enn å selge selskapet.

Gjennom alle disse årene hadde Engeseth Busslinjer utviklet seg til å bli et betydelig bussforetak med en god del eiendommer. Sammen med broren, Ludvig og hans familie, ble Olaf enige om å dele "Engeseth-pakka" i tilnærmet to like deler. Derfor ble det slik at Ludvig og senere hans sønn Harald overtok de største eiendommene i selskapet Engeseth Eiendom, mens Olaf overtok Engeseth Busslinjer og de mindre garasjene.

– Da det ble kjent at jeg skulle selge Engeseth Busslinjer, meldte det seg flere interessenter både fra Norge og Sverige, men det falt naturlig for meg å velge NSB Biltrafikk som var aktør fra før på Ringerike. Dette fordi NSB praktisk talt ville bli det eneste bussforetaket på Ringerike. Vi hadde hele tiden arbeidet for å få ett busselskap på Ringerike. Med salget av var derfor ringen sluttet.

– Det ble nesten med meg som med far. Han måtte gi seg med rutebiltrafikken i Romsdalen, da Raumabanen kom. Jeg fryktet konkurransen fra Ringeriksbanen hvis den skulle komme. Derfor solgte jeg i 1994. Dermed gikk også Engeseth-epoken i rutebiltrafikken på Ringerike over i historien.

– Dersom jeg skal si noen ord til slutt, håper jeg at det blir etablert en ekspressbussrute mellom Geilo, Hønefoss og Oslo. Bussene bør igjen få stå i varme garasjer og bussene på Ringerike må få samme farge, sier Olaf Engeseth, som fortsatt har god kontakt med selskapet han eide. I dag er den svært så aktive pensjonisten vaktmester på garasjeanleggene som han i sin tid fikk bygget rundt i distriktet.

Fakta Olaf Engeseth

Bosted: Blomsgate 26, Hønefoss
Født: 1923 i Åndalsnes.
Familie: Gift med Vesla. Barn: Anne Kathrine og Birgitte. Bror: Ludvig Engeseth.

Sønn av rutebilpionér Peder Engeseth fra Ålesund. Mor: Olga fra Åndalsnes.

Utdannelse: Handelsskole i 1939-1940. Ett-årig artium (privatist) og ett-årig teknisk skole.

Under krigen: Arbeidstjeneste og arbeid på Ringkollveien med base på Røstjern. Senere ble det arbeidstjeneste på Saltfjellet og arbeid med forberedelser til Nordlandsbanen sammen med blant andre Martin Rønning og Alf Busund.

I selskapet: Begynte i smøregrava i 1940. Senere billettør. Sjåfør fra 1941. Rutesjef fra 1945. Senere aksjonær. Overtok som eier av Engeseth Busslinjer sammen med broren Ludvig. Engeseth satt siste gang bak bussrattet i 1990. I 1994 solgte han busselskapet til NSB Biltrafikk.

Kilder:

Intervjuer med rutebileier Olaf Engeseth.
Bengt Mastad: Vognlister for Engeseth Busslinjer.
Andreas Ropeid: Hønefoss-boka Tredje bind: Samferdsel i det 20. hundreåret.
N.R.F.-tidende nr. 5, mai 1938.
Knut Ragnar Holme: Historien om Høka-bussen "Ormen Lange".

Om artikkelforfatteren

Svein Åge Eriksen (39) er født i Ringerike og er i dag bosatt på Nakkerud. Han er utdannet journalist fra Norsk Journalisthøgskole i Oslo og arbeider i dag som journalist og Internettansvarlig i Finansforbundet i Oslo. Eriksen er engasjert i samferdselsspørsmål og sitter blant annet i styret i Ringerike Pendlerforening som han var med å starte våren 1999.

I fjorårets utgave av heftet "Ringerike" brakte vi Eriksens første del av bussens historie på Ringerike.

Det tyske felttoget gjennom Ådal

9. april 1940 kom verdenskrigen til Norge. Time for time og dag for dag rykket den lengre inn i landet. Tyskernes fremmarsj var forskjellig i de ulike landsdelene. Noen steder foregikk hærtakingen rolig – andre steder oppsto det kamper mellom norske og tyske styrker.

Av TORBJØRN RØBERG

Disse kampene er godt dokumentert fra norsk side. Felles for dem er at de hovedsakelig er militære, offisielle utgaver. Blant de få som har omtalt emnet på bred basis er Jan Helge Østlund i sitt første bind av "Krigen på Ringerike" og journalist Bjørn Knoph i en artikkelserie i Ringerikes Blad.

En av årsakene til at det finnes få opplysninger om hvordan felttoget artet seg i Ådal, er at fremrykningen gikk stille for seg her, i forhold til andre steder på Ringerike. Selv om tyskernes ferd i hovedsak foregikk rolig, over store strekninger, var den dramatisk nok for lokalbefolkningen. Det er disse øyeblikkene som gir innsyn og kan fylle noen kunnskapshull om strekningen fra Hallingby til Strømmen.

De militære kildene forteller bare sin versjon om kampene, noe som medfører at ikke alle sidene ved en krig er like godt dekket. Lokalbefolkningen står utenfor, men blir ofte ufrivillig trukket inn i handlingene. På grunn av at de ofte erfarer andre forhold ved hendelsesforløpet, vil de kunne fortelle en annen historie. Ved å få andre skildringer enn den rent militære, vil et mer fullstendig bilde fremtre. Sivile, muntlige overleveringer kan derfor være i stand til å gi tilleggsopplysninger om hva som fant sted i løpet av noen korte og hektiske, for ikke å snakke om kaotiske, aprildager i Ringerike.

Formålet med disse nedskrevne memoratene er ikke å gi noen tolkninger eller svar, men regelrett å ivareta minnene og gjengi noe av det som skjedde slik krigen skred frem i dalføret, 60 år etter utbruddet.

Hallingby

På Hallingby brøt det ut strid med en gang tyskerne rykket inn. Om kvelden etter at kampene var over, rensket de unge mennene slagmarken for våpen fra egne og tyskernes styrker. Disse ble samlet sammen og pusset før de skulle gjemmes på et sikkert sted. Våpnene måtte vekk med en eneste gang, og det eneste stedet som ble ansett sikkert var Hval kirke.

Kirkenøkkelen ble smuglet ut og en kopi ble smidd samme natt. Deretter ble alt hærfanget båret inn og heist opp i klokketårnet. Den opprinnelige nøkkelen ble hengt på plass før noen merket at den hadde vært borte.

Oppunder taket hang det krager, mausere, noen maskinpistoler og en sabel. Antagelig tilhørte dette hoggvåpenet en norsk offiser som tok den med seg da han skulle i strid. Sabelen er muligens den siste som er brukt i krig her til lands.
Trond Bergsund

Bergsund

Tyskernes styrker var overlegne og striden opphørte på Hallingby. Deres framrykkinger fortsatte videre opp i Ådal. Da felttoget nærmet seg Bergsund rømte de fleste av gårde eller ble flyttet. Trond tok med seg kvinner og barn opp til sikkerhet ved Samsjøen, da de var blitt varslet om at det var forventet kamper i området.

Marthe, moren til Trond, ble igjen på Bergsund sammen med en sveiser. En norsk offiser kom til gården for å bringe dem i sikkerhet, men Marthe tok det hele med ro der hun satt ved bordet og la kabal. Nei, hun ville ikke dra før kabalen gikk opp.

Offiseren fortalte siden at han vred seg på stolen som om han satt på nåler inntil kabalen gikk opp.
Trond Bergsund

Knut, Tronds bror, rømte tidlig fra Bergsund. Senere, da felttoget dro forbi, gikk han sammen med en venn ned til elva for å se på, men på motsatt siden av bredden. Guttene trodde de var trygge der de sto med Begna mellom seg og tyskerne. Tyskerne oppdaget dem og trodde de var norske soldater. Dermed åpnet de ild mot dem med maskingevær. Kulene sprutet rundt dem og vennen ble truffet i låret. Selv slapp Knut fra det med kun et kulehull i klærne.
Trond Bergsund

Somdalen

Ved Somdalen la nordmennene seg til for å vente på tyskerne og kamper brøt ut i det de kom. Andreas Lauvskogen bodde et stykke fra vegen nede ved Soma. Han var en eldre mann som hadde levd hele sitt liv i skogen og var en utmerket jeger. Få, hvis noen i Ådal kunne måle seg med hans skyteegenskaper i raskhet og treffsikkerhet.

Slaget fant sted ikke langt unna der Andreas bodde. Han gikk ut på trammen for å høre på våpengnyet, og mens han sto der dukket det plutselig opp en tysker og begynte å skyte på ham. Da gikk Andreas inn, hentet mauseren sin og kom ut igjen. "Men neggom han reise seg att," fortalte Andreas etter denne hendelsen.
Trond Bergsund

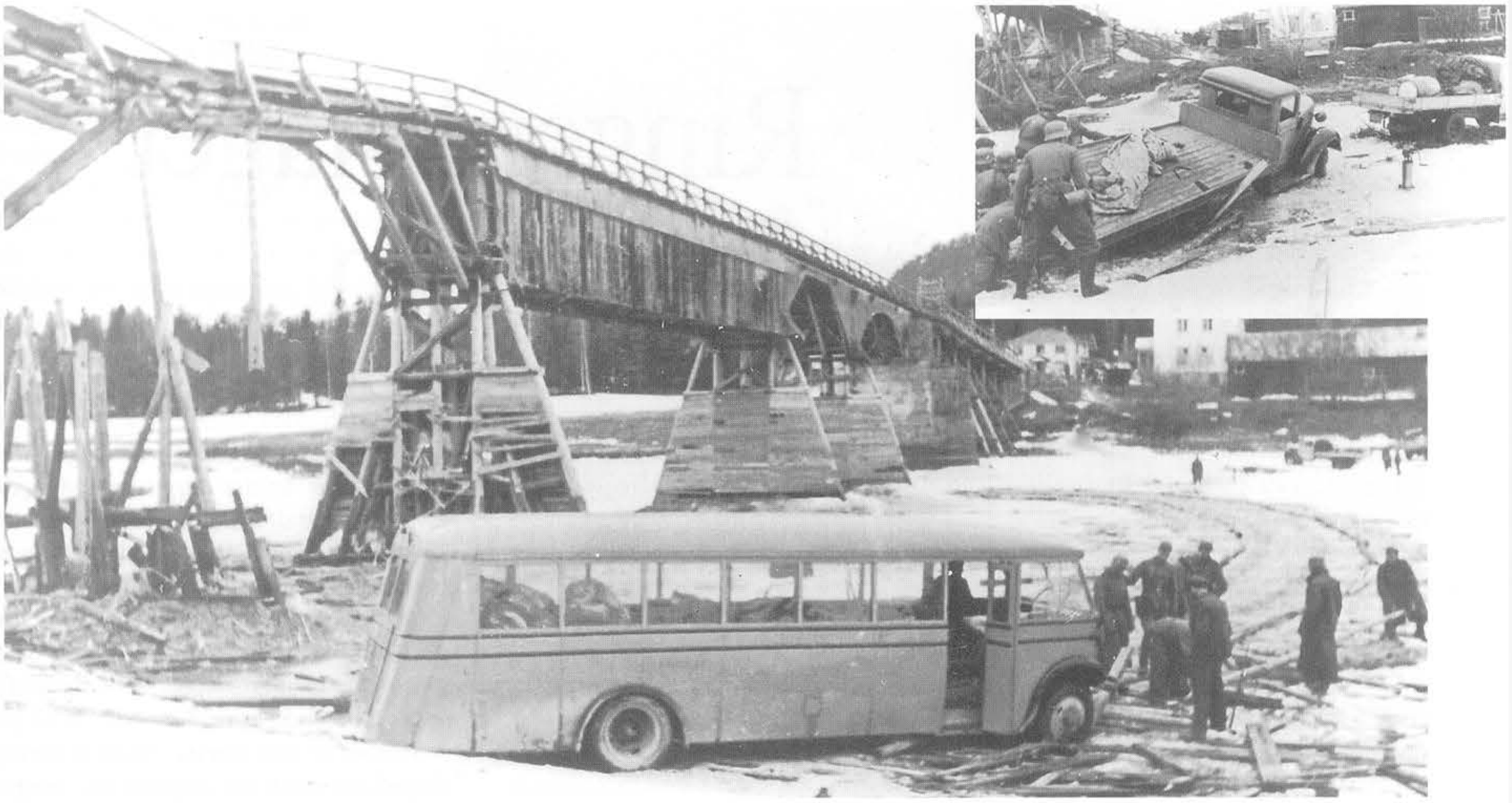

Brua over Begna i Nes i Ådal ble sprengt 17. april. Tyskerene fikk store problemer da de forsøkte å kjøre over isen.
(Foto: Jan Helge Østlunds fotoarkiv)

Bjonvika

Etter skytingen ved Bjonvika kom ikke alle de norske soldatene med bilene som kjørte videre nordover langs Sperillen. Disse soldatene dro derfor over åsen mot Randsfjorden. Ved Selsjøen la de seg til under en gran for natta og skiftet til sivile klær. Uniformene og geværene lot de ligge igjen og dem fant folk.
Anders Hurum

Lunde

En enslig tysk soldat, som virket usikker på sin oppgaven, gikk opp gutua til Sørgarden og spurte om det fantes norske soldater der. Gunnar, en av sønnene på gården, svarte ham at det gjorde det ikke, men tilfellet var at flere uniformsløse soldater lå i fjøset. Etter hvert dukket det opp flere tyskere, deriblant en kaptein som var blitt såret under kampen ved Bjonvika. Han var skutt i beinet og var temmelig gretten. Tyskerne ransaket gården og fant soldatene. De ble hentet frem og stilt mot låveveggen, og Gunnar med dem. Gunnar så til at han kom helt til høyre i rekken, da han trodde de skulle henrettes. Han ønsket å være den første til å falle, og dermed slippe å vente på sin tur, etter hvert som tyskerne skjøt dem.

Kapteinen var ganske brysk og spurte Gunnar om han var soldat. Han svarte nei, som sant var, noe alle soldatene også gjorde. De trodde at som sivilister ville de ha bedre kår enn som soldater. Men der tok de feil – siden krigsfanger har bedre rettigheter enn sivilbefolkningen.

De ble tatt til fange og fulgte med felttoget. Det besto av rekker med vandrende soldater oppover vegen. Kolonnen skal ha strukket seg over en kilometer, og foruten soldater fulgte det med kanoner, lastebiler og to stridsvogner.

Kvelden i forvegen hadde norske soldater sprengt brua over Begna i Nes i Ådal, og de hadde gjort et godt arbeid. Tyskerne ble derfor nødt til gå over isen. Gunnar og de andre mennene ble beordret til å bygge en provisorisk bru av stokker fra lunnene langs elva. Men de arbeidet så langsomt at tyskerne overtok arbeidet. Isen på Begna var tykk nok til at soldatene kunne gå over. Lastebilene prøvde å kjøre over tømmerbrua, men det ristet for mye. De valgte derfor å prøve om isen holdt, noe den gjorde. Stridsvognene forsøkte det samme, men enda varsommere enn lastebilene, og de kom visstnok over begge to, til slutt.

Ved kveldstid ble Gunnar og mennene ført til et hus på den andre siden av elvebredden, like ved brua, for å overnatte. Natta var kald, men ellers gikk det greit. Neste dag måtte de bli med videre oppover dalen sammen med tyskerne, men til slutt ble de innkvartert på Østre Strømmen gård. Mennene ble fratatt støvler og ytterklær, og fikk vite at hvis én rømte ville resten bli skutt. Etter en stund forsvant tyskerne. Da så noen av mennene sitt snitt til å rømme, men som Gunnar sa: "Siden ingen av oss andre ville sitte att og vente på å bli skøtin, så rømte vi alle sammen i det de første stakk". De løp mann av huse og forsvant i alle retninger.

I vegen lå det flere ødelagte, overgitte sykler. Gunnar stakk avgårde med en valdris på en punktert en. De syklet til Nes i Ådal og skilte deretter lag. Gunnar krysset isen utenfor Begnas os, og kom hjem i bare strømpelesten. På gården ble han mottatt av en noe forskrekket mor og fikk beskjed om at det var best han dro til skogs, noe han gjorde med en gang da han hadde fått samlet sammen mat og utstyr.
Gunnar Holte

Forts. neste side

Strømmen

Natt til onsdag 17. april smalt det – brua over Begna i Nes i Ådal ble sprengt. Ikke lenge etter dukket flere norske soldater opp ved huset hvor Kjell Strømmen bodde. Ingen av dem bar full uniform. Derimot delte de på det de hadde, slik at en gikk i feltbukse, en annen med jakke og den tredje med lue.

Foreldrene hans lot soldatene få overnatte i huset, hvor de slo seg til på kjøkkenet og farens arbeidsrom. Uniformene virket tunge der de hang til tørk og fylte rommet med en eiendommelig lukt.

Utpå dagen kom krigen til Nes i Ådal. Langs vegen vandret tyske tropper. Først kom soldatene enkeltvis, en på hver side av vegen med geværmunningene pekende ned i veggrøfta. De gikk i rekke med flere meters mellomrom. Da en del av dem hadde passert kom troppene samlet. Flere soldater slo seg til ved en lunne langs vegen og ventet på stridsvognene. Etter en stund kom to stykker. Mennene fulgte bak dem slik at de fikk skydd da de rykket framover.

Et fremmed ektepar fra Oslo hadde rømt byen og søkt tilflukt hos familien. Bilen parkerte de på nedsiden av huset mot Begna, slik at den ikke syntes fra vegen, men flere tyske soldater tok seg over åa like ved huset og dermed ble bilen oppdaget og beslaglagt.

Kvinnen var høygravid og skulle nedkomme innen kort tid. Hun snakket med en av offiserene om de kunne beholde bilen, men han sa at de trengte den og bilen forsvant med felttoget, men seinere på dagen ble den tilbakelevert.

Tyskerne rykket videre oppover og nådde Bagn hvor de ble slått, og måtte trekke seg tilbake. Lastebiler kjørte sydover lastet med døde og sårete soldater.
Kjell Strømmen

Om artikkelforfatteren:
Torbjørn Røberg (33) er født i Asker og bor i Oslo. Han er utdannet arkeolog og arbeider som kulturhistoriker i Odel og som språkkonsulent for Direkte Forlaget AS.

Tidligere har han på eget initiativ samlet inn gamle sagn fra Lærdal og Borgund som i disse dager utgis på Norsk Folkeminnelag.

Ringerikslaget i Oslo

Før kommunikasjonsmidlene ble godt utbygde mellom Ringerike og Oslo, var det naturlig at ringerikinger i hovedstaden ønsket et sted hvor de kunne samles i byen. Slik oppstod ulike Ringerikslag som sosiale og kulturelle møteplasser.

Av OTTO FRYDENLUND

Infanterikaptein Anders Lagesen stiftet den første foreningen for ringerikinger i Kristiania. I 1879 samlet han en del ungdom som hadde gått på Hønefoss kommunale høyere almenskole. Foreningen fikk navnet "Thalia", senere ble dette forandret til "Aftenstjernen".

Befolkningstilveksten på Ringerike den siste halvdelen av 1800-tallet var en av årsakene til at mange av ungdommene reiste ut fra bygdene. Mange valgte å reise til Amerika. Andre dro til Kristiania, som Oslo het da. Ringerikinger kaller ofte Oslo for Byen.

Den voksende industrien trengte arbeidere, og for jentenes del ble det vanlig å ta huspost. Noen reiste også til byen for å studere.

Møtene i den første ringeriksforeningen ble holdt på omgang hos medlemmene. Det var ordskifte om aktuelle spørsmål og av og til oppføring av små skuespill av medlemmene. I 1886 ble denne foreningen oppløst.

Våren 1896 ble foreningen "Ringerike" stiftet. Første formann var Ole Riper. Av andre ledende krefter var Edvard Bech, Heggen, Solberg, Frog og brødrene Lars og Ole Solie. Denne foreningen var virksom til 1906. Da var det stopp på denne foreningsvirksomheten.

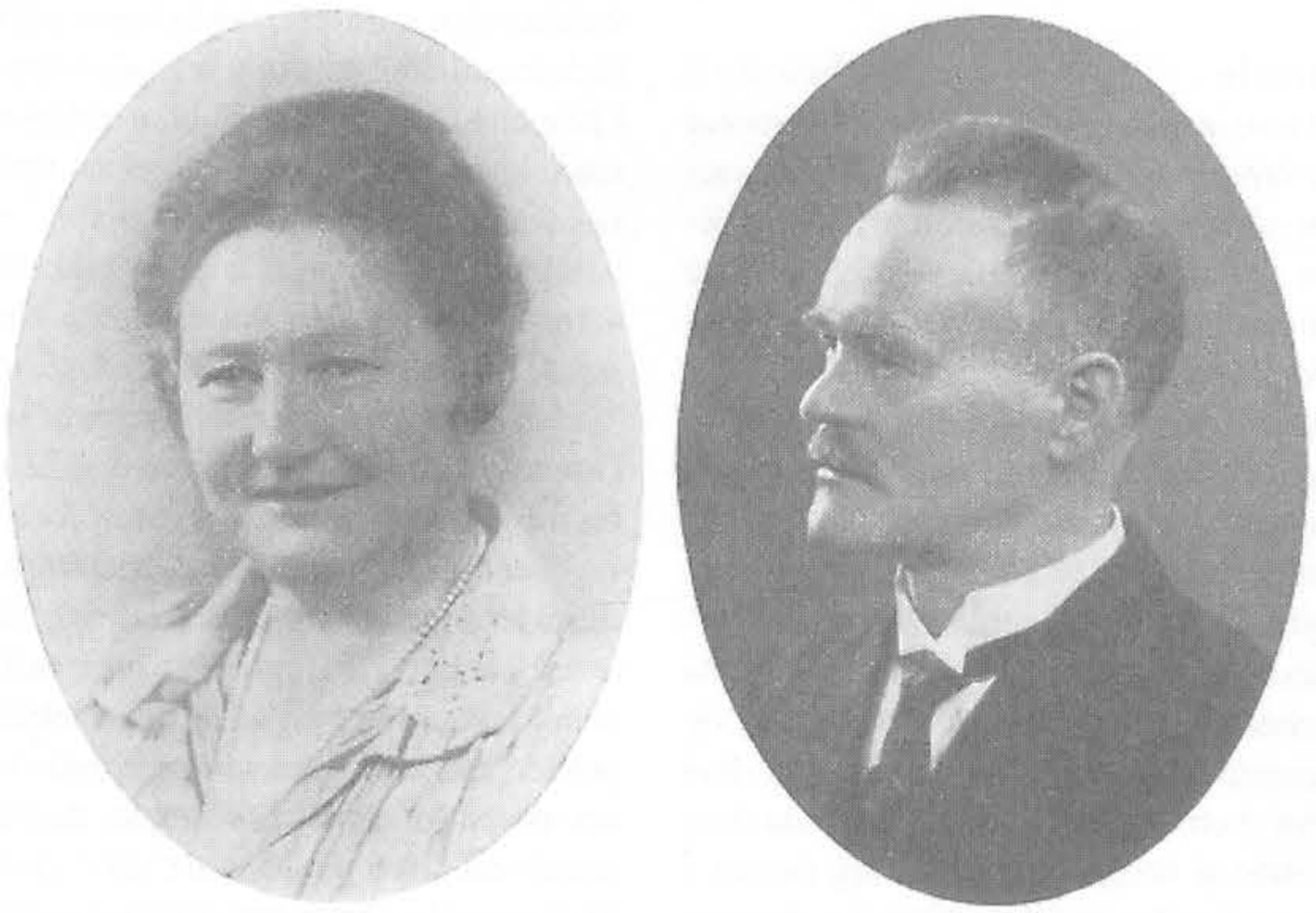

Dorthea og E. N. Wigaard ble i 1949 de første æresmedlemmene i Ringerikslaget. (Foto: Fra 25-årsberetningen)

Så kom "Ringerikslaget av 1919", stiftet av Ingvald Finrud og Gulbrand Lo høsten 1919. Lagets formenn var Jørgen Stubdal, Ingvald Finrud, Arnt Pedersen, Anders Eskestrand, Erling Bjørke, Per Myhre, Olav Grov og H. Blyberg. Foreningen hadde en lagsavis de kalte "Ertesekken". I 1926 var det kroken på døra også for denne foreningen.

Ringerikslag

Fra ringeriksbygdene kom det stadig nye innflyttere til hovedstaden. Særlig ungdommen savnet et lag eller fast samlingssted hvor de kunne treffe kjente fra hjembygda.

I 1929 var det samlet en del ringerikinger på hybelen til Georg Dahl, foruten Dahl selv, var det Thorleif Ødegaard, Olaf Borlaug, Johan Weholdt og Olai Muggerud. De ble enige om å tillyse et møte for interesserte ringerikinger i Bøndernes Hus den 12.august 1929.

Omkring 100 ringerikinger stilte opp på dette møtet som ble holdt i Landbrukssalen. Forhandlingsprotokollen forteller at "Ringerikslaget i Oslo ble stiftet ved et konstituerende møte i Bøndernes Hus 21. august 1929". Ca 30 skrev seg inn som medlemmer med det samme.

Det viste seg at interessen for laget var stor. På de første møtene var det stadig tilsig av medlemmer. Lagets lover ble revidert i 1932, 1935, 1938 og 1948. I loven av 1935 lød formålsparagrafen slik:

"Laget er stiftet for å samle ringerikinger i Oslo i en selskapelig forening hvis formål er: Gjensidig å utveksle meninger ved diskusjon, foredrag o.l. Laget skal være møtested for innflyttere fra hjembygden og for øvrig samarbeide med organisasjoner som har felles interesser. Laget skal foreta fellesutflukter og dessuten arbeide for eget utfartsted (hytte).
Lagets motto: Best mulig kameratskap".

Allsidig møtevirksomhet

Arbeidet i Ringerikslaget ble fra først av drevet som i de frilynte ungdomslag. På møtene var det foredrag, opplesning, diskusjon, avis, sang, musikk, leik og dans.

Det å skaffe fast lokale til møtene var ikke enkelt. Det ble å velge mellom forskjellige av byens lokaler. De fleste møter og fester i 1930-33 ble holdt i Nurenberger Hof. 1933-34 i kafe Strix, Bygdø Allé, i Studentersamfundet og i Majorstuhuset, 1934-38 i Nurenberger Hof, 1938-40 i Trio selskapslokaler, Oslo Sjømannsforening og Majorstuhuset. Festene ble holdt i Håndverkeren.

Laget hadde kjente foredragsholdere og andre underholdere på sine møter. Festene hadde en dobbelt misjon. For det første var det festmulighetene for medlemmene og for det andre å skaffe penger i den slunkne lagskassa. Etter krigen ble de fleste festene avholdt i Ingeniørenes Hus og i Det militære Samfund. Møtene ble for det meste holdt i Bogstadveien 39, Vestre Arbeidersamfunn.

Lagsavis

Lagets håndskrevne avis hadde det betegnende navnet "Fjerdingsposten". Denne avisa hadde en blomstrende tilværelse de første årene, men i 1934 stoppet det opp. Det kom et nummer i 1935 og et i 1937, men så kom den ikke ut igjen før ti år senere. I 1947 ble det valgt nye redaktører til Fjerdingsposten. Nye krefter kom til og det kom ut fire-fem numre hvert år. Det var vanskelig å skaffe stoff nok etter som tida gikk. Da det ble til at redaktøren måtte skrive hele avisen selv, så da stoppet det opp.

Gruppelformennene i 1953 var f.v. Ingrid Østby, Odd Linnerud, Edvard Engebretsen, Kolbjørn Lehne og Olga Ingebretsen.

Dramatisk klubb og ordenskollegium

Det ble gjort flere forsøk på å få til en dramatisk klubb i laget. I 1931 var det et opptreden, i 1933-34 var det noen spredte forsøk, men så ble det stille.

Laget hadde sitt eget ordenskollegium. Det trådte i funksjon når Ringerikslagets forskjellige ordener eller fortjenestemedaljer skulle deles ut for å hedre enkelte medlemmer som hadde gjort en stor innsats i lagsarbeid. Laget hadde to æresmedlemmer, nemlig ekteparet Dorthea og E. N. Wigaard.

Sangkor og strid

Da det ble stiftet et sangkor i 1932 ble det stilt store forhåpninger til koret med tanke på underholdningen på møter og fester. Men det viste seg at koret ble et "stridens eple". Det ble diskusjon om penger til lokale for sangøvelser. Det ble en stor økonomisk belastning for laget. Laget ble delt i to leire- sangere og ikke sangere. Koret ble nedlagt i 1934, men ble så tatt opp igjen samme året. Men i 1935 ble det gjennomført en liten revolusjon i sangkoret. Følgen ble at koret

brøt ut av laget og dannet et nytt frittstående sangkor, utenom Ringerikslaget. Dette ble opprinnelsen til Ringerike Korforening, senere Ringerikes Kor- og Bygdelag. Det ble en del diskusjon om deling av midler, så stemningen var ganske amper.

Heldigvis så roet det seg ned, men medlemstallet sank merkbart ved splittelsen.

Idrett

Laget fikk ganske snart en tur- og idrettskomité. Dens oppgave var å arrangere forskjellige konkurranser, som langrenn, hopprenn og terrengløp, og få medlemmene til å delta i forskjellige konkurranser som bygdelagene arrangerte. Før krigen var det deltagelse i en konkurranseskyting på Gressholmen, skirenn på Langmyr og terrengløp ved Lilloseter. Etter krigen var det deltagelse i en del hopp- og langrenn arrangert av By- og Bygdelagsforbundet. Ringerikslaget hadde gående en pokalkonkurranse med Norefjell-laget i 1954 som gikk i Ringerikslagets favør. Medlemmer av Ringerikslaget deltok også i diverse terrengløp i Oslo og omegn.

Hytte

Det var stor interesse for å skaffe laget en hytte som medlemmene kunne benytte. Dette arbeide gikk over flere år med flere tomtealternativer. Enden på visa ble at den valgte hyttekomiteen bestemte i 1939 å kjøpe en sommerhytte ved Nes i Hole. Tomta var bygslet for 30 år. Hytta hadde en flott beliggenhet ved fjorden, med utsikt over til Røysetangen, Tyristrand og Modumlandet. Hytta skaffet lagsmedlemmene en del dugnadsarbeider. Det ble reist flaggstang og flagg ble kjøpt. Vimpel ble skjenket som gave til hytta av et medlem.

Orkester

I 1948 fikk daværende formann, Arne Borgen (Johannessen), samlet en del musikkinteresserte medlemmer med tanke på å lage et orkester. Orkesteret hadde sin debut i september 1948. Instrumentene var piano, trekkspill, gitar og feler. De som var med var herrene Per Mørck, Anton M. Omholt, Jan Heggelien, Øystein Thorsen og Arne Borgen.

Laget hadde mye nytte av orkesteret. Det spilte til underholdning og dans på møter og fester.

Men etter hvert flyttet noen av deltagerne fra byen og fra 1952 hører vi sjeldnere til orkesteret.

Krig og vansker

Krigen skapte vanskeligheter for foreningslivet. Det hanglet og gikk fram til 1942, men da var det stopp. Det kom pålegg fra (nazi)myndighetene om at alle lag skulle slutte seg til det nazifiserte Noregs Ungdomslag. Ringerikslaget gikk så i dekning.

Det tok litt tid før laget kom i gang igjen etter krigen. 12. mars 1946 innkalt ved annonserte man etter ringerikinger for å stifte et nytt Ringerikslag i Oslo. Det kom ca. 100 stykker på møtet. Der ble det da opplyst at det gamle Ringerikslaget fra før krigen eksisterte fortsatt. Det ble ordnet slik at det gamle laget ble tatt opp igjen. Medlemstallet økte fra 15 under krigen til 91 i 1946.

Etter krigen har følgende vært formenn i laget: Georg Dahl, Arne Hodt, Arne Borgen og Odd Sundland. Arne Borgen var også den siste valgte formann.

Det var stor tilslutning til laget i årene etter krigen. Det ble feiret med stor festivitas 20 års jubileum i 1949 og 25- årsjubileum i 1954. Etter som årene gikk ble det mindre interesse for lagsarbeid. Etter 1961 har det ikke vært noe årsmøte eller aktivitet i laget. Nå hadde mange skaffet seg bil og muligheten ellers for å komme til hjembygda ofte var nå blitt mye bedre. Fjernsynet og mange nye aktiviteter kunne ikke laget konkurrere med, så ble også dette laget historie.

Lagkassa var tom og det som var av midler var hytta ved Nes. Den hadde Kolbjørn Lehne tatt seg av hele tiden. Med hjelp fra svigersønn hadde han lagt om taket og gjort en god del vedlikeholdsarbeide på hytta. Da Kolbjørn Lehne døde i slutten av 1980-åra, ønsket kona, Harriet Lehne, å få ordnet opp med dette forholdet med hytta.

Etter initiativ fra noen av styremedlemmene fra 1960, ble det innkalt til ekstraordinært årsmøte i Ringerikslaget i Oslo den 27.juni 1989, i Frysjaveien 27 b, Oslo. Årsmøtet ble bekjentgjort i Aftenposten og i Ringerikes Blad.

På årsmøtet ble det valgt et avviklingsstyre bestående av: Arne Borgen som formann, Harriet Lehne, Øistein Thorsen og Otto Frydenlund som styremedlemmer.

Det ble bestemt at hytta burde selges. Jurist ble rådspurt hvordan man skulle gå fram ved salg. For å få fastsatt den riktige verdien på hytta ble statsautorisert eiendomsmegler Odvar Knutsen engasjert. Lehnes svigersønn, Arild Pedersen, som hadde vært med Lehne på alt vedlikeholdsarbeide på hytta, var interessert i å kjøpe den.

Avviklingstyret vedtok da at Pedersen kunne overta hytta for takstsum minus en del utlegg for materialer.

Penger til Ringerikes Museum

Så oppstod da spørsmålet hva vi skulle gjøre med pengene fra salget av hytta. Det ble diskutert en del om forskjellige foreninger og lag som kunne tilgodesees. Men det ble enstemmig vedtatt at pengene skulle settes av til et fond som skulle tilfalle Ringerikes Museum i år 2000. Da ble både Ringerike og Hole tilgodesett. Skulle det før år 2000 dukke opp et nytt Ringerikslag i Oslo, skulle pengene kunne overføres til det. Men da etter bestemte betingelser for minst 50 medlemmer og at fondets styre godkjenner overføringen.

Styret for fondet ble det valgte avviklingsstyre for Ringerikslaget i Oslo, i tillegg er den til enhver tid sittende ordfører i Ringerike kommune og Hole kommune medlem av fondets styre.

Diverse materiell som møteprotokoller, regnskapsbøker, Fjerdingsposten, jubileumsberetninger med mer ble deponert 26. juni 1989 i Ringerike Bibliotek.

Lagets banner, som ble anskaffet i 1951 og laget av maleren Harald Wibe, ble deponert i Ringerikes Museum i 1990.

Avviklingsstyret hadde sitt siste møte den 1. februar 2000, og siden man er inne i år 2000, og det ikke har blitt stiftet noe nytt Ringerikslag i Oslo, besluttet avviklingsstyret å overføre fondet på ca. kr 150.000.- til Ringerikes Museum.

Kilder:

Kolbjørn Lehne: Ringerikslaget i Oslo gjennom 25 år. 1929 - 1954.

Nedbørsmålinger i Hole

Det Norske Meteorologiske Institutt utarbeider værmeldingene vi i dag får gjennom NRK-TV og radio. I 124 år har instituttet hatt en nedbørstasjon i Hole.

Av OTTO FRYDENLUND

Hans Hungerholdt målte daglig nedbøren i 36 år på Nedbørstasjon 2025 Hole.

I 1876 ble det startet med målinger på Sørum, så på Øvre Stein og senere Nedre Stein i ca 30 år, hvoretter målingene ble flyttet over til Hungerholdt i 1925, som nå kan feire 75-års jubileum som nedbørstasjon.

Gården Hungerholdt, som ligger nord-øst for gården Stein, innerst i Steinsvika i Hole, er et gammelt gjestgiveri og skysstasjon fra 1832. Kanskje er gården mest kjent for å være endestasjonen for "røyertene" som kom roende med varer fra Svangstranda. Her ble varene omlastet og fraktet med hestetransport videre oppover i landet. Da var Hungerholdt et senter i bygda med stor trafikk av folk og hester. I 1868 tok Drammens- og Randsfjordsbanen over frakting av folk og varer.

Fire generasjoner

Nedbørsmålingene er blitt foretatt av familien Hungerholdt i alle disse 75 årene. Den første i slekta som startet som observatør, var Hans Johansen Hungerholdt, men det var kona, Hanna, som utførte jobben. Så tok svigerdatteren Marie Hungerholdt over i 1937 og fra 1961 hennes sønn Hans Hungerholdt. Fra desember 1997 ble målingene overtatt av fjerde generasjon, Arild Hungerholdt. Marie og senere Hans Hungerholdt har begge mottatt "Det Norske Meteorologiske Institutts Diplom" for som det heter "med takk for gode meteorologiske iakttagelser gjennom mange år".

Som årene gikk, ble måleresultatene ført nøyaktig og disse er blitt tatt vare på alle sammen. De kan fortelle om spesielle tørkeperioder eller når himmelens sluser har vært åpnet over Steinsletta. Nå er dette området vanligvis svært nedbørsfattig, gjennomsnittsnedbøren på stedet er 520 mm i året, og det regnes for å være lite. Det meste av nedbøren kommer som regn, da snømengden som faller i dette området i løpet av vinteren er minimal.

I alle disse årene er denne målingen av nedbøren på "Nedbørstasjon 2025 Hole" blitt utført samvittighetsfullt hver eneste dag året rundt, klokken åtte presis. Ved sida av å måle den eventuelle nedbøren, skal også snødybden måles hver dag om vinteren. Nyfallen snø i beholderen blir smeltet slik at antall millimeter nedbør kan registreres. Rim, tordenvær, sterke regnskyll, tåke og dis skulle noteres og oversendes til Det Meteorologiske Institutt.

Meldingene ble lenge sendt den siste dagen i hver måned. Fra juli 1961 gikk man over til å sende melding hver lørdag, mens dette ble endret til fredager fra 1973. Fra 1953 ble det også sendt telegrafisk melding den siste dagen i årets første fire måneder. Dette for å kunne varsle vannføring etter snøsmelting. Dette ble det slutt med i 1989 da det ble for dyrt .

Målingene på Hungerholdt er til nytte og glede for mange. Først og fremst har det meteorologiske stor nytte av det. Så er det interessant for observatørene, men det er også av og til spørsmål fra lokalsamfunnet, særlig hvis det har vært langvarig tørke eller mye nedbør.

Kilde: Margit Hungerholdt.

Minner fra gamle Åsbygda:

Hva folk i Åsbygda gjorde i fritida

På en måte kan en si at den 2. verdenskrig førte til et tidsskille. En «ny» verden åpnet seg fra 1945. Det er gått mange år siden da. Det kan være mange som i dag er ukjente med livet slik det artet seg for 50 – 60 år siden i Åsbygda.

Av OLE SKAUG

Når jeg nå sitter i bil og kjører på snøbare veier gjennom bygda, strømmer minnene på fra fint vinterføre. Mens veiene vinterstid for det meste er snøbare og sparkføret er borte, husker jeg hvordan vi hadde glede av snøen. Vi fant på mye moro om kveldene vinterstid. Eldre folk husker at vi faktisk hadde det gøy lenge før TV, satellitt -og Internettalderen. Vi møtte opp med sparkstøttinger, kjelker, rattkjelker, selvlagde skøytebiler og krøllskøyter. Fra Salem satte vi utover på rad og rekke, ofte med lange «tog» hvor kjøredonningene var hektet sammen. Det kunne bli litt av et race nedover. Litt kappkjøring forekom jo. Vi rundet svingene fint ved Åsterud, tok innersvingene i de gamle Nordlisvingene, og på god glid endte vi på sletta ved veien ned til Kistefoss. Men som regel avsluttet vi ved Kyta-skolen. Da ble det ikke så langt å gå til topps igjen.

Lite biltrafikk

Så kan en spørre: -hva med møtende biler? Jo, det hadde vi kontroll med, og den gangen var det liten biltrafikk. Til Gundersby gikk det greit. Derfra kunne vi se Nyveien nedenfor Skogstad og opp mot skolen. Var det ingen bil å se der, suste vi gjennom Nordlisvingene.

Unger møtte opp med kjelke eller annet akeutstyr på Salem for å ake. (Illustrasjonsfoto)

Snøen var til glede og besvær. Eldre folk husker at vi faktisk hadde det gøy lenge før TV, satellitt -og Internettalderen. (Illustrasjonsfoto)

Under krigen var mange med på dette om kveldene - også mange som vi unger syntes var voksne. Radioene var inndratt av tyskerne, og du måtte søke politiet om tillatelse hvis du skulle reise mer enn tre mil. Dette var en fin måte å treffes på i mørketida istedet for å sitte hjemme bak blendingsgardinene.

Jeg kan ikke huske at det forekom noen uhell av alvorlig art i denne villmanns-akinga. I Åsbygda var det vel ikke mer enn sju biler, og de ble ikke brukt i utide. Med dagens trafikk ville ikke noe sånt gå an.

Kjeglespill i Gamleveien

Jeg husker fra 30-åra at utafor skomakerstua til Torvald Trulsen var det kjeglespill. Spillet lå ganske enkelt under trappa, og hvem som helst kunne gå inn og ta spillet og bruke det. Spillet var populært, og her var det de litt voksne som hadde fortrinnsrett, synes jeg å huske. Men barna hadde også anledning til å bruke det.

Spillet besto av ti kjegler, en konge og seks kastepinner eller «kløtter» som vi kalte det, såvidt jeg husker. To personer eller to lag kunne spille mot hverandre. De stilte opp fem kjegler hver med passende kasteavstand med kongen midt i mellom. Med de seks «kløttene» kunne den som kastet først, vinne med en gang, men da måtte han treffe motpartens fem oppstilte kjegler pluss kongen. Kjeglene skulle stå en halv meter eller vel så det fra hverandre, og kasteavstanden over til motstanderen kunne være sju-åtte, opptil ti meter.

Spennende også for tilskuere

Slik husker jeg det: Spillet bølger litt att og fram. Kjeglene som den ene parten greier å kaste ned, skal han ha over til seg. Den som mister dem, skal kaste dem over til motparten. Da gjelder det for ham å kaste dem slik at de blir mest mulig samlet når de blir reist opp igjen.

Kjeglene skifter stadig eier. Den som skal kaste, kan stå ved den kjeglen som er nærmest kongen. Den som får ned alle motpartens kjegler og til slutt kongen i samme kastomgang, har vunnet. – Vi har hatt et slikt kjeglespill i 30 - 40 år, og det brukes ofte når vi er samlet flere.

Ellers kastet gutta på stikka, og jentene hadde et ballspill de var opptatt av i alle friminuttene på skolen. Dette er det slutt på, og jentenes ballspill er det vel bare få som husker.

Helgedagsfred

En ting husker jeg godt fra disse gamle dager. Når mor hadde vasket gulvene og gjort lørdagsrent, slått ut vaskevannet bak uthuset og lagt vekk golvfilla og skurekost, da ble det helg. For dem som hadde et krystallapparat eller en Telefunken radio, var barnetimen med onkel Einar og Truls og Oskar kjærkomment. Å høre radio tvers gjennom Nordmarka helt fra Oslo var store greier.

Mye slit

Selv om jeg trekker fram gode minner fra gamle Åsbygda, glemmer jeg selvsagt ikke at folk måtte arbeide, unge som gamle. Det var virksomhet på alle kanter. Folk sleit på småbrukene sine for å holde liv i familien. Bøndene trengte arbeidskraft. Som unger lå vi og lukte ugras på disse uendelig lange fårene. Ved høyslåtten og når kornåkrene skulle skjæres måtte vi være med. Det verste var den håpløse treskinga av kornet inne på låven. I ukevis var det et kav med å få potetene i hus. På regnfulle og kalde dager om høsten ble det slitsomme og lange dager. Under innhøstingen var det mange bøyde rygger å se rundt om på alle jorder. Kort sagt var det et slit for alle inntil traktorene, skurtreskerne og de andre moderne maskinene kom og overtok det verste slitet.

Veiene om vinteren

Når så vinteren kom var det et forferdelig kav med å holde veiene åpne. Hester ble rekvirert på gårdene og satt foran noen store treploger. På snørike vintre tok det ikke lang tid før plogen satt fast i snømassene. Da kunne det bli noe å gjøre for dem som gikk arbeidsledige. De fikk utlevert snøskuffer og måtte måke vekk den sammenpressede snøen slik at hestene greide å dra plogen noen meter videre.

En svunnen tid

Når jeg nå kommer kjørende gjennom bygda sommerstid, ser jeg bare en traktor her og der. Bøndene gjør unna onnene på noen dager.

Dette er ikke ment som noe ønske om at den «gamle gode tida» må komme tilbake. Men vi gjorde vel det beste ut av tida den gangen? Kanskje gjør vi så godt vi kan med den tida vi lever i nå også nå som vi farer jorda rundt og har det travelt. Hvem vet?

Om artikkelforfatteren

Ole Skaug (72) 1999 er født og oppvokst i Åsbygda. Han er utdannet lærer og har arbeidet som lærer i Oslo hvor han fortsatt bor. Han har vært bidragsyter med artikler fra Åsbygda i heftet siden 1995.

Connie fra Hønefoss

I 1938 debuterte Connie Frydenlund Holm (1906 – 1984) i Oslo på Yrkeskvinnenes marked. Kong Haakon og dronning Maud var til stede. Kongen fant visene så befriende at han sporenstreks satte navnet "Connie fra Hønefoss" på henne.

Av JENS E. FJELD

Connie på stubben sin i Åsa. Bildet pryder plateomslaget til langspillplata hun var med å lage i 1977.

Magnesiumen blaffet, og dagen etter sto det å lese i alle avisene. Siden ble hun hetende det. Connie fulgte lojalt gamlekongens instruks, og ble trofast mot navnet. Før krigen ble hun også norgesmester på trekkspill.

Under oppveksten i Hønefoss ble Connie flasket opp på musikk, og var bare fem år da hun klunket Per Spelemann på familiens spinettflygel. Hun kom tidlig i lære, først hos faren, og siden hos Olaug Strande, som var kjent som en dyktig pedagog. Connie ble flittig brukt til opptredener på skolen.

Som 10-åring i 1916, med sløyfe i håret og en 10-årings alvor begynte Connie å spille piano som vikar på kino "Verdenstheateret" Hun hadde fast plass på det som i 1919 ble hetende Hønefoss kommunal kino fra hun var 14 år. Det var lommepenger som kom godt med.

– Du får lov til å bruke penger på deg selv, bare du vil henge i, sa faren. Og henge i gjorde hun så visst. Hun arbeidet, gikk på skole og tok undervisning i musikk.

Det var unektelig fordeler å ha en far som eide kino. Hun var aldri veggpryd. Selv skjønte hun at det vel var mer farens kino som trakk enn hennes guttetekke.

Til Oslo

Hun og moren hadde flyttet til Oslo i 1937 og bosatt seg i Fagerborggaten. Connie tok organisteksamen i Oslo i mellomkrigstida, og studerte piano et halvt år i Berlin. Siden fikk hun tilbud om å spille i Hønefoss kirke. Etter en tid fant hun ut at dette ikke passet så godt, da hun var følsom av natur, og strigrått i hver begravelse. Dermed kjøpte hun seg trekkspill og begynte å traktere det i stedet.

På slutten av krigen lå hun og moren i dekning i Lommedalen inntil freden kom. Etter krigen var hun kapellmester på Bristols 2nen etasje i syv år. Hun turnerte Norge rundt. Likeledes var hun vikarierende lærer i musikk på forskjellige skoler i Oslo. Hun spilte i små og store selskaper, og på forskjellige tilstelninger. Hun komponerte og samlet også en god del melodier.

På slutten av 40-tallet spilte hun ett år sammen med Kampen Janitsjar. Et samspill som senere resulterte i et radioprogram i NRK med Lille Grå kalt "100 menn og en pike". Hun turnerte også sammen med Lalla Carlsen.

Det ble et hardt liv med alle nachspielene til både fire og fem om natten, et liv som hun hadde holdt på med siden hun var 17 år.

Styrket av skauen

– Jeg må se skauen hver dag, sa hun. Hytta i Åsa, "Conniebu", som hun bygde i begynnelsen av 1950-årene, ble hennes og morens avkobling.

Her fikk Connie både fred, åndelig styrke og inspirasjon. En inspirasjon hvor hun dro paralleller tilbake til Asbjørnsen. Han var en venn av Connies farfar, og brukte å hvile på en stubbe i Åsa når han skulle til Ringerike. Connie hadde også sin stubbe, som hun diktet en sang om, og satte melodi til. Noe annet som felles form dem, var at de begge bodde på Fagerborg i Oslo.

I 1974 mistet hun sin mor, som den gang hadde oppnådd den anseelige alder av 94 år.

Selv om hun trappet ned på aktiviteten, var hun med på Erik Byes lørdagsprogram i 1975, og "Husker du" med Odd Grythe.

Plate

Connie spilte sammen med Åse Thoresen, Arnt Haugen, Odd Grythe og Marit Nerem. På plateselskpaet EMI ga de ut en plate i 1977 som kort og godt het "Connie fra Hønefoss". Den har en rekke melodier med lokal tilknytning. Vi nevner "Ringeriksvalsen", "Masurka på Krokskogen", "Alfedans i fruktha-gen" og "Den vesle stubben". "Tråkk i vei" var tilegnet sykkelveteranen Bjarne Brodal i Hønefoss.

I de senere årene spilte hun for fir-maer, på hoteller, i bryllup, i pensjonist-foreninger og menigheter. Connie bodde i etasjen over prestekontoret og var fast aktør på menighetens eldretreff. "Hvor-for kan ikke religionen være litt lys ?" sa Connie.

Connie sammen med (f.v.) Åse Thoresen, Arnt Haugen, Odd Grythe og tekstfor-fatter Marit Nerem. (Fra plateomslaget "Connie fra Hønefoss")

Connies familie i Hønefoss

Familien Frydenlund Holm satte dype kulturelle spor etter seg i Hønefoss fra tidlig på 1900-tallet. De var foregangs-personer med i så mangt, og huskes spesielt av byens eldre befolkning som en familie med mange jern i ilden.

Faren Einar Frydenlund Holm var opp-rinnelig fra Oslo, men kom til Hønefoss etter å ha avtjent sin verneplikt på Hvalsmoen. Her hadde han også klippet offiserer og menige.

Han giftet seg med sin Constanse fra Arendal, og fikk barna Einar og Connie. Sønnen Einar ble født i 1903 og datteren Connie så dagens lys tre år etter.

Faren åpnet barbersalong i Strandgata 2 ved Pottemakerbakken, der møbel-handler Bakke senere holdt til. Fru Constance gikk foran og såpet inn herre-mennene, mens mannen kom etter og barberte. Dette var ikke vel ansett blant byens fruentimmere, hvor det ikke var anstendig for kvinner å barbere frem-mede menn.

Einar Helgesen begynte som såpegutt i barbersalongen, og endte seinere opp med egen elektrisk foretning i Stabells-gate sammen med sin bror Sverre i fir-maet Brødrene Helgesen.

Musikalsk og lystig

Familien var meget musikalsk. Alle trakterte instrumenter. Faren var 16 år da han spilte cello i Edvard Griegs orkester på Nationaltheateret. Senere startet familien også opp musikkforret-ning i Stabells gate 12 hvor de bodde i fjerde etasje. Samtidig drev faren kinoen "Verdenstheateret" i Flattums-gate.

Godt humør var påbudt i hjemmet. Var barna sure måtte de vær så god ta med middagsmaten på soveværelset. To ord var forbudt i hjemmet. Det var "Uff" og "Æsj". Faren mente at surhet smittet.

Bordet var bestandig dekket med "en bolle med godt humør". En bolle som familien forsynte seg ofte og rikelig av.

Eksentrisk familie

Nabobarna hadde det godt hos Fryden-lund Holms som spanderte boller fra baker Kullerud.

Når faren fortalte eventyr for barna, tonela han dem bestandig på pianoet eller celloen sin. Familien levde et eksentrisk liv, med egen kjøkkenhave hvor de dyrket "kanin-fòr". De var også de første i Hønefoss som brukte tennis-sko.

Familien hadde en motorsykkel med sidevogn som Connie etterhvert også kjørte. Når familien kjørte motorsykkel med sidevogn til Oslo, satt fru Holm bak, Connie i sidevogna og sønnen Einar hang bak på sykkel i tau.

Senere kjøpte Connie motorsykkel til seg og broren. I ledige stunder kjørte de om kapp. Det var ikke akkurat noe luse-kjøring de presterte. Hun slo også en gang selveste speedwaykongen Basse Hveem.

Kinovirksomheten

På kinoen "Verdenstheateret" kostet det hele 10 øre for å komme inn. Da var det greit å være venner med Connie. I 1919 ble Einar Frydenlund Holm tilsatt som Hønefoss' første kommunale kinodirek-tør ved lokalet "Ringerike". Kinoen hadde fire programmer ukentlig med 12-14 musikknumre per gang.

Søsteren til Frydenlund Holm solgte billetter på kinoen, og frøken Sørensen spilte piano til stumfilmene. Senere spilte også Connie til filmene. Det var ofte vanskelig å koordinere spillet med filmene.

I 1922 begynte ulykkene å ramme Frydenlund Holm. Eiendommen i Stor-gaten brant ned natt til 1. juni 1922. Beboerne fikk slukt ilden, men lageret hvor det var oppbevart pianodeler og halvferdige pianoer ble ødelagt

I 1923 ble pianistinnen syk på grunn av trekk i beina. Flere forestillinger ble avlyst. Einar Frydenlund Holm ble også selv senere syk, og døde i juni 1923.

Som enke i en alder av 45 år måtte Constanse forsøke å klare seg som best hun kunne. Heldigvis kunne Connie skaffe dem et levebrød.

Kilder:

Samtaler med Connie, Constanse Frydenlund Holm, Signe Syvertsen, Hønefoss, journalist Marit Nerem, Brita L. Hellsund, Solveig Bakkan og Sigurd Løwer. Norsk Ukeblad 2/7 1974.

Om artikkelforfatteren

Jens E. Fjeld (50) er født i Hønefoss og bor i Kristiansand hvor han arbei-der som daglig leder av Artec Norge. Han er mangeårig medlem og styre-medlem av Ringerike Historielag, og har vært byguide. Hadde egen spalte i Ringerikes Blad med "Kjenn din by" artikler. Han har stått for nye opptrykk av "Hønefossboka 1915" og "Ringe-rikske slekter." I en årrekke har han hatt intervjuer med "den eldre garde" i Hønefoss. Har tatt initiativ til en byjubileumsbok i 2002.

Et minne om Annete Bærje

Annete Bærje (1856 – 1934) bodde all sin dag på Bålerudberget i Heradsbygda. Hun var ei "klok kone" som var viden kjent fordi hun kunne "gjøra åt" for sjukdom på folk og fe.

Ennå er det mange som minnes henne med takknemlighet.

I dag er bare veinavnet "Anettes vei" som minner oss om denne særegne kvinnen. Veien starter et steinkast unna der Bærjastua sto. Grunnmuren til stua var å se helt til for noen få år siden da det ble ryddet plass et nytt tomtefelt i Oppenåsen.

Annete Bærje er gravlagt på Norderhov kirkegård. På gravstøtta hennes kan vi lese at hennes egentlige navn var Annete Larsdatter.

Som en hyllest til denne vidkjente personligheten skrev Maren-Anita Olerud denne balladen til en underholdningskveld på Helgerud skole våren 1998:

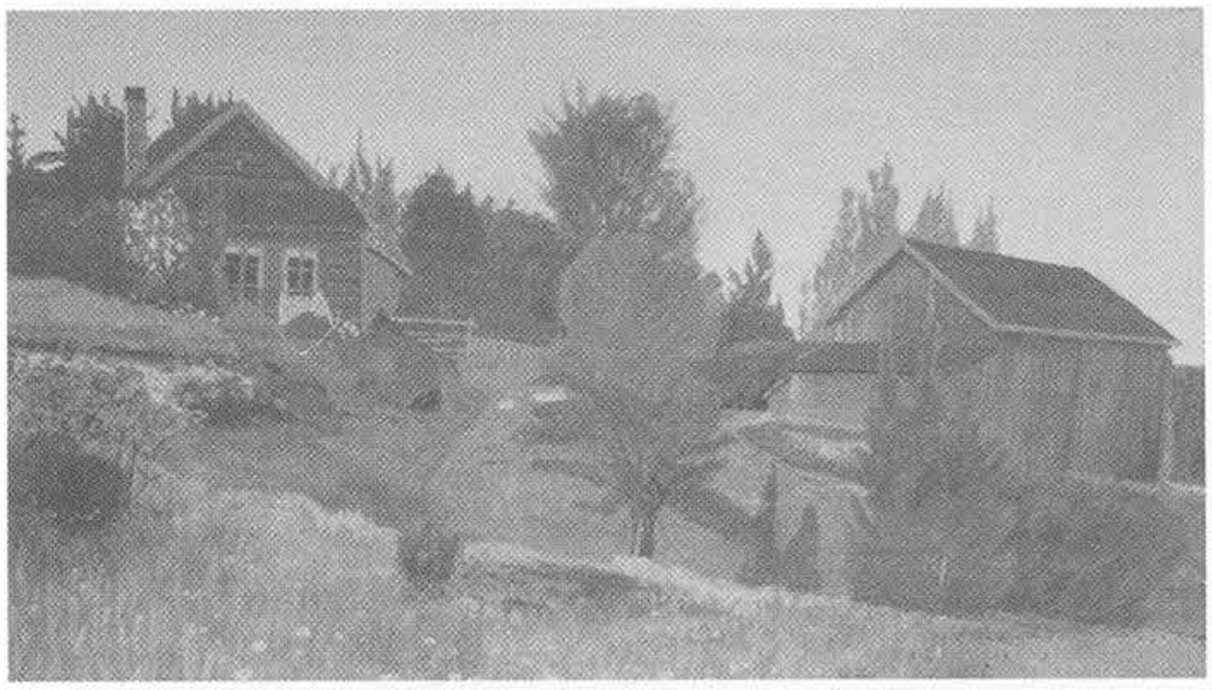

Bærjastua i maleren Tandbergs strek. Maleriet er i Anne Røstes eie. (Foto: Bjørn Knoph)

På plassen høgt der oppe over bygda
stod ei lita stue snart for fall.
Men selv om den var grå og nærmest stygg, ja,
så vandret folket dit i hopetall.

***Refr.:** Gå – gå – gå til Annete Bærje.*
Hu´ kan gjøra åt og veit et råd.
Folk og fe i Norge og i Sverige
vet at her er hjelp og trøst å få.

Annete vokste opp blant trær og planter.
Hun elsket dem og skjønte at de sa:
"Hvis du en dag merker at du skranter,
så lover vi at vi skal få deg bra.

Fordi du tråt forsiktig fram på stien,
fordi du plukker oss med varsom hånd,
vil vi la litt av skaperenergien
bli underlagt din evne og din ånd.

Fordi du skjønner bedre enn de fleste;
Vår sjel er like mye verd som din,
så gir vi oss til menneskenes beste,
så plukk oss da, – til mat og medisin."

Så gikk hun da til skogs med bøyet nakke,
men også med et skarpt og våkent blikk.
Det var jo for å velge ut og takke
og ikke drepe noe der hun gikk.

Et forklefang med gudskraft der fra bakken
var det hun valgte ut og bar med hjem.
Hver urt og blomst fikk alltid litt av takken
hun mente at vi alle skyldte dem.

Hun hørte at de hvisket hele tiden
om hva de bar av livs- og legemakt.
Hun snakket også ivrig med dem siden
da de var blitt til pulver og ekstrakt.

Så strømmet folk til denne vesle stua,
til hest, til fots, ja, fra så lang en lei.
Annetes hjelp var siste håp og trua.
De gikk på livets aller lengste vei.

Annete tok i mot dem, tung i sinnet.
Hun visste jo at det var hennes plikt
å ofre disse vennene der inne
mot byll og brann, mot sår og sting og gikt.

Hun tok i mot den spriten eller saften
de brakte med, – med utstrakt høyre hand,
og bar den inn og satte til den kraften
som gjorde den til selve livets vann.

Og hele tiden takket hun oppriktig
for makten hun formidlet i Guds navn.
Så bar hun flasken ut, å..så forsiktig,
og ønsker at den ville bli til gavn.

Men Gud holdt hånden ut den gang han skapte.
Og flasken skulle også holdes slik.
Hvis ikke, var hun sikker på den tapte
i kamp med tuss og troll på jorderik.

Jeg tror at vår Annete også mente:
For hver en blomst jeg plukker, vil jeg så
og plante liv, og gi igjen med rente
de Guds ressurser jeg har tæret på.

Og enn i dag, på tomta til Annete
gror tusentall av liv fra hennes bed.
Og lytter du, så hvisker de deg dette:
Vær varsom når du trår, – så får du fred.

På kirkegården står ei enkel støtte.
Den viser hvor Annete ble til jord.
Og folk som ennå lever og som møtte
Annete, synger gjerne disse ord:

***Refr.:** Takk – takk – takk til deg Annete!*
Du kunne gjøra åt og visste råd.
Ditt ettermæle er i hvertfall dette:
"I møte med din visdom blir vi små."

Maren-Anita Olerud

Alv Erlingsson – sjøkrigeren fra Tanberg

Historien om Alv Erlingsson kan skrives på grunnlag av tyske, danske, svenske, norske og islandske skrifter, myter og visetekster. Legger vi sammen de opplysningene disse gir oss, får vi historien om den siste av middelalderens stormenn fra gården Tanberg i Norderhov.

Av GEIR ODDEN

Alv Erlingsson den eldre var Alvs farfar og den første av Tanbergmennene vi har sikre skriftlige opplysninger om. At Tanbergmenne på denne tiden satt med stor makt over Østlandet, forstår vi ved at han ble gift med Skule Jarls søster Ingebjørg i 1221. Han nevnes som den første av lendmennene som var tilstede da Skule tok kongsnavn i Trondheim i året 1239. Året etter kjempet han og broren Kolbjørn på Skules side mot kong Håkon Håkonsson. Kolbjørn mistet livet under stridighetene og også Skule ble til slutt drept av Håkon Håkonssons menn. Med dette endte borgerkrigene i Norge, og Alv Erlingsson den eldre hører vi ikke mer om.

Sønnen Erling Alvsson hører vi om for første gang da han i 1261 deltar i kongssønnen Magnus Håkonssons bryllup med den danske prinsesse Ingeborg. To år etter er han nevnt som nummer tre av åtte lendmenn som deltar i Håkon Håkonssons hærferd mot Skottland. Håkon Håkonsson kom ikke tilbake i live til Norge. Erling var med på skipet som førte kongens lik til Bergen året etter. Kong Magnus Lagabøte utnevnte så Erling til sysselmann i Borgarsyssel med sete i Sarpsborg. Erling var i nær slekt med kong Magnus i og med at kongens mor, dronning Margrete, var Skule Jarls datter. Det sies at Erling tok del i alle viktige regjeringshandlinger i kong Magnus' tid.

Alv dukker opp i historien

I løpet av 1250-årene fikk Erling Alvsson med sikkerhet to barn, Alv og Ingebjørg, sammen med en ukjent kvinne med navn Kristina. Det er også spekulasjoner om en andre sønn med navn Finn. Barna er sannsynligvis født og oppvokst på Tanberg, men familien flyttet nok til Sarpsborg etter at Erling ble utnevnt til sysselmann. Da Erling tok del i meklingen mellom de svenske tronkreverne i 1276, nevnes også hans sønn Alv. Samtidig giftet datteren, Ingebjørg, seg med kongens kansler, Tore Håkonsson, i Sarpsborg. Da Kong Magnus døde i 1280 var hans to sønner Eirik og Håkon enda umyndige og Erling ble medlem av en formynderregjering som styrte Norge. Dronning Ingeborg hadde en fremtredende rolle i denne regjeringen, og Norge startet en mer aggressiv holdning overfor tyskerne og Danmark. Da Erling døde i 1283 etterfulgte Alv ham som sysselmann. Alv fikk også tittelen baron.

Herjet i danske farvann

Enkedronning Ingeborg hadde i praksis mye av makten over Norge også etter at kong Eirik Magnusson var blitt myndig i 1282. Hun ønsket å begrense de rettighetene kong Magnus hadde gitt tyske kjøpmenn i Norge, samt få utbetalt sin farsarv etter den danske kong Erik Plogpenning som danskene holdt tilbake. For å kunne gjennomføre dette gir hun Alv nærmest frie tøyler til å ta i bruk de midler som må til. I 1284 ble alt gods tilhørende de tyske kjøpmennene i Bergen beslaglagt. Samtidig startet Alv kapervirksomhet mot danske, tyske og frisiske skip med base fra sin borg på

Alv Erlingsson med draget sverd. (Illustrasjon: Hilde Marie Jakobsen)

øya Isegran og Alshus på fastlandet like ved Glommas utløp. Alv herjet samme år de danske byer Skanør i Skåne og Skagen. Resultatet av dette var at hansabyene og Danmark samlet seg i en handelsblokade mot Norge. Det ble plassert ut 30 kogger i Øresund som skulle sørge for at uønskede ikke skulle slippe forbi. Det ble også sendt mindre tyske skip mot Norge for å drive kapervirksomhet.

Året etter dro Alv igjen ut med sin flåte fra Isegran. Han har nok vært klar over de 30 koggene som lå og voktet Øresund for han satte seil mot havområdet mellom Sjælland og Jylland. Her angriper og inntar han Kalundborg slott, samt herjer Horsens på Jylland. Så har han seilt sørover og kommet inn i Østersjøen hvor utallige skip blir oppbrakt Også de store koggene fikk føle Alvs styrke. Av de danske og tyske visetekstene om Alv hører vi blant annet at Alv erobret ni hansakogger på én gang, at han sto i femten ridderes blod og at

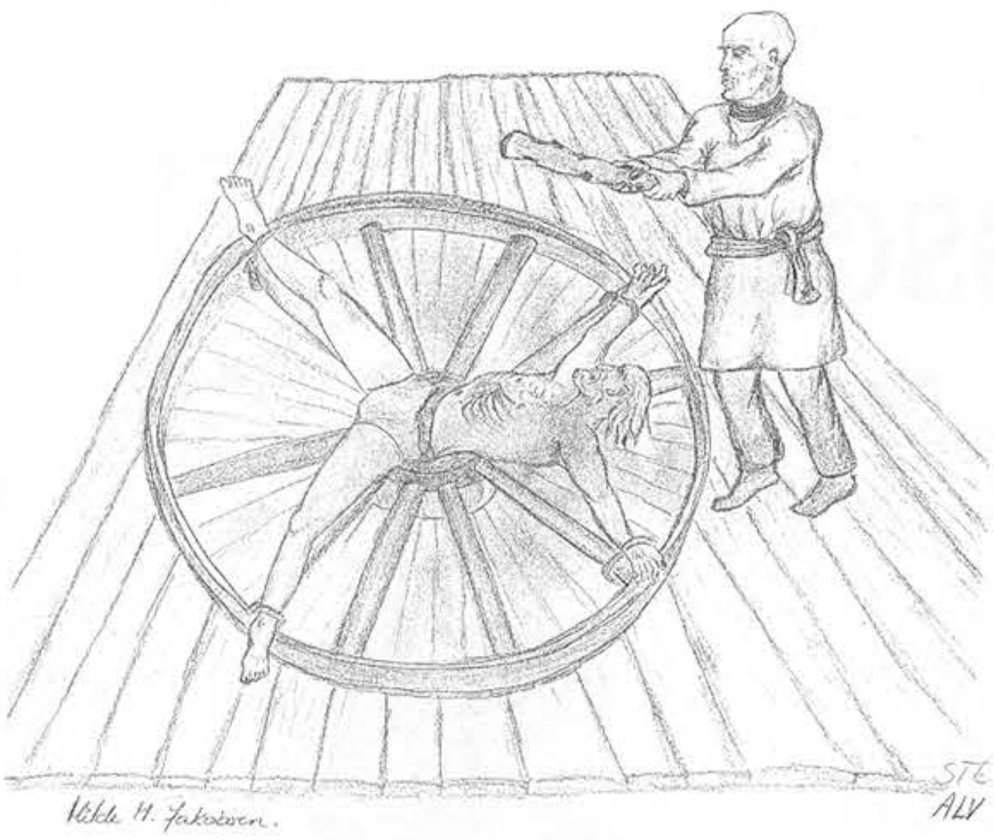

Alv Erlingsson fikk en grusom død ved å bli radbrukket og bundet fast til et horisontalt liggende hjul. (Illustrasjon: Hilde Marie Jakobsen)

utallige tyske enker og barn gråt over sine drepte menn og fedre det året. Tyske og danske kaprere herjet likeledes norske farvann dette året, men om de kunne gjengjelde Alvs herjinger er lite trolig. Tyskernes blokade og påfølgende mangel på matvarer i Norge fikk imidlertid enkedronning Ingeborg til å be kong Magnus av Sverige om å mekle mellom de stridende parter. Kong Eirik og hanseatene kom til enighet om fred i et møte som ble avholdt i Kalmar den 31. oktober 1285, men danskene møtte ikke opp. Hanseatene fikk tilbake alle sine gamle rettigheter i Norge og fikk tildelt enkelte nye. Norge ble også dømt til å betale 6000 mark norske sølvpenger for skader forvoldt av Alv og andre kaprere.

Hos den engelske kongen

Norge var fortsatt i krig mot Danmark og trengte sårt penger og mannskap for å kunne vinne krigen. Ved juletider i 1285 blir Alv utnevnt til jarl "for at verge Norges rike". Våren 1286 ble han sendt til den engelske kong Edvard for å låne penger og verve folk til krigen. Den skotske kongen Alexander III var nettopp død og kong Eiriks datter Margrete var nærmeste arving til den skotske kronen. Derfor var det viktig for den engelske kongen å oppnå et godt forhold til Norge. Alv Jarl, som i England kalte seg greve av Sarpsborg, oppnådde dermed å få et lån på 2000 mark sterling og krigsfolk med seg hjem. I tillegg til disse krigsfolkene sørget Alv Jarl for at 240 islandske menn ble sendt til Norge for å kjempe mot Danmark.

Angrep Oslo

Forholdet mellom kong Eiriks bror, hertug Håkon, og Alv Jarl var kjølig. Håkon Magnusson hadde sete i Oslo og styrte herfra de østlige deler av Norge. I 1285 fraskrev han seg enhver andel i striden mot hansabyene. Han sto derfor for et helt annet syn på denne saken enn Alv Jarl, og det må kunne sies at Alv Jarl og hertug Håkon dermed var bitre konkurrenter om herredømmet på Østlandet. Da enkedronning Ingeborg dør i Bergen i slutten av mars 1287, mistet Alv sin beste forbundsfelle og høye beskytter. Alv Jarl har sannsynligvis ventet at hertug Håkon nå ville overtale kong Eirik til å ta fra ham noe av den frie rollen han hadde hatt til nå, og han anså muligens at dette ville være til skade for Norge. Han tenkte nok at å angripe var bedre enn å forsvare seg, og da hertug Håkon reiste til Bergen for å ta del i sin mors begravelse angriper Alv Oslo. Her brant han av store deler av byen, angrep og inntok kongeborgen og arresterer hertugens høvedsmann i Oslo, Hallkjell Agmundsson Krøkedans. Hallkjell ble ført med til Alvs borg på Isegran der han ble kastet i fangehullet. Alv lot ham senere bli henrettet.

Hallkjell var en mektig mann som hadde vært medlem av formynderregjeringen og hadde baron tittel. Han var kongens utsending til kong Rudolf av Habsburg i 1283-84 og var tyskvennlig. Derfor så vel Alv det formålstjenlig for Norge å bli kvitt Hallkjell. Da disse nyhetene blir kjent i Bergen, blir Alv og hans følgesmenn lyst fredløse. Kong Eirik og hertug Håkon dro østover og slo ned Alvs opprør. 260 av Alvs menn mistet livet i disse kampene og åtte ledere ble hengt, men Alv Jarl kom seg unna.

Alvs siste tid

Alv Jarl kom seg over til Sverige der han under den svenske kong Magnus' beskyttelse søkte tilflukt i et kloster. Hvor lenge han oppholdt seg her er usikkert. I Gråsten kommune syd i Danmark finnes det myter, fortellinger og stedsnavn knyttet til en norsk sjørøver som kalles raske Alv. Han skal ha hatt tilhold her i en tid på slutten av 1200-tallet og samarbeidet tidvis med en dansk sjørøver kalt Røde Oms.

I 1289 er Alvs svoger, Tore Håkonsson, med i en norsk forhandlingsdelegasjon til kong Edvard av England. Formålet var å vinne engelsk støtte for kong Eiriks krav om den skotske trone for sin datter Margrete. Alv Jarl var hos kong Edvard i 1286 og var blitt godt kjent med ham. Tore skal ha sendt et brev til Edvard med anmodning om å få Edvard til å be kong Eirik om å tilgi Alv Jarl. Om Alv ble tilgitt, vet vi ikke.

Mye tyder på at Alv bodde en tid på gården Herre-Skjelbred i Høyjord i Vestfold. Her sto det inntil rundt 1770 et praktfullt loft fra 1200-tallet som ble kalt "grev Alvs residens". Det finnes flere sagn i distriktet om Skjelbredgreven. Tittelen greve tilsvarer jarl, og det fantes ingen annen jarl enn Alv i Norge på denne tiden. Islandske kilder hevder at Audun Hestakorn ble opphøyet til jarl i 1286, men dette er usikkert. Tore Håkonsson var sysselmann i Skiensysla fra ca. 1277, men akkurat i året 1289 ser det ut til at han også har vikariert for Audun Hugleiksson Hestakorn som sysselmann i Tunsbergsysla. Brevet til den engelske konge er signert "Tore av Tønsberg". Det ser også ut til at Tore har sett det formålstjenlig til tider å bo nær Tønsberg også som sysselmann av Skiensysla. Det kan da være at Tore holdt til på gården Berg i Høyjord som er en nabogård til Herre-Skjelbred. Som sysselmann hadde Tore småkonge privilegier som kunne ha gitt ham mulighet til å beskytte Alv selv om kong Eirik ikke tilgav ham.

I 1290 herjet Alv igjen i danske farvann. Om han kjempet for egen profitt eller konge og fedreland er uvisst. Ordet "kaperier" ble brukt på hans gjerninger. Det tyder på at flere enn ett skip fikk føle Alvs villskap. Danske folkeviser forteller oss om Alvs siste gjerninger. Han dristet seg i land ved Øresund på en rekognoseringstur forkledd som messegutt. Her blir han gjenkjent og forrådt av en tidligere skolekamerat, Benedikt Rimaardssøn. En annet mulighet kan være at Alv ble fanget av Benedikt i Høyjord. Vi kan anta at Benedikt fikk en god slump penger for å avlevere Alv. Alv blir så arrestert og ført i lenker til Helsingborg. Her befant den danske dronning Agnes seg. Hun ba om at den

berømte fangen skulle bli ført frem for henne. Da hun fikk se ham, ble hun skuffet over hvor liten og uanselig Alv virker. Alv svarte henne freidig at dronningen aldri kunne føde en bedre kar enn ham. Om han fikk tilbringe en natt med henne, skulle han kunne bevise dette. Med dette siktet Alv til ryktene om dronningens mange elskere. Dronningen ble rasende over forslaget og dømte Alv til å kle steile og hjul morgenen etter. Dette var en særdeles grusom henrettelsesmetode der offeret ble radbrukket og bundet fast til et horisontalt liggende hjul. Etter at døden var inntruffet, ble hjulet med offeret heist opp i en steile og vist frem for allmuen. To år senere fikk Tore Håkonsson under krigshandlinger i Danmark tak i Alvs levninger og førte dem med seg til Tønsberg der Alv Jarl ble begravet. Det kan være at også Alvs begravelse fant sted i Tønsbergs St. Olavskloster der Alvs søster, Ingebjørg, etter sigende ble begravet i januar 1309.

Alvs etterkommere

Det er ikke kjent om Alv noensinne gifttet seg, men en mann av hans rang på denne tiden har jo kunnet utnyttet sin stilling til å besvangre nær sagt hvilken som helst kvinne. Det har også vært spekulert i om Alv var gift med sin svoger Tores søster, Borghild Håkonsdotter. At Alv har hatt etterkommere, kan vi se i et brev skrevet av dronning Margrete 11. november 1390. Her gir hun en Kristin Nikolasdotter alt gods tilhørende hennes forfedre Milder Alv og Rane Jonssøn for hennes avdøde mann ridder Jens Hjernes fortjenester. Dette viser at Alvs gods ble konfiskert av kongen etter Alvs død og gitt tilbake til en av hans etterkommere. Rane Jonssøn var en av de danske opprørere og kongemordere som søkte tilflukt i Norge i 1286. Han skal ha blitt gift med Alvs datter Kristina. Da Rane døde i 1294, skal Kristina ha giftet seg med en annen av disse landflyktige opprørerne, grev Nils Jacobssøn av Halland.

Alv skal også ha hatt en sønn som var utdannet prest med navn Håkon Alfssøn. Han skal ha hatt en datter, Borghild Håkonsdotter, gift med Sveinung Agmundssøn. Håkon Alfssøn overlot alt sitt gods til Sira Brynjulf Haraldssøn på Ringerike den 17. juli 1345 mot å bli forsørget resten av livet.

Minner etter Alv

I Høyjord stavkirke i Andebu fikk man i 1927 undersøkt vindfløyen. På folkemunne ble det hevdet at den stammet fra et av grev Alvs skip. Dateringen av den praktfulle forgylte bronsefløyen viste at den stammer fra midten av 1200-tallet og kan således godt ha tilhørt Alv. I dag pryder en kopi av fløyen kirkespiret og originalen er oppbevart inne i kirka. En utskåret planke fra stavkirka sies å ha stått ved Skjelbred-stolen. Denne oppbevares i dag på Norsk Folkemuseum.

Det verserer rykter i Tønsberg om at deler av Alvs loft fra Herre-Skjelbred ble flyttet til bryggen i Tønsberg og satt opp som sjøbod. I dag finner man Havariet restaurant her. På Herre-Skjelbred står det igjen et steinbord som kalles "grevens drikkebord".

Dokumentet om den norsk-engelske avtalen fra 1286 finnes fortsatt i det engelske riksarkiv og bærer kong Eiriks norske løve og Alv Jarls bjørn i margen. Slik vet vi hvordan Alvs segl tok seg ut. En versjon av Alvs bjørn i full størrelse er på både Sarpsborgs og Fredrikstads byvåpen.

Borgen som Alv hadde på Isegran, er det ikke funnet rester av. Det nevnes også i islandske skrifter at Hertug Håkon raserte borgen etter Alvs opprør. Isegran ble på 1600-tallet befestet i forbindelse med opprettelsen av Fredrikstad. Et stort rundt tårn er satt opp der Alvs borg mest sannsynlig lå. På Alshus (Alvs hus) på fastlandsiden ved Isegran ble det i 1944 funnet et runekors som stammer fra ca. 1300. Det kan være at en i Alvs krets har båret dette.

Ættegården Tanberg på Norderhov fikk nok Alv sjelden sjanse til å besøke de siste åra av sitt liv, men han var stolt av sitt ringerikske opphav da han flere ganger i franske og latinske brev undertegnet med "Oliveri de Montespine Erlingi fil" (Alv til Tornberg Erlingsson). Alle hus fra Alvs tid er i dag borte på Tanberg, men ruinen etter Tanberg kapell der Alv høyst sannsynlig ble døpt, ble sett på Tanbergjordet så sent som for litt over hundre år siden. Det er mulig at kirkeruinen dukker frem igjen en dag.

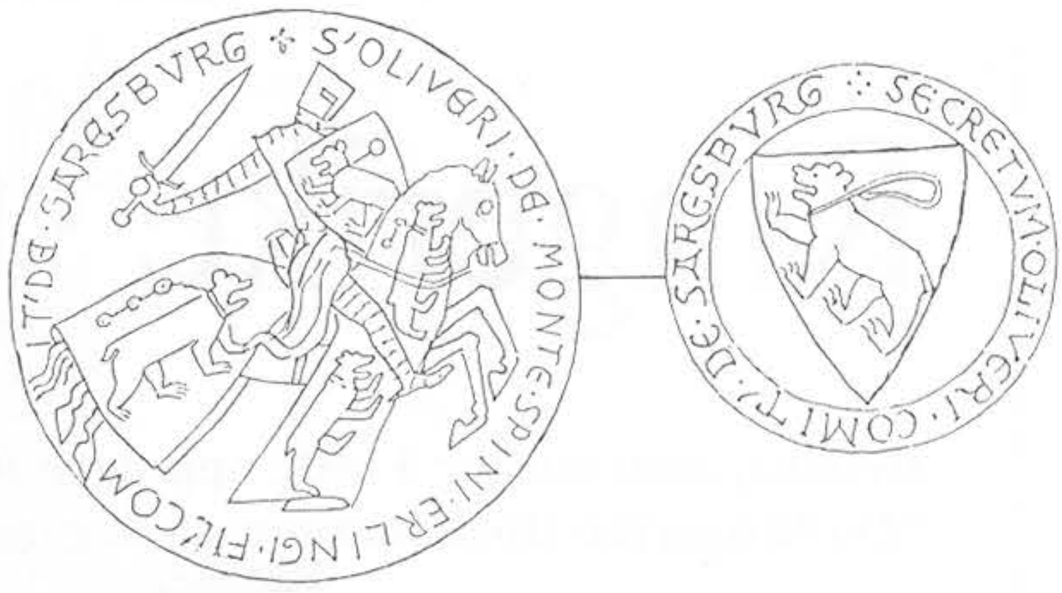

Det er gjort mange forsøk på å konstruere hvordan Alvs segl har sett ut. På storseglet er et rytterbilde med bjørnevåpen. På kontraseglet er et skjold med samme bjørnevåpenet. (Fra H. Trætteberg: Borg i segl, mynt og våpen, Oslo 1967).

Ruinene av den gamle kongeborgen i Oslo der Alv Jarl fanget Hallkjell Agmundsson Krøkedans kan i dag ses bak ruinen av Mariakirken i Oslo. I Mariakirken var et eget alter satt opp til Tanbergmennenes ære.

Da hertug Håkon Magnusson i 1299 tok over som konge etter sin bror Eirik var avskaffelse av jarleverdigheten noe av det første han fikk gjennomført. Det sies at han samme år lot bygge en sterk befestning på Akersneset med vid utsikt utover fjorden for å hindre at en erobring som den Alv Jarl gjorde i Oslo i 1287 kunne gjenta seg. Denne befestningen ligger der den dag i dag og heter Akershus festning.

Kilder:

- P.A Munch: Det norske folks historie. Christiania 1852-63
- Østfold-samlingen: Østfoldarv. Kulturhistorisk årbok 1988
- Østfold-samlingen: Runar. Slekthistorisk tidsskrift nr.1/1984
- Fredrikstad Museum: Mindre Alv. Årbok VII 1996-1997
- Cato Belsvik: Tønsberg-Kongens by, Tønsberg 1997
- Erling Johansen m fl.:Sarpsborg før 1839, Sarpsborg 1976
- Arne Gallis: Andebu bygdebok bd. 1, Andebu 1975
- Artikler i heftet "Ringerike"

Om artikkelforfatteren

Geir Odden (33) år er født i Oslo og bor nå ved Semsvannet i Asker. Han arbeider som IT-konsulent ved Ericsson AS i Asker. Han er amatørhistoriker med spesiell interesse rundt de norrøne bosetningene på Grønland og Vinlandsferdene.

Ringerike storkommune

Redaksjonen ønsker å rette opp noen feil i fjorårets artikkel "Da Ringerike storkommune så dagens lys":

- Da Stortinget i kveldsmøte 13. juni 1963 vedtok å opprette en storkommune på Ringerike, fikk et mindretallsforslag om at Hole skulle bestå som egen kommune, 38 stemmer (H og Sp). Ved den endelige voteringen stemte alle unntatt Senterpartiets representant i kommunalkomiteen, Bjarne Undheim, for flertallsinnstillingen.

- Thorleif Borgersen, som høsten 1966 ble nestformann i utvalget som ble dannet for Holes løsrivelse fra stor kommunen, var ikke tidligere varaordfører. Han ble imidlertid seinere den drivende kraft i utvalget, og bygdas første ordfører etter løsrivelsen).

- Einar Sundøen døde 9. mai 1976 (ikke seinhøsten 1975).

- Da Stortinget 31. mai 1976 (ikke 31. mars) vedtok å gjenopprette Hole som egen kommune, satt aksjonsutvalgets drivende kraft Thorleif Borgersen i diplomatlosjen Mange holeværinger fulgte debatten denne dagen fra galleriet.

Ringerike, Jevnaker og Hole samlet til ett internettrike i

Ringeriks GUIDEN

Flere og flere orienterer seg via nettet, og nå finner du informasjon om "alt" som skjer i lokaldistriktet samlet på ett sted!

Location: http://www.ringerike.com

RINGNETT INTERNETTJENESTER
http://www.ringnett.no

Trygghet

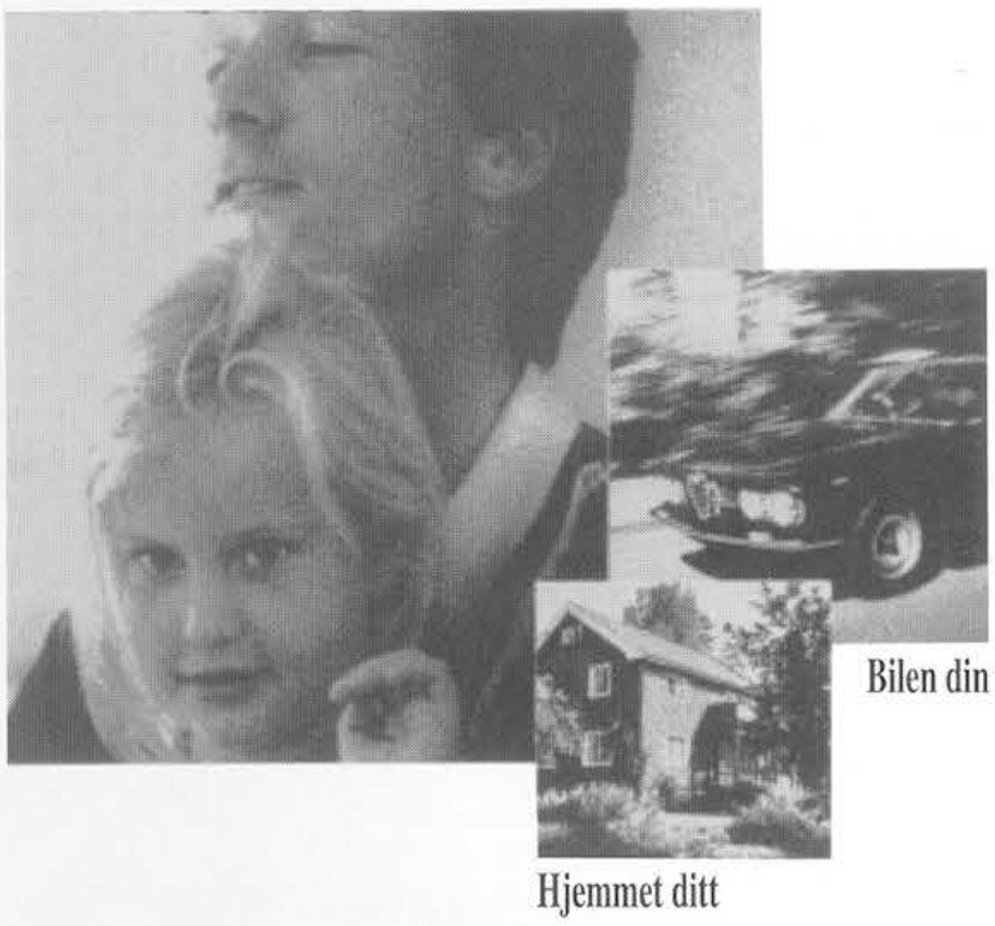

Bilen din

Hjemmet ditt

Nå får du skadeforsikring i banken

Vi er ikke lenger bare banken din, vi er blitt forsikringsselskapet ditt også. Det du finansierer hos oss skal du også få forsikret hos oss. Fra nå av kan du snakke med kunderådgiveren i banken uansett om det gjelder bank eller forsikring.

Handler du raskt og forsikrer bilen din hos oss får du ikke bonustap ved første skade.

Toppforsikrer du boligen din får du dessuten en trygghetsgaranti som gjør at alt du kjøper i løpet av det første året automatisk inkluderes i forsikringen.

Snakk med en kunderådgiver i SpareBank 1 enten det gjelder forsikring av bil, båt, bolig, reise eller andre ting.

Enklere, bedre og mer praktisk skadeforsikring

SpareBank 1 Ringerike

Preikestolen i gamle Hole kyrke

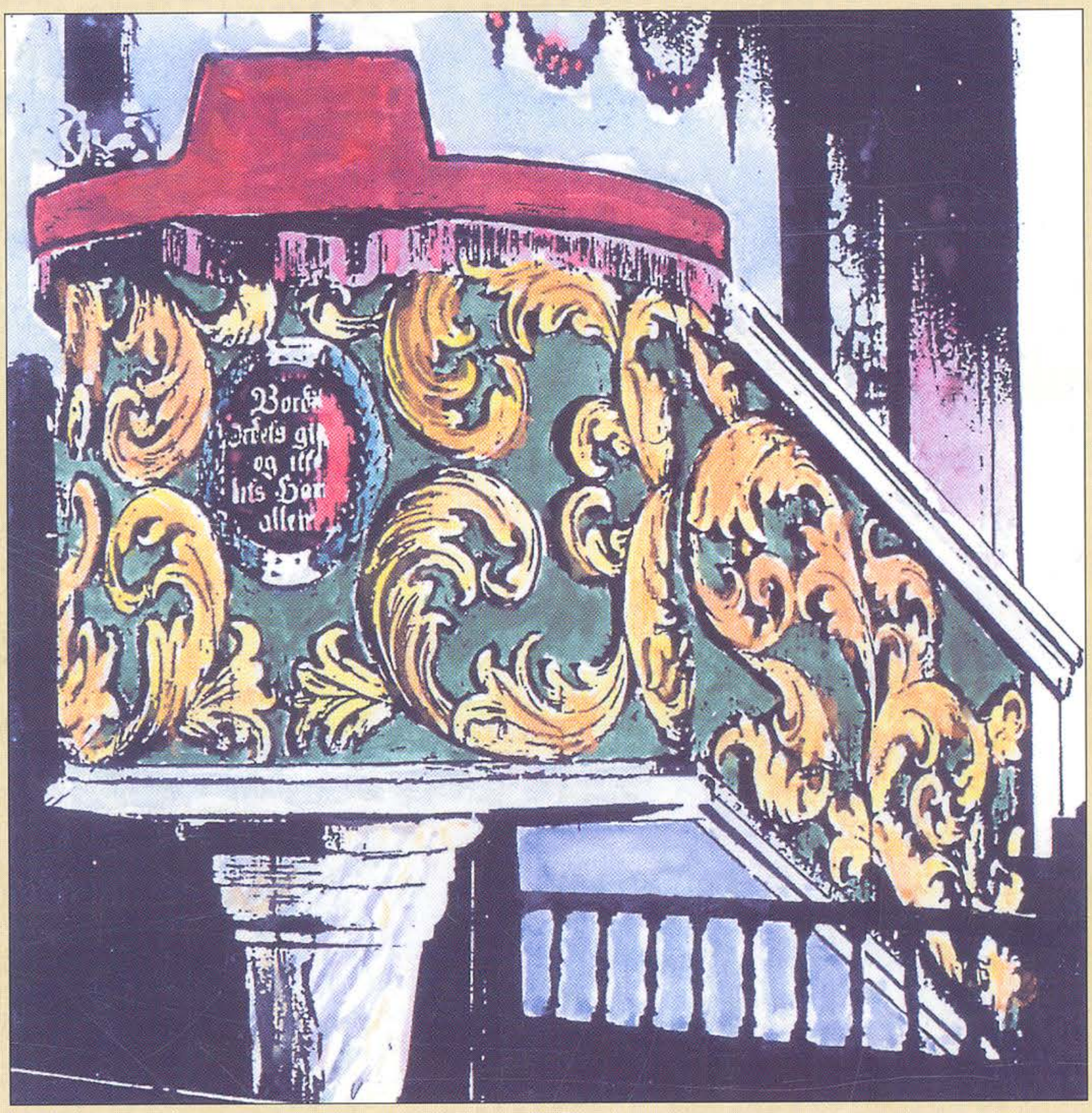

Slik kan vi tenke oss at preikestolen såg ut der den sto i den gamle trekyrkja i Hole. På framsida av preikestolen var denne innskrifta på raud botn: "Vorder Ordets giørere og ikkje dets hørere allene".

Av JON RØMMESMO

Preikestolen brann saman med kyrkja i 1943. Preikestolen er frå 1736, da kyrkja var ny.

Den vart utvida i 1828 av Poul Trillerud. Samstundes vart kyrkja dekorert innvendig av "kunstmaler" Jørgen Eriksen. Preikestolen hadde dei same fargane som himlingen over døypefonten, grønt og gull.

For eit par år sidan rekonstruerte eg på papiret himlingen som hang over døypefonten i den gamle trekyrkja i Hole, sjå heftet "Ringerike" nr. 70. Himlingen er no skore i tre, forgylt og hengt opp.

Om artikkelforfatteren

Jon Rømmesmo (77) er født i Orkdal og bor på Røyse. Han er utdannet fra Levanger lærerskole, Statens lærerskole i forming, kunstakademiet og universitetet. Lærer ved Ringerike folkehøgskole i 30 år.

Han er lærer på et Internettkurs i esperanto, har laget lærebok og andre bøker om og i dette språket. Siden 1997 har han vært redaktør av Menighetsbladet i Hole. Bidragsyter til heftet "Ringerike" siden 1998.